

S. 1
Seminarska biblioteka pravnog fakulteta

IX-584

a

OPĆA

PRAVNA POVIJEST

DIO I.

UVOD. — POVIJEST JAVNOG PRAVA
FRANAČKE DRŽAVE

PREDAVANJA

DR. MILIVOJA MAUROVIĆA

(STAMPANO KAO RUKOPIS)

TISAK I NAKLADA ST. KUGLI. ZAGREB

Povjesne knjige:

- BUCKLE: UVOD U POVIJEST CIVILIZACIJE U EN-
GLESKOJ. Cijena Din. 15.—
- BUČAR FRANJO Dr.: POVIJEST REFORMACIJE I
PROTUREFORMACIJE U MEĐUMURJU I SU-
SJEDNOJ HRVATSKOJ. Cijena Din. 12.—
- DEŽELIĆ GJ. STJEPAN: KARLO VELIKI I HRVATI.
Cijena Din. 8.—
- DURUY VICTOR: POVIJEST GRČKA. Cijena D. 25.—
- GINDELY A. Dr.: POVJESNICA STAROGA VIJEKA
za više razrede srednjih škola. Cijena Din. 10.50.
- GRUBER DANE Dr.: IZ STARIJE HRVATSKE PO-
VIJESTI. Cijena Din. 6.—
- GRŽETIĆ NIKOLA Dr.: O VJERI STARIH SLOVJENA.
Cijena Din. 21.—
- HERKALOVIĆ TOMAS: VORGESCHICHTE DER
OCCUPATION BOSNIENS UND DER HERZEGO-
VINA. Cijena Din. 15.—
- HRVATSKI GRANIČARI U AUSTRIJSKIM TERMO-
PILIMA. Cijena Din. 3.—
- IVEKOVIĆ F. Dr.: Dr. ANTE STARČEVIĆ. — Cijena
Din. 5.—
- JAGIĆ VATROSLAV: STARINE I NJHOVO ZNAME-
NOVANJE S OBZIROM NA ONO, ŠTO JE U ZA-
GREBAČKOM MUZEJU. Cijena Din. 5.—
- KARIĆ PETAR Dr.: KRALJSKI DALMATIN (1806.—
1810. GODINE). Cijena Din. 17.50.
- KASSOWITZ CVIJIĆ ANTONIJA: VATROSLAV LI-
SINSKI U KOLU ILIRA. Cijena Din. 15.—
- KLAIĆ VJEKOSLAV: BRIBIRSKI KNEZOVI. — Cijena
Din. 10.—
- KLAIĆ VJEKOSLAV: KNJIŽARSIVO U HRVATA. —
Cijena Din. 12.50.

OPĆA
PRAVNA POVIJEST

DIO I.

UVOD. — POVIJEST JAVNOGA PRAVA
FRANAČKE DRŽAVE

PREDAVANJA

DR. MILIVOJA MAUROVIĆA

(ŠTAMPANO KAO RUKOPIS)

J. 1.906/39

TISAK I NAKLADA ST. KUGLI, ZAGREB

SADRŽAJ.

UVOD.

I. Pravna povijest u fakultetskoj osnovi. Važnost predmeta. Osnova predavanja. — — — — —	3
II. Historijski elementi razvitka sredovječnih evropskih država. — — — — —	14
III. Seoba Germana. Germanske države na teritoriju rimskog carstva. — — — — —	26
IV. Utemeljenje i razvitak franačke države. — — — — —	31
V. Normani. — — — — —	36

KNJIGA I.

Vrijeme prije utemeljenja franačke vevlasti.

Poglavlje I.

Galija prije invazije Barbara.

§ 1. Općenita karakteristika pravnih prilika. — — — — —	39
§ 2. Organizacija uprave i sudstva. — — — — —	41
§ 3. Financije. — — — — —	45
§ 4. Staleške prilike. — — — — —	47
§ 5. Agrarne prilike. — — — — —	51
§ 6. Pravna vrela. — — — — —	55
§ 7. Kazneno pravo. — — — — —	57

Poglavlje II.

Germani prije velike seobe naroda.

§ 8. Kulturne prilike Germana i njihova sjedišta. — — — — —	59
§ 9. Opća karakteristika prava. Vrela. — — — — —	61
§ 10. Važnost rođa u starom germanskom pravu. — — — — —	62
§ 11. Dom i vlast domaćine. — — — — —	66

§ 12. Agrarne prilike. — — — — —	68
§ 13. Politička organizacija. — — — — —	72
§ 14. Narodne skupštine i kraljevi. — — — — —	73
§ 15. Principes, duces, centenarii i sacedotes. — — — — —	78
§ 16. Pratinja (Comitatus). — — — — —	81
§ 17. Vojska. — — — — —	83
§ 18. Sudbena organizacija. — — — — —	84
§ 19. Staleži. — — — — —	86
§ 20. Temeljna načela kaznenoga prava. — — — — —	90
§ 21. Temeljna načela staroga german. procesa. — — — — —	94

KNJIGA II.

Franačka država.

§ 22. Germanske plemenske države. — — — — —	98
§ 23. Naseljenja germanskih plemena na teritoriju rimskoga carstva. — — — — —	99
§ 24. Narodno-gospodarstvene prilike u franačkoj državi. — — — — —	101
§ 25. Rod. — — — — —	107
§ 26. Staleži. — — — — —	109
§ 27. Različita prava u franačkoj državi. — — — — —	118
§ 28. Princip personalnih prava. — — — — —	121
§ 29. Pravo kraljevsko i pravo narodno. — — — — —	126
§ 29.* Pravna vrela franačke perijode. — — — — —	130
§ 30. Postanak pisanih prava. — — — — —	130
§ 31. Germanska plemenska prava (Leges Barbarorum). — — — — —	133
§ 32. Pojedine leges Barbarorum. — — — — —	136
§ 33. Leges Barbarorum napisane za Karla Velikoga. — — — — —	142
§ 34. Leges Romanae Barbarorum. — — — — —	143
§ 35. Istočno-gotski edikti. — — — — —	145
§ 36. Anglosaski zakoni. — — — — —	146
§ 37. Capitularia. — — — — —	146
§ 38. Isprave i zbirke formulara za isprave. — — — — —	150
§ 39. Povijest franačkoga državn. prava (Uvod). — — — — —	155
§ 40. Kralj. — — — — —	158
§ 41. Kraljevi dohoci (Franačke financije). — — — — —	169

* Kako je i u knjizi pogriješno mjesto 30., a prema tomu su zaostali za jedan i svi dalji brojevi §§.

§ 42. Dvor franačkoga kralja. — — — — —	175
§ 43. Dvorska kancelarija. — — — — —	178
§ 44. Narodne skupštine i sabori velikaša. — — — — —	180
§ 45. Upravni kotari i činovnici u tim kotarima. — — — — —	183
§ 46. Vojništvo i počeci feudalizma. — — — — —	191
§ 47. Sudovi. — — — — —	199
§ 48. Vlastelinska prava i immunitas. — — — — —	205
§ 49. Crkva u franačkoj državi. — — — — —	213
§ 50. Glavna načela kaznenoga prava. — — — — —	218
§ 51. Procesualno pravo. — — — — —	221

POPRAVCI POGRJEŠAKA.

Popravljamo ovdje krupnije pogriješke, koje smo u knjizi našli:

- Str. 3. redak 8. odozgo: »da se iz ovog predmeta« popravi: »iz **oba** predmeta«.
- Str. 10. redak 10. odozdo: »uplivom geman. elemenata« popravi: »uplivom **germanskih** elemenata«.
- Str. 12. redak 13. odozdo: »inkorparirane franačkoj državi« popravi: »**inkorporirane** franačkoj državi«.
- Str. 16. redak 10. odozgo: »okruni svoga sina sa cara« ima biti: »okruni svoga **sina za cara**«.
- Str. 18. redak 6. odozdo: »Madžara, Bugara i Avara« popravi: »**Hazara**«, Bugara i i Avara«.
- Str. 18. redak 4. odozdo: »u drugoj polovici 8 stoljeća« popravi: »u drugoj polovini **6** stoljeća«.
- Str. 19. redak 17. i 18. odozdo: »(Sklaniai)« popravi: »(Sklabiniai)«.
- Str. 20. redak 5. odozgo: »po narodnosti Fanak« popravi: »**Franak**«.
- Str. 32. redak 10. odozdo: »kod Saissousa« popravi: »**Soissons**«.
- Str. 32. redak 1. odozdo: »Ganonom« popravi: »**Garonnom**«.
- Str. 64. redak 5. odozgo: »et propinquiats« čitaj: »et **propinquitates**«.
- Str. 67. redak 12. odozgo: »uzorem« čitaj: »**uxorem**«.
- Str. 89. redak 12. odozgo: »Iz ovih mladih podataka« nadopuni: »Iz ovih i iz **mladih** podataka«.

- Str. 92. redak 3. odozdo: »od strane povrijeđenom i roda mu« popravi: »od strane povrijeđenog i roda mu«.
- Str. 94. redak 6. odozdo: »privatno-pravno« čitaj: »privatno-pravnoj«.
- Str. 101. redak 5. odozdo: »za kasnije vrijeme« čitaj: »za ranije vrijeme«.
- Str. 111. redak 5. odozdo ispali su na koncu retka tri slova, ima biti »mogu dobiti«.
- Str. 119. redak 6. odozdo: »kod postaše« popravi: »kad postaše«.
- Str. 121. redak 9. odozgo: »ono je ipak uvedeno« popravi: »ono nije ipak uvedeno«.
- Str. 179. reci 9—13. odozgo pobrkani su, čitaj: »Referendarius čuva kraljevski pečatni prsten, kojim su se pečatile isprave. Predaja pečata znači već u vrijeme Merojevića prijenos referendarijske službe. Redovito je bilo na franačkom dvoru po više referendara, ali ne znamo, kakav je bio odnošaj među njima«.
- Str. 221. redak 15. odozdo mjesto: »te ih« čitaj: »tako ih«.
- Str. 227. redak 15. odozdo pogriješno je ovamo dospio, mjesto njega ima doći redak: (pru)»žiti rodaku ovu pomoć, ako nemaju razloga...«.
- Str. 235. redak 2. odozdo ispala zadnja tri slova retka: »judici(um)«.
- Str. 242. redak 7. odozgo mjesto »sumis« ima biti: »sunnis«.
- Str. 252. redak 13. odozgo »inquissitio« popravi: »inquisitio«.
- Str. 253. redak 14. odozdo ista pogriješka.

DR. M. MAUROVIĆ

OPĆA PRAVNA POVIJEST.

POVIJEST FRANAČKOGA DRŽAVNOGA PRAVA.

Uvod.

I. Pravna povijest u našoj fakultet-
skoj naučnoj osnovi. Važnost pred-
meta. Osnova predavanja). Osnova, što
danas vrijedi za pravo i državoslovni fakultet kr.
sveučilišta S.H.S. u Zagrebu određuje, da je uz
pravnu povijest Srba, Hrvata i Slovenaca obliga-
tan kolegij iz Opće pravne povijesti, pa da se iz
ovog predmeta zajedno sa poviješću i institucijama
rimskoga prava imade nakon absolviranoga dru-
goga semestra položiti ispit (I. pravno-povjesni dr-
žavni ispit). oba

Što se razumijeva pod općom pravnom povije-
sti? (Ovo i druga pitanja, kojih ću se ovdje taknuti,
raspravio sam u svojoj raspravi: Neka pita-
nja o reformi pravnoga studija. — U
Mjesečniku Pravničkoga društva u Zagrebu god.
1907. br. 11. i god. 1908. br. 2, 8, 9 i u posebnom
otisku) »Opća pravna povijest« imala bi načelno
obuhvatiti sve narode i sva vremena. Uz pravnu
povijest pojedinih naroda može imati takova histo-
rija smisla samo kao komparativna pravna povi-
jest, pa se gdje kada (osobito u njemačkoj litera-
turi) i naziva komparativna jurisprudencija općom
pravnom historijom (Allgemeine ili Universal-
rechtsgeschichte). Zadaća je njezina, da prispod-
ablajući razvitak prava u različitim naroda nađe

zakone, po kojim se razvija pravni poredak u čovječanstvu. Dakako, da tu o univerzalnosti u pravom smislu riječi ne može biti govora, jer bi ova pretpostavljala, da je ispitana pravna povijest svih naroda i svih vremena; a gdje smo još od toga ideala? Ispitana je pravna povijest tek malenoga dijela naroda, a nijednoga potpuno. Prisposobljanje mora se dakle ograničiti na narode, kojim je pravna prošlost dovoljno ispitana, pa što više je tih naroda i što bolje im je pravna povijest obrađena, to se bolje približujemo onomu idealu općenitosti, tim su sigurniji naši zaključci za čovječanstvo u opće.

I ova se grana nauke obrađuje u kulturnih naroda, ali se još dosta rijetko na visokim pravnim školama drže iz nje posebna kolegija. Ne može ipak biti sumnje, da i komparativna jurisprudencija vrlo dobro služi višoj naučnoj spremi pravnika, pa bi i posebna kolegija iz te grane nauke dobro došla našim slušačima, ako i nisu obligatna ni za slušanje ni za ispite. Pod općom pravnom povijesti naše naučne osnove ne razumijeva se naime komparativno pravoslavlje (Zakon od 5. januara 1874. § 49. B. d. i zakon od 6. oktobra 1894. § 49. i § 57. Naredba kr. zem. vlade, odjel za bog. i nast. od 1. jula 1895. br. 8189. § 7. i 8.)

Da su naš zakonodavac i školska uprava komparativno pravoslavlje nazvali općom pravnom povijesti, ne bi ju bili zaista propisali za I. tečaj niti bi odredili, da se iz nje imade nakon drugoga semestra položiti državni ispit. Kao u drugim naučnim granama može se i u našoj valjano služiti komparativnom metodom i od nje crpiti korist samo onaj, tko je već stekao neku stručnu spremu, a ni pošto počefnik, koji se tek uvodi u pravni studij.

Ali nije se u nas pod naslovom opće pravne po-

vijesti ni predavalo komparativno pravoslavlje (niti se je dakako pitalo na državnim ispitima), već uvijek samo povijest pojedinih naroda; prikazivala se je u tom kolegiju posve u kratko pravna povijest najkulturnijih naroda staroga vijeka (izuzevši povijest rimskoga prava, za koju se drže posebna kolegija), a za tim Germana i Slavena, i to povijest jednoga naroda za drugim. Taj preopsežni predmet praksa je sve više ograničavala, te je konačno kolegij iz opće pravne povijesti ograničen na povijest javnoga prava franačkoga i njemačkoga, a kao temelj i uvod u franačku pravnu povijest prikazuju se u krupnim crtama pravne prilike Galije pod kraj zapadno rimskog carstva, i pravne prilike Germana prije utemeljenja franačke velevlasti. Pravna povijest slavenskih naroda prepuštena je (otkada imademo posebnu katedru za hrvatsku pravnu povijest) profesoru pravne povijesti Srba, Hrvata i Slovenaca. Za ispite dobila je ta praksa i legalno priznanje. Sveučilišni zakon od 6. oktobra 1894. propisuje opću pravnu povijest kao predmet obligatan za slušanje (§ 49. B. d.), ali normirajući I. državni ispit (§ 57. al. 2.) određuje, da mu je predmetom povijest »slavenskih i german. prava«, a tako i provedbena naredba od 1. jula 1895. br. 8189 (§ 7. I. b), koja još dodaje, da se u pravnoj historiji slavenskih i germanskih naroda kao predmetu I. državnog ispita imade poglavito uzimati obzir na vanjsku pravnu povijest, osobito na povijest vrela a od nutarnje na povijest ustava osobito franačkoga i njemačkoga. Po zajedničkom predlogu pravo i državoslovnih fakulteta svih sveučilišta kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca imalo bi se novim sveučilišnim zakonom odrediti, da bude obligatan predmet »Povijest državnoga prava najkulturnijih naroda Evrope.

Jeli opravdana takova odredba naše naučne osnove? Ne može biti nikako prigovora tomu, da se na pravo i državopravnom fakultetu predaje i pravna povijest naroda, koji su najodlučnije utjecali i koji danas utječu na kulturni razvitak — možemo reći — čovječanstva uopće. Pitati bi se samo moglo, je li opravdano, da to bude obligatni predmet i predavanja i ispita.

Na pravničkim fakultetima njemačkih, francuskih i talijanskih sveučilišta obligatna je samo domaća pravna povijest. Ne bi li se i mi mogli s njom zadovoljiti? Mislím, da ne možemo.

U naučnoj osnovi mora se obzir uzeti na to, da je gotovo cijelo pozitivno pravo, što danas vrijedi u našoj domovini recipirano od naprednih naroda zapadne i srednje Evrope. Razlozi su tomu u prošlosti državnoga života našega naroda — a od novijeg doba i u njegovom kulturnom napretku. Kultura približuje narode i u pravu. Pravne uredbe, koje su se razvile u najnaprednijih naroda, šire se napredovanjem kulture, preuzimaju ih i drugi narodi, i to danas redovito putem državne legislative. Nego zakonodavac mora i ovdje imati pred očima životne prilike vlastitoga naroda; recepcijom tuđih naprednih uredaba može se znatno podupirati napredak kulture, ali ako one ne pristaju životnim prilikama naroda, ili ako se prema njima ne udese, mogu donijeti i više štete nego li koristi.

Hoćemo li valjano proučiti recipirano pravo, treba da mu proučimo i historijski razvitak, koji nam pokazuje vezu pravnih uredaba sa ostalim stranama narodnoga života. Treba da upoznamo i pravno historijski razvitak onih kulturnih središta, koja su najviše utjecala na cjelokupni kulturni život našega naroda, iz kojih smo preuzimali velevažne pravne uredbe, pa ćemo ih bez

sumnje i u buduće preuzimati. Za pravo vrijedi, što i za sve ostale grane kulturnoga života čovječanstva — naučna spoznaja toga područja moguća je samo, ako mu proučimo i historijski razvitak.

Opća pravna povijest potrebna je dakle našim slušačima za valjano proučavanje pozitivnoga prava, koje smo recipirali od naprednih naroda; a valja priznati i to, da je poznavanje pravne povijesti najkulturnijih naroda vrlo važni dio naučne spreme, potrebne u zakonodavnom radu. Jer samo ako znamo, u kakvim su se prilikama razvile, i kako su djelovale pravne uredbe u životu naprednih naroda, moći ćemo prosuđivati, bili one pristajale u našim životnim prilikama.

Moglo bi se reći, da zato nisu potrebna predavanja »opće pravne povijesti« jer akademijski učitelji, koji predavaju opće državno pravo (nauka o državi), upravnu nauku i redom sve struke pozitivnoga prava, moraju se i onako prikazujući pojedine uredbe osvrutati i na njihov historijski razvitak, u koliko je to potrebno, da ih naučno protumače. Nasuprot u glavnom obligatnom kolegiju opće pravne povijesti ne može se tako detaljno prikazivati historija pojedinih pravnih uredaba, da bi otpala potreba takovih historijskih ekskurza u dogmatskim predavanjima. Istina, u glavnom obligatnom kolegiju opće pravne povijesti ne može se detaljnije prikazati historijski razvitak svih pravnih uredbi redom, ali nije to ni zadaća ovom kolegiju: u njem treba u kratko pregledno nacrtati cjelokupni državopravni razvitak. U to se pak ne može upustiti akademijski učitelj, koji dogmatski predaje pojedine struke na ovom fakultetu, ako ne će predavati ujedno i cijelu pravnu povijest. Ipak se bez pregleda cjelokupnoga pravnoga razvitka ne može

potpuno razumjeti ni historija pojedinih pravnih uredbi, jer su one sve u međusobnoj organskoj vezi. Nije dakle uz osvrtnje na historijski razvitak u dogmatskim predavanjima suviše predavanje opće pravne povijesti, ako i ne može ovo potonje ono prvo nadomjestiti. Oboje se popunjuje. Ta i svaki slušač, koji je savjesno radio u glavnom kolegiju iz opće pravne povijesti, moći će kasnije tečajem akademijских studija ili nakon svršenih nauka, kada mu bude trebalo, lahko i sam popuniti svoje znanje proučavanjem historije pojedinih uredbi, jer mu je poznat u kratkom pregledu cjelokupni državno pravni razvitak dotičnoga naroda, a upućen je i u stručnoj literaturi i u vrelima, da se njima može služiti.

Ali i bez obzira na naše pozitivno pravo i na recepciju od naprednih naroda, ne smijemo se ograničiti na domaću pravnu povijest. Ni srpska ni hrvatska pravna povijest nije još tako obrađena, da bi se njima mogao potpuno polučiti onaj cilj, za kojim treba da ide pravna historija kao predmet obuke na ovom fakultetu. Nije naimе zadaća ovoj disciplini samo to, da služi proučavanju pozitivnoga prava. Ima ona još i višu naučnu svrhu. Pravna historija pruža materijal za valjanu naučnu spoznaju pravnoga poredka uopće, bistva prava i njegovoga odnosa prema ostalim granama kulturnoga života naroda. Ona prikazuje, kakve su pravne uredbе nastale, i kako su se one mijenjale od najstarijih vremena do današnjeg dana; a treba da pokaže i vezu toga razvitka sa cjelokupnim društvenim, a napose gospodarstvenim životom naroda. U kratko viša je naučna zadaća pravne historije, da pokaže, kako se ideja prava in concreto realizuje; studij je dakle toga predmeta odlično sredstvo za višu teoretsku naobrazbu pravnika.

Nego jasno je, da se taj cilj dade polučiti samo predavanjima pravne historije onih naroda, koji ju imadu dobro obrađenu — a od toga smo još daleko. Imali smo, a imademo i danas, ako i malo — dobrih radnika i na tom polju i sa zahvalnošću ističemo ovdje (da ne spomenemo drugih) rad Bogišića, Novakovića, Račkoga, Vladimira Mažuranića (Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik); ali trebati će još mnogo truda oko srpske i hrvatske pravne povijesti, proći će mnogo godina, dok se bude mogla cijela pravna prošlost našega naroda sustavno na osnovu vrela onako prikazivati, kako se prikazuje pravna povijest njemačka, francuska i t. d. Tek od najnovijih vremena napreduje povoljnije — bar na našem fakultetu u Zagrebu — studij hrvatske i srpske pravne povijesti; imademo to zahvaliti posebnoj katedri osnovanoj prije deset godina za hrvatsku pravnu povijest na našem fakultetu. Držim, da je to najbolje, a danas gotovo jedino sredstvo, da se pomogne napretku ove velevažne grane naše nauke, — a dužni smo ne samo svomu narodu, već i nauci uopće, da ju unapredimo. — Imale bi se i na našim ostalim pravničkim fakultetima osnovati posebne katedre za srpsku i hrvatsku pravnu povijest, tako da ne bude profesor toga predmeta opterećen nikakvim drugim predavanjima, da može sve svoje sile posvetiti tomu predmetu. Izvan kruga akademijских učitelja teško će se danas naći stručnjak za srpsku i hrvatsku pravnu historiju, za koju se traži osim potpune jurističke naučne spremе još i vrlo opsežno temeljito znanje u drugim strukama (napose historijsko i jezično za uspješniji rad oko vrela), — a ne može se od toga truda očekivati baš nikakva materijalna korist, jer je struka predaleko od svagdašnje neposredne praktične potrebe, kako primjerice ni naj-

važnije teoretske struke medicinske nauke ne daju izgleda nikakvoj zaradi izvan fakultetske službe.

Mislím, da sam dovoljno opravdao odredbu naše naučne osnove, da je uz hrvatsku i srpsku obligatni predmet predavanja i ispita i »opća pravna povijest« jer ako smo i dužni onu prvu marljivo obradivati, ne smijemo se ipak nikako samo na nju ograničiti, — njom samom ne možemo, kako rekoh, postići onu svrhu, koju ima pravna historija kao predmet studija na našem fakultetu. Vrijedno je konačno i na to upozoriti — da se sustavnim studijem pravne historije drugih, osobito srodnih (arijskih) naroda može znatno koristiti i domaćoj historiji, jer i u ovoj grani kulturne historije može dobro poslužiti komparativna metoda. —

A sada da odredimo opseg predavanja te tako zvane opće pravne povijesti. Tim ću ujedno prikazati i razložiti osnovu svojih predavanja. Glavno je pitanje, koji narodi, dotično države da se uzmu u okvir prikazivanja?

Za svrhu, koja nam je osobito pred očima najvažnija je svakako povijest franačkoga državnoga prava. Franačka je država baštinila ostatke rimskokršćanske kulture, pa ih je nakon svoga mnogogodišnjega opstojanja preradene uplivom german. elemenata ostavila sredovječnim narodima zapadnoga dijela Evrope. U tom je velika važnost ove države za povijest evropske kulture uopće, a napose i za povijest prava. Zauzevši franački kraljevi Galiju i pokorivši svojoj vlasti veliki dio germanskih plemena spojili su u jednu državu kršćansko romanski sa barbarskim germanskim življem. Djelovanjem germanskoga dijela stanovništva preobražene su znatno rimske uredbe — te se razvilo u glavnom jedinstveno javno pravo

franačke države, koja je obuhvaćala veliki dio područja bivšega zapadno rim. carstva i preko toga dio sednje Evrope. Franačke su državopravne uredbe historijska matica ili bar vrlo znatni faktor državopravnog razvitka najkulturnijih naroda Evrope. Poznavanje tih uredbi bezuvjetno je potrebno za izučavanje državopravnoga razvitka Njemačke, Francuske i Italije, a treba i to u obzir uzeti, da su uslijed normanske okupacije (god. 1066.) francuske uredbe velevažni faktor u razvitku engleskoga državnoga prava. Svjetsku znamenitost daje franačkoj državi i njezinom pravu i to, da je s njom bila zapadna crkva tečajem stoljeća u najtjesnijoj vezi, što je znatno utjecalo na razvitak velevažnih uredbi prava rimske crkve; a kako je ova imala vrlo opsežnu kompetenciju, bilo je crkveno pravo znatni faktor i u području, koje po današnjem shvaćanju pripada kompetenciji svjetovne vlasti. Nije doista pretjerano, ako ustvrdimo, da se bez poznavanja povijesti franačkoga javnoga prava ne može valjano razumjeti ni politička ni kulturna historija zapadne polovice Evrope. Pogotovu pako moramo priznati, da je ona najvažniji dio tako zvane opće pravne povijesti, ili kako se ima u buduće zvati, pravne povijesti najkulturnijih naroda Evrope, da je uz povijest rimskoga prava najvažniji dio pravno historijskoga studija.

Prema tomu sam udesio i ova predavanja; u njima je franačka pravna povijest najopsežnija partija. Najprije prikazujem u kratko državopravne prilike Galije u IV. i V. stoljeću pos. Kr. t. j. dok nisu barbari na njezinom teritoriju osnovali svoje države; — starija i detaljnija povijest rimskoga državnoga prava mora biti poznata iz rimske političke povijesti i povijesti rimskoga prava. Zatim slijedi nešto opširniji pregled germanskih pravnih

uredbi prije utemeljenja franačke vevlasti. Na ovaj se nadovezuje kao glavni dio ovih predavanja povijest franačkoga državnoga prava i procesa, koji je uz crkveno pravo najznamenitiji faktor razvitka procesualnoga prava u evropskih naroda. Franačka pravna povijest je mnogo detaljnije prikazana, nego li slijedeće partije predavanja. Za njom naime slijede kraći pregledi razvitka državnoga prava u Njemačkoj, Francuskoj i konačno u Engleskoj. Nisu dakako svi ti dijelovi, a ni u njima sve partije jednako važne za naučnu spremu naših pravnika, već tu postoje znatne razlike bilo s obzirom na važnost za kulturni i državopravni razvitak uopće — bilo pak napose za prilike kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

Tako je primjerice s onoga prvoga gledišta od velike važnosti razvitak feudalizma u Francuskoj i u Njemačkoj, a u povijesti engleskoga državnoga prava razvitak parlamenta i njegovoga položaja prema kruni i narodu. Što se pak tiče napose naših prilika, to je bio sa zapada najjači upliv Njemačke i Italije. Veliki dio našega naroda — napose slovenačke zemlje bile su preko jednog milenija do najnovijih vremena inkorporirane franačkoj kasnije njemačkoj državi a konačno Austriji, tako da je cjelokupni pravni razvitak osobito pak državopravni tekao u njemačkom području. Ako ne takov ali vrlo je velik bio njemački upliv u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji i u Ugarskoj tako, da je svakako za studij pravne historije ovoga područja slušačima potreban dobar pregled razvitka državnoga prava u Njemačkoj, a za historiju nekih partija nužno je i poznavanje detaljnije povijesti pojedinih institucija.

Na primorske zemlje uvijek je znatno utjecala Italija, a dio naše domovine bio je 400 godina pod

mletačkom vlasti; pod ovim utjecajem razvija se kulturni i pravni život u tim krajevima, pa su uvedene i mnoge talijanske napose mletačke pravne uredbe. Nije ipak držim potrebno, da se ovaj kolegij proširti još i posebnim pregledom državopravne historije Italije. Najglavnije crte starijega razvitka prikazuju se u okviru pravne povijesti franačke države (s kojom je od godine 774. spojeno langobardsko kraljevstvo), a vrijeme poslije definitivnoga razvrgnuća u savezu sa njemačkom povijesti (bar do pada Hohenstaufovaca). Potrebno detaljnije prikazivanje pojedinih uredbi (n. pr. municipalno pravo, državno pravo Mletaka) prepušta se domaćoj pravnoj povijesti.

Ovim pregledima povijesti državnoga prava najkulturnijih država srednje i zapadne Evrope nije još potpuno riješena zadaća predavanja opće pravne povijesti na ovom fakultetu. Ne smijemo pustiti s vida, silno utjecanje istočno rimskoga (bizantskoga) carstva na kulturni i napose pravni život Slavena, a naročito našega naroda. Radi tijesne svoje veze sa državom pojačala je istočna crkva to utjecanje i proširila ga daleko preko geografskih granica političke vlasti imperije. U slijedećem odlomku ovoga uvoda biti će još govora o tom predmetu. Ovdje ću samo istaknuti, da je za razumijevanje starije hrvatske a cijele srpske pravne povijesti nužno dobro poznavanje pravnih uredbi istočno rimskoga carstva od ranoga srednjeg vijeka do njegove propasti. Dakako da se predavač mora u predavanjima srpske i hrvatske pravne povijesti osvrutati na pojedine uredbe bizantskoga prava, kadgod to ustreba; ali svakako treba da se slušačima prikaže u posebnom pregledu razvitak državnoga prava istočnoga carstva, koje je tako znatno utjecalo na kulturni život u cijelom po-

družju istočne crkve, jer se ne mogu bez takvoga sustavnog pregleda valjano proučiti ni pojedine pravne uredbe državnoga prava.

*

Ova štampana predavanja namijenjena su dakako slušačima na pravo i državoslovnom fakultetu, ali je sa predavanjima pravne historije velika teškoća za slušače i za predavača, jer se imadu slušati odmah u prvom semestru, a poslije drugoga mora se iz toga predmeta položiti ispit. Po mom su uvjerenju pravno historijske struke za početnika preteške; one nisu zgodne za uvod u pravni studij, mnogo bolje bi, držim, služile u višim tečajevima dubljem proučavanju pozitivnog prava i naučnoj spoznaji pravnoga poretka u opće. U citiranoj raspravi (Neka pitanja o reformi pravnoga studija) obrazložio sam to svoje mišljenje.

Za početnike treba predavanja pravne historije napose udesiti, da im se olahkoti studij. Nastojao sam i to polučiti, ali dakako da se ničim ne može nadomjestiti usmena predavanja, a najmanje predavanja početnicima, kojim još treba — bar u početku — tumačiti temeljne pojmove i neprestano razlagati najvažnije pravne uredbe.

U drugu ruku trebalo je i to u obzir uzeti, da će se ovim predavanjima služiti i kandidati strogih ispita, pa se zato ne može tražiti od kandidata prvog državnoga ispita u punom opsegu sve, što je prikazano u ovim predavanjima. Poblizje upute o tom dobiti će slušači na predavanjima.

II. (Historijski elementi razvitka sredoviječnih evropskih država). Velika seoba naroda koja ispunjuje nekoliko stoljeća historije Evrope, morala je dakako silno utjecati

u razvitku evropskih država, u razvitku prava evropskih naroda u opće.

Tečajem stoljeća vojuje rimsko carstvo protiv Barbara, koji traže nova sjedišta, ali ono i ugovara s njima, naseljuje ih na svom teritoriju i prima u vojsku. Posve prirodno moralo je to utjecati i na državno pravne prilike imperije. Uslijed trajnoga ratovanja snažno se je razvila carska vlast; ali je važnije, da je carstvo po malo primalo barbar-ske elemente okrepljujući njima svoj organizam. Navlastito se vojska sve to više barbarizuje. Carevi su pogodovali svojim germanskim vojnicima, ali kada je Septimije Sever prenio težište iz Panonije u Traciju, prevlada ilirski elemenat u vojsci i u državi u opće. Konstantin podiže opet Germane, pa su oni tečajem posljednjega stoljeća rimske vlasti na zapadu gospodovali u državi, napose u vojsci; valja priznati, da su dali rimskoj državi nekoliko velikih vojskovođa i državnika (Mero-baud, Arbogast, Aspar, Stiliko, Ricimer, Gundobado) — a kao posljedni zastupnik rimsko ilirskog elemenata u vojsci sjajno se ističe Aetij. Konačno se taj proces svršava rasulom rimske države na zapadu. Ali ako je ona i propala utječe ipak i nadalje rimska kultura i crkva snažno u cijeloj zapadnoj polovici Evrope.

Kako se u ovim predavanjima vrlo često govori o zapadnom rimskom carstvu i o istočnom rimskom carstvu, napomenuti ću ovdje o tom jedanput za vazda slijedeće. Nije nipošto ni poslije Teodozija rimsko carstvo definitivno razdijeljeno, ako se i razlikuju dva teritorija, zapadni i istočni sa nezavisnim carevima. Jedinstvo carstva jasno se ističe i kasnije, dok su vladali posebni rimski carevi na zapadu, osobito, kad bi se ispraznilo zapadno prijestolje. Kada je pak nestalo rimskih careva na za-

padu, gdje su Barbari osnovali svoje države, nije nipošto istočni dvor napustio svoje pravo na zapadni teritorij carstva, pa se u ranom srednjem vijeku gdjekada i sa strane Barbara naročito priznaje bar u načelu neko vrhovno pravo istočno rimskoga cara. Vrijedno je napose istaknuti, da je Karlo Veliki tražio od istočnoga dvora priznanje svoje krunidbe za rimskog cara (god. 800.), pa je tek kada je to polučio (god. 812.) okrunio svoga sina Ljudevita sa carem (god. 813.).

Ovo se, mislim, ne može tumačiti tako, da je Karlo Veliki tražio samo priznanje druge velevlasti u smislu kasnijega međunarodnoga prava, već je on izvodio konzekvencije shvaćanja, da je istočno rimski car legitimni nasljednik carske vlasti na cijelom geografskom području stare imperije, dakle i na zapadnom teritoriju. Ne bi dakle smjeli — bar ne u ranijem srednjem vijeku — razlikovati dva rimska carstva, već dva teritorija carstva, koje je u načelu (ili recimo pravno u opreci prema faktično) ostalo jedno. Ako to i priznajemo, ipak ćemo se radi kratkoće izražaja služiti redovito nazivima istočno i zapadno carstvo, kako to nalazimo i u stručnoj literaturi.

Istočno carstvo preživjelo je zapadno za cijeli jedan milenij. I ono se dakako bitno promijenilo pod utjecajem barbarskih elemenata, što ih je tečajem stoljeća moralo recipirati. Pod njegovim uplivom, pod uplivom grčko bizantske kulture razvijaju se narodi druge polovice Evrope, istočne, a posredovanjem carigradske crkve doseže taj upliv i tamo, kamo nije dopirala politička vlast Bizanta.

Kulturni razvitak naroda, koji se od početka Srednjega Vijeka pojavljuju na evropskom pozorištu, pa i razvitak njihovih država i cijeloga prava uopće zavisi u prvom redu o tom, kako su došli u

dodir sa starim kulturnim svijetom; jesu li došli u područje zapadno rimskoga utjecaja ili u sferu istočnoga carstva (Bizanta). Važno je nadalje za njihovu sudbinu, jesu li se u svojim novim sjedištima pomiješali sa starim kulturnim stanovništvom ili su se naselili uz njega nepomiješani u posebnim naseljima ili su im pak sjedišta ostala podalje, tako da nisu bili izloženi neposrednom utjecaju roman-skoga, dotično grčkoga pučanstva.

Nova plemena, koja dolaze od početka Srednjega Vijeka u sferu stare kulture, pripadaju u glavnom dvijema etničkim skupinama: germanskoj i slavenskoj. Kao zasebna etnička grana razvili su se u predašnje vrijeme Germani po svoj prilici u krajevima među srednjom i donjom Labom na zapadnoj strani a Odrom na istočnoj, pa na jugu od Kimbrijskoga poluotoka. Odavle je zatim krenuo dio naroda prema jugu i jugozapadu. Definitivno naseljivanje ide (premda su prošla neka plemena i područjem istočnoga carstva) na štetu zapadno rimskoga carstva. To naseljivanje Germana treba da ogleđamo nešto поближе, jer je u uskom vezu sa našim predmetom. Nego kako bi ovdje najprije htjeli u krupnim crtama zajedno prikazati najglavnije elemente razvitka evropskih država u početku Srednjega Vijeka, to navodimo zasada o Germanima samo slijedeće. Neka su plemena osnovala na teritoriju zapad. rims. carstva svoje nove države. To su poimence Vandali, Zapadni i Istočni Goti, Burgundi, Franci i Langobardi. Ova plemena došla su u najtjesniji dodir sa kulturnim romanskim pučanstvom, pa se zato u njih rano ističe najjači upliv rimskoga prava i rimske kulture u opće. Nijedno od tih plemena nije sačuvalo svoj narodni individualitet, sva su ubrzo romanizovana. Drugu grupu čine njemačka plemena: Alamani, Bavarci, Tirin-

žani, Saksonci i Frizi. Osim malih izuzetaka ostali su izvan teritorija rimskoga carstva, ali ušavši u sklop franačke države, kojoj je bilo sjedište romanska Galija, došli su pod jaki utjecaj romanske kulture, ipak sačuvaše svoj germanski individualitet. Duže se razvijaju na čistim nacionalnim temeljima Angli, Sasi i Jüti, koji se naseliše u Britaniji. No crkva a kasnije i normanska okupacija stavila je i njih pod utjecaj romanske kulture. Sa ostalim stanovništvom otoka slili su se u novobritanski narod — Anglosase, koji danas možemo reći, gospoduju svijetom. Najdulje drže se neovisno o staroj romanskoj kulturi Sjeverni Germani, ali ju je i njima donijelo kršćanstvo i rimska crkva. Končno je sav germanski svijet došao u sferu zapadno romanske kulture i crkve.

Druga su glavna skupina, novih recimo-naroda Slaveni. Mišljenje, koje prevladava u nauci, stavlja im pradomovinu u krajeve među Vislom i Dnjeprom, Karpatima i Njemenom. Odavle naseljuju prelazeći karpatske klance u krajeve na obje strane srednjega Dunava. Ta je kolonizacija počela prije Kristovoga rođenja. Isto tako šire se Slaveni u Češku i Moravu te dopiru i preko srednje Labe do Sale. Sporadički naseljuju se i u Tiringiji i Gornjoj Franačkoj. U vezi je to sa iseljnjem nekih germanskih plemena iz tih krajeva.

Huni provalivši u Evropu (god. 375.) podjarmiše mnoga slavenska plemena, — a zatim padaju ona redom pod vlast drugih uraloaltajskih naroda: Madžara, Bugara i Avara. Zajedno s Avarima i pod njihovim gospodstvom provaljuju Slaveni u drugoj polovici 8. stoljeća silovito preko Dunava na Balkanski poluotok te su već god. 580. naselili veliki dio srednje Grčke i Peloponeza, a početkom 7. stoljeća poplavili su Traciju, Macedoniju i Ilirik.

U isto doba prodiru Slaveni iz Panonije pod zaštitom Avara u porječje gor. Drave i Save, u Bavarsku Dol. Austriju, Dalmaciju i Istru pa i u sjevernu Italiju.

Kako vidimo, na stari teritorij bivšega zapadno rimskoga carstva došlo je malo Slavena, mnogo više ih je prodrlo na teritorij istočnoga carstva, ali najveći dio ostao je daleko od granica imperije. Veliki dio Slavena, koji su se iselili iz pradomovine, pali su pod jaram Avara, a to je znatno utjecalo na njihove odnose prema istočno rimskom carstvu dotično prema franačkoj državi. Tek kada je začela padati moć Avara (god. 626.) oslobodili su se mnogi balkanski Slaveni toga jarma; ali je sada počela bizantijska imperija uspostavljati svoje gospodstvo nad krajevima izgubljenim avarsko slovenskom provalom. Najprije je ona uspostavljena nad takozvanim Slovenijama (Sklabinai u južnoj Macedoniji i u Tesaliji) odakle je carska vlada dala preseliti mnogo Slavena u Malu Aziju, djelimice kao plaćenike vojnike. Tečajem 8. pa do konca 10. stoljeća napreduje uspostava carske vlasti u Grčkoj, pa oni budu pomalo posve grecizovani. Najviše je tomu doprinijelo pokršćivanje u grčkom obredu i naseljivanje grčkoga pučanstva iz susjednih otoka, koje su u to zauzeli Arapi. Kroz stoljeća nastoji carska politika proširiti svoju vlast i nad ostalim balkanskim Slavenima, ali nije polučila trajnoga uspjeha; na istoku među Dunavom, Balkanom i u Traciji bili su najjača zapreka Bugari, koji su se tamo trajno naselili (god. 679.) te podjarmivši slavenska plemena uspješno se zajedno s njima opirali imperiji, pače u daljem ravitku ugrožavali joj opstanak.

Kako rekosmo, avarska velevlast znatno je

utjecala i na odnos Slavena prema Franačkoj državi, koja je u vlastitom interesu podupirala njihov otpor protiv Avara. S tim je u vezi, da je Samo (neki velikaš iz istočnih franačkih krajeva po narodnosti Fanak ili Slaven, okupio u jednu državu Slavene češke i alpinske, koji time svrgoše avarski jaram (g. 626.). Poslije smrti Samove pade natrag dio tih Slavena pod avarsku vlast, od koje su se opet oslobodili pomoću vojvodine bavarske (oko 750.). Ovo je od velike znamenitosti za kulturni razvitak toga dijela Slavena, jer je počela među njima širiti kršćanstvo nadbiskupija salcburška, a to znači, da su došli u tjesniji dodir sa zapadno-kršćanskom kulturom.

Koncem 8. i u prvoj polovici 9. stoljeća zaoštrila se opreka među istokom i zapadom Evrope na kulturnom i na političkom polju. Istočnom carstvu, koje od početka 8. stoljeća ide za tim, da obnovi svoju vlast u krajevima, što su ih zauzeli Avari i Slaveni, digao se sa zapada moćni suparnik, franačka država kao obnovljeno zapadno rimsko carstvo. Sfere interesa ovih moćnih suparaca sukobile se baš u krajevima, što su ih držali Slaveni. Ali našao se i treći takmac, sve to moćnija bugarska država, koja nastoji raširiti svoju vlast na štetu istočnoga carstva i franačke države. Medusobno takmenje tih 3 velevlasti išlo je poglavito na štetu Slavena; proširivale su naime sfere svojih interesa podjarmljujući susjedna slavenska plemena. Ta pogibelj prisilila je ova potonja, da se udružuju pod moćnijim vladarima (veliki župani) u veće skupine, ne bi li im otporna snaga bila veća. Tako nastadoše slavenske države, koje se pojavljuju redom u prvoj polovici 9. stoljeća: hrvatska Ljudevitova država na Savi, Bornina u

(Bijeloj) Hrvatskoj, istočno od nje srpska Vlastimirova a u sjeverozapadnoj Ugarskoj Privinova slavenska država. Da uzdrže svoju samostalnost traže njihovi vladari u jedne velevlasti zaštitu proti drugoj, pa tako dolaze neke slavenske države u tjesnije odnose sa zapadnim a druge sa istočnim carstvom ili sa Bugarskom.

Nešto drugčije nastala je država Moravska i Češka. Ondje je slavenska plemena franačka država skućila pod svoju vlast, ali ih ostavila u svojstvu vazalnih država.

Nego za razvitak tih mladih država i njihove kulture najznatnije su religijozno crkvene prilike. Opreka između istočno rimskog carstva i franačke države razvila se u savezu sa oprekom između pape i carigradskog ekumenskoga patrijarka i sa raskolom crkve za Fotija (ako i raskol nije onda formalno završen). Prisloniti se uz istočno ili uz zapadno carstvo značilo je rad uskoga saveza države sa crkvom pristati uz istočnu ili uz zapadnu crkvu, a kako je crkva bila glavni nosilac cjelokupne kulture, značilo je to stupiti u sferu istočne ili zapadne kulture. — Nije naša zadaća, da i najkrupnijim crtama prikazujemo razvitak crkveno vjerskih prilika u pojedinim državama; konstatovati ćemo samo u kratko, kako su se Slaveni razdvojili na tom sudbonosnom raskršću.

Moravski knez Rostislav (846.—70.) nastoji od pive polovice 9. stoljeća, da se otme franačkoj vlasti, pa konačno pozove iz Carigrada vjerovjenske Konstantina i Metodija; tim privede svoju državu u sferu bizantske crkve i kulture. Ali njegovoga nasljednika Svatopluka (871.-894.) prisiliše prilike, da prekine savez sa istočnim carstvom, a tim padne i moravska narodna crkva, pogotovu,

kada je početkom 10. stoljeća (906.) došlo do katastrofe uslijed provale Madžara. I češka se je država nakon te katastrofe tjesnije priklonila Njemačkoj i latinskoj crkvi Sv. Vaclav (926.—35.) premda odgojen u narodnoj podupire latinsku crkvu, pa od onda češka narodna crkva samo životari. I u državama, na slavenskom jugu, borila se je zapadna i istočna crkva — dotično narodno i latinsko bogoslužje, ali u Hrvata konačno prevlada zapadna (ipak osta u nekim krajevima bar donekle u porabi slavensko bogoslužje) a u Srba istočna crkva. Jedno vrijeme kolebala se Bugarska između Rima i Bizanta, dok nije potonji prevlado; to je vrlo važno za istočno carstvo i crkvu. Puštajući s vida neposredno političko značenje, ističemo ovdje samo to, da je Bugarska postala glavnim ognjištem i rasadištem slavenske kršćanske kulture a napose crkvene literature, koja se je razvijala na osnovu grčko bizantske, pa se je iz Bugarske širila među balkanskim Slavenima a preko Rumunjske i u Rusiju.

Najgore — prema ostalim Slavenima — prošli su u dodiru sa kršćanskom kulturom ona plemena, koja su naselila područje rijeke Labe od Sudeta do Sjevernoga i Baltijskoga mora. Po geografskom položaju bili su ti Polapiski Slaveni upućeni da prime kršćanstvo iz ruku rimske crkve i to posredovanjem Franačke dotično Njemačke. To je krštenje vrlo sporo napredovalo i konačno se svršilo sa potpunim denacijalizovanjem tih Slavena i gubitkom njihove državne samostalnosti. Posvuda su naime kod krštenja poganskih naroda bili najvažniji faktor njihovi vladari, koji su u svom interesu (jer je nova vjera davala snažnu potporu vladarskoj vlasti) podupirali širenje kršćanstva i po-

magali svladati prirodnu opoziciju naroda protiv novotarija u vjerskim stvarima. U knezova Polapskih Slavena, razdrobljenih na množinu nezavisnih plemena — bila je preslaba vlast, da skrši narodnu reakciju, koja je bila to veća, što nije bilo dovoljno vjesnika nove vjere, koji bi poznavali narodni jezik. Njemački vlastodršci (vojvoda Saksonski i markgrof Sjeverne marke, kasnije braniborski) vode tečajem 10. i 11. stoljeća krvave ratove proti plemena, koja se opiru pokrštenju. Djelomice tim ratovima a još više nastojanjem nekih njihovih knezova (ali i susjednih vladara čeških i poljskih) pokršteni su konačno Polapiski Slaveni, ali podjarmljeni i germanizovani. Mnogo je tomu doprinijela nesloga i nutarnje razmirice u Slavena, u daljem pak razvitku kolonizacija Nijemaca u krajeve, koje su potlačeni Slaveni u masama ostavljali, a mnogo ih je u ropstvo rasprodano.

Preostaje još da se osvrnemo na slavenska plemena, koja se nisu iseljenjem iz pradomovine geografski približila krajevima kršćanske kulture — a to su poljski i ruski Slaveni. Češki knezovi Boleslav I. i II. (935.—999.) podvrgli su svojoj vlasti ug. Čehe i mnogo drugih slavenskih plemena; razviše se prilike, da će utemeljiti jedinstvenu češko-poljsku državu. Ali je to zadržao Pjastović, knez Mješek (u području Narte); združivši pod svojim gospodstvom poljska plemena (u savezu je to sa njemačkim ratovima proti polapskih Slavena za markgrofa Gerona) podvrgne se Njemačkoj kao vazal i primi sv. krst. Glavni vjerovjesnici bili su dakako Nijemci, ali su kod pokrštenja sudjelovali i Česi (sv. Vojtjeh i sv. Vaclav.) Od konca 10. pa do prve polovice 12. stoljeća ponavljaju se pokušaji, da se češke i poljske zemlje združe u

jednu državu (Boleslav Hrabri 992.—1025, Bretislav 1037.—55., Vratislav II. 1061.—1092., Boleslav Kri-
vousti (1102.—1138.).

Najstarije vijesti, što ih imamo o istočnim Sla-
venima, koji su sjedili u nizinama zapadne Rusije,
poglavito u području Dnjestra, pripućuju nam, da
se mnogo bore s azijskim nomadima, koji redom
provaljuju u južno ruske stepe (Bugari, Hazari);
inače im je glavno zanimanje izrabljivanje šumskih
plodina meda i voska i priređivanje koža zvjeradi
ralazeći za to dobra tržišta u starodrevnim grč-
kim naseobinama na Crnom moru. Od starine po-
sredovali su u toj trgovini skandinavski Normani
služeći se starim trgovačkim putem, koji je spa-
jao Skandinaviju sa Bizantom; dio toga puta tok
je rijeke Dnjestra. Nema sumnje, da su neki skan-
dinavski knezovi sa svojim družinama bili pozvani,
da za plaću brane slavenska trgovačka i obrtna
središta od azijskih nomada. Jedan od tih knezova
sjedini pod svojom vlasti (864.) istočna slavenska
plemena oslobodivši neka od hazarskoga jarma. Ta
se je država nazvala Rusijom, a udružena plemena
Rusima (riječ je valjda gotskoga porijekla). Ujedi-
njenje svih tih slavenskih plemena znamenito je
olakšano tim, što su ruski knezovi držali Kijev,
najvažnije središte cjelokupnoga gospodarskoga ži-
vota Rusije. — Prastara trgovačka veza Rusije
sa Bizantom prirodni je put, kojim su ruski Sla-
veni privedeni kršćanstvu i u krilo carigradske
crkve — prirodni pak posrednik bila je bugarska
crkva sa svojim slavenskim bogoslužjem i crkve-
nom literaturom.

Dok su se dakle svi Germani skupili u području
zapadne kulture i rim. crkve — razdijelile se
Slaveni; većina došla je u sferu istočne kulture

primivši krst iz ruku carigradske crkve, a manjina
stupila je u krilo rim. crkve. Tim su se ove dvije
grupe Slavena u kulturnom razvitku znamenito
udaljile jedna od druge; razlika zapadne i istočne
kulture ističe se jasno i u razlici pravnih uredaba,
kako se razviše u obim grupama.

Kako spomenusmo, Germani su i Slaveni dvije
glavne etničke grupe, koje su pridošle staromu
romanskomu i gričkomu pučanstvu, ali pojavljuju
se uz njih i drugi etnički elementi. Uralo-altajski
narodi provaljujući u Evropu bitno su utjecali na
ono kretanje, koje zovemo velikom seobom na-
roda. Od provale Huna, zatim redom Avara i
Bugara, najviše su trpjela slavenska plemena,
koja su im bila prva na udaru, pa su mnoga došla
i pod trajni jaram tih ratobornih naroda. Nema
sumnje, da je to utjecalo i na kulturni razvitak do-
tičnih slavenskih plemena.

Istočno carstvo bori se od ranoga Srednjega
Vijeka protiv Arapa, koji s jugoistoka provaljuju
na njegov teritorij, a znatno utječu ti tako zvani
Saraceni na sve obale Sredozemnoga Mora, te
su u nekim zemljama snažni faktor etnografskoga
i kulturnoga razvitka (Napulj i Sicilija). Osobito
se pak ističe kao velevažni faktor u kulturnoj hi-
storiji, što su zauzeli Španjolsku Arapi (711.); po-
što se na Pirinejskom poluotoku razvila mau-
rijsko arapska kultura, koja daleko natkriljivaše
savremenu kulturu kršćansku i najnaprednijih
krajeva.

Vrlo je odlučno utjecala na sudbinu velikoga
dijela Slavena provala Madžara početkom 10
stoljeća, koji podjarmiše panonske Slavena i ve-
likij dio čeških plemena (Slovaci) a njihovi kraljevi
kasnije zadobiše i hrvatsku krunu. Bitna je raz-

lika prema drugim manjim srodnim tursko-tatarskim plemenima, koja su se izgubila među evropskim narodima, da su Madžari sačuvali svoj narodni individualitet, premda su okruženi sa svih strana Slavenima, u kulturi daleko naprednijima. Ali nema sumnje, da su se Madžari već bili počeli slavizirati; primili su mnoge pravne uredbe od Slavena, a jezik im je pun slavenskih riječi; Arpadovići vezani rodbinstvom (po ženidbama) sa slavenskim dinastijama bijahu na skoku, da se poslavene. Ali se taj prirodni razvitak sustavi, a najviše je prinijelo tomu, kako historici općenito ističu, latinsko bogoslužje; da je u Slavena podvrgnutim Madžarima, bilo slavensko bogoslužje, bili bi se Madžari bez sumnje poslavenedli.

U kasnijem Srednjem vijeku dolazi tatarsko-turski element u istočnoj Evropi opet do trajne premoći: najprije: (u 4. deceniji 13. stoljeća podjarmiše Tatari ruske kneževine (Kipčački kanat), zatim (od posljednjih decenija 14. stoljeća) osvajaју Turci Balkanski poluotok, pa im konačno žrtvom padoše sve balkanske države (Bugarska 1393., Carigrad 1453. Srbija 1459, Bosna 1464.) — a u daljem razvitku gotovo cijela Hrvatska i velik dio Slavonije i Ugarske.

Ali to prelazi daleko vremene granice ovoga pregleda, kojemu je zapravo bila samo svrha, da u kratko prikaže bitne elemente razvitka evropskih država u ranom Srednjem Vijeku. (Sporedi Kadlec, Dĳini verejneho prava ve Str. Evropĳe str. 16i sl. za Slovene napose Jar. Bidlo, Historicky vyvoj Slovanstva (Slovanstvo). str. 3. i sl.).

III. (Seobe Germana. Germanske države na teritoriju rimskog carstva.)

Kretanje Germana za velike seoba naroda zgodno dijele historici na tri odsjeka. Prvi počinje drugom polovicom drugog stoljeća poslije Krista, kad su neka plemena (poimence Goti i Vandali) ostavili sjeveroistočnu Germaniju, a njihovo mjesto polaganog zauzimali Leti i Slaveni. Drugi odlomak počinje provalom Huna (375); oni podjarmiše dio gotskovandalskih plemena, koja su se s Baltijskog mora bila iselila na jugoistok, dok je drugi dio prešao na teritorij rimskog carstva te na njem osnovao nove germanske države. Treći odlomak toga kretanja može se uzeti od propasti zapadno rimskog carstva. Franci proširuju svoja sjedišta na jug i zapad, Angli, Sasi i Jüti prelaze u Britaniju, a na njihovo se mjesto useljuju sjeverni Germani (Danci). U taj posljednji odlomak ide najposlije i utemeljenje i pad istočno gotske države i zauzeće Italije po Langobardima (568.). — Za tih burnih vremena neka se plemena posve izgubiše; tako Gepidi, Heruli, Rugijci i Skiri. Mi ćemo se ovdje napose pazabaviti s onima, kojima je pošlo za rukom osnovati države na teritoriju zapadnorimskog carstva.

Početkom 5. stoljeća (406.) provale u Galiju Vandali, Alani i Svevi, a brzo zatim (409.) prijedu preko Pirineja i zauzeše veći dio Hispanije. Vandali i Alani udruženi su pod zajedničkim kraljevima, koji nose naslov — reges Vandalarum et Alanorum. S vojskom od 50.000 ljudi prijedu kralj Genzerik (429.) u Afriku. Godine 435. sklopi mirovni ugovor sa rimskom državom, po kojem Vandali dodoše u odnošaj federata sa Rimom, a po novom ugovoru od god. 442. razdijeljena bude Afrika tako, da je država vandalska postala posve nezavisna od Rima. Genzerik

osvoji i posljednje ostatke rimskog posjeda u Africi; ali je vandalska država poslije njegove smrti (477.) brzo propala, a izgubio se i narod. Car Justinijan naime obori god. 534. vandalsko gospodstvo u Africi i uspostavi rimsku vlast.

Burgunde nalazimo u prvoj polovici drugog stoljeća, među Odrom i Vislom. Polovicom 3. stoljeća uzmakose potučeni od Gepida niz Majnu i stupe u prijateljske odnose s Rimom. Kao rimski federati utemeljiše u okolici Wormsa svoju državu. Došavši u sukob s carstvom potuče ih Aetije (435.) a na godinu hametom ih pobiju Huni. Narodu, koji je preostao, podijeli carstvo sjedišta na gornjoj Roni (443.) u t. z. Sabaudiji (Savoja), odakle se dalje šire Galijom. Godine 534. utjelovljena je Burgundija franačkom kraljevstvu.

Gote nalazimo početkom 3. stoljeća na donjem Dunavu i na Crnom Moru. Po svojim sjedištima u tom području razlikuju se Istočni Goti (Austrogoti) i Zapadni Goti (Wisigothi), jedni i drugi pod kraljevima iz kuće Amala do (375.) Istočni Goti padoše pod hunski jaram, zapadni prijedu na rimski teritorij u Mesiju i Traciju. Ovi potonji krtarili su pod izabranim kraljem Alarikom po Balkanskom poluotoku i Italiji, te se konačno početkom 5. stoljeća smiriše u jugozapadnoj Galiji. Svoju državu sa središtem u Toulonsu prošire tako, da je pod kraljem Eurikom (466—485.) obuhvaćala južnu Galiju i veći dio Pirinejskog poluotoka. Samo Svevi sačuvaše svoju nezavisnost još jedno stoljeće na sjeverozapadu poluotoka. — Pošto su u prvoj polovici šestog stoljeća Franci zauzeli posjede zapadnih Gota u Galiji (osim Septimanije, Languedok), prenesoše zapadnogotski kraljevi rezidenciju u Toledo (Leovigild 572—586

Istočni Goti oslobodivši se poslije smrti Atiline humskog jarma, naseliše se sporazumno s carstvom u Panoniji i Mesiji. Godine 489. prodru sporazumno s carem Zenonom pod kraljem Teodorikom u Italiju (489.). Svladavši tadašnjega gospodara Italije Odoakera, utemelji Teodorik veliku državu, koja je obuhvaćala Italiju, Dalmaciju, Retiju, Norik i jugoistočnu Galiju (Provence). Poslije smrti toga velikoga kralja izgubiše Goti svoje posjede izvan Italije, a godine 552. zauze car Justinijan Italiju.

Hronološki bio bi na redu osnutak franačke države, ali o tom nam valja kasnije opširnije govoriti. Ovdje ćemo se prije ukratko osvrnuti na Langobarde. U najstarije im je vrijeme bilo sjedište među donjom Labom i Allerom (Bardengau); odavle se pomalo kreću na jugoistok, pa su oko godine 530. zauzeli one krajeve Panonije, koje su bili napustili istočno Goti. Pod kraljem Alboinom zauzeše Langobardi gotovo cijelu Italiju (568.) osim ravenskoga eksarhata, grada Rima i neke krajeve donje Italije. Karlo Veliki osvoji g. 774. državu Langobarda za franačku krunu kao posebnu kraljevinu (regnum Langobardorum).

Za sve dosada navedene germanske države (Vandala, Burgunda, Zapadnih, Istočnih Gota i Longobarda) vrijedi zajedno to, da im je germansko pučanstvo bilo brojem daleko slabije od staroga romanskoga u krajevima, što su ih zauzeli, i da je među obim narodnostima postojala velika konfesionalna razlika. Romani su naime bili katolici, a ti Germani pripadali su Arijevoj sekti, koju su primili već u 4. stoljeću u dodiru sa istočnim carstvom. Burgundi bili su isprva katolici, ali su kasnije pristali uz Arijevu nauku. Opreka bila je

to veća, što se je arijansko bogoslužje kod Germana obavljalo narodnim jezikom. Katolički kler, vođa romanskog pučanstva, bio je velika i jaka opozicija arijanskim vlastodršcima, pa se može reći, da su države Burgunda, Vandala i istočnih Gota, baš zato i propale u bobi sa katoličkim vlastima. U Burgunda je doduše tek pred padom prevladao katolicizam, ali to nije moglo više spasiti države. Zapadni Goti prešli su na katoličku vjeru koncem 6. stoljeća, pa su uzdržali državu, dok je početkom 8. stoljeća ne oboriše Arapi. Langobardi primili su katoličku vjeru polovicom 7. stoljeća, pa ih je tek upropastio sukob sa papinom svjetovnom vlasti, u kom je intervenirao Karlo Veliki (774.).

Najuži dodir, u koji su došla sva navedena germanska plemena u novim svojim sjedištima sa romanskim pučanstvom imao je prirodnu posljedicu, da nijedno od njih nije sačuvalo svoj germanski nacionalni individualitet, već su se doskora izgubila među galskim, hispanskim i italiskim Romanima.

S pravnopovjesnog je gledišta zamašno, da države Burgunda, Vandala, Zapadnih i Istočnih Gota nisu nipošto stupile u opreku sa carstvom, pače se može reći, da su bar teoretički priznavale, da su mu podređene. Burgunde naselilo je samo carstvo u Savoji, a Vandali su kao federati carstva imali svoja sjedišta u Hispaniji, a kasnije (bar kratko vrijeme) i u Africi. Zapadni Goti dobili su na osnovu ugovora južnu Akvitaniju, a istočnogotski kralj Teoderik zauzeo je Italiju po nalogu rimskog cara kao istočnorimski patricius i magister militum. Vrijedno je spomenuti i to, da su germanski kraljevi tih država nosili carsko gentilno ime »Fla-

vius« kao znak pripadnosti najodličnijemu rimskom rodu.

Najčvršći bio je taj načelni odnos prema rimskom carstvu u državi Istočnih Gota, u kojoj su pridržane bez znatne promjene rimske državopravne uredbe (senat, magistrature, porezni sustav), pače su se točno obdržavale i zastarjele već forme državnoga prava. Neki izvode, da su ugovorom sa carem Zenom pridržane civilne službe Romanima, a vojne Gotima. Zgodno veli jedan moderni pisac, da je prema Bizantu Teoderik vladao kao procurator in rema suam«. Najbliži su u tom Istočnim Gotima Burgundi; njihovi kraljevi zovu se magistri, militum« ili »patricij«. I Zapadni Goti i Vandali bili su rimski federati, ali su se prvi već za Eurika, a drugi za Genzerika dovinuli do potpune samostalnosti.

Drukčije su postupali Langobardi, zabacivši rimsku upravu i cijeli državopravni sustav uveli su u Italiji državu sagrađenu na narodnim germanskim temeljima. Sa Rimljanima se je postupalo kao sa podjarmljenim narodom; zato još polovicom 7. stoljeća ne nalazimo u langobardskom pravu rimskog upliva. Tek u kasnijem razvitku dolazi romanski upliv do većeg zamašaja, pa se i priznaje ravnopravnost Romanima.

IV. (Utemeljenje i razvitak franačke države). Najvažniji su za naš predmet Franci. Onj su utemeljili državu, koja je združila velik broj germanskih plemena sa starim romanskim pučanstvom osvojenih krajeva. Preko te države primili su narodi zapadne Europe ostatke romanske kulture, a napose rimske državopravne uredbe.

Nije sigurno, ali je veoma vjerojatno, da je ime »Franci« obuhvaćalo germanska plemena, koja su

sjedila na donjoj Rajni. Bili su to carstvu dosta neugodni susjedi uz granicu provincije Donje Germanije. Kao najvažnije ističe se od druge polovice 4. stoljeća pleme Salijaca, koje je za cara Julijana zauzelo Toksandriju. Rečeni car potukao ih je doduše, ali im je priznao taj zauzeti posjed, komu je bila južna granica »Silva Carbonaria« (u Henegau među Šeldom i Sambrom). Polovicom 5. stoljeća jesu gradovi Tournay i Cambrai rezidencije salijskih kraljeva.

Iz dosta kasnijeg doba imademo sigurne vijesti o drugoj velikoj grani franačkoga plemena, o Ribuarcima. Njihovi kraljevi spominju se u drugoj polovici 5. stoljeća sa rezidencijom u Kölnu. Još je treća grana toga plemena, Hessi, ali njihova je povijest u vrijeme utemeljenja franačke velevlasti u potpunoj tmini.

Do pod kraj 5. stoljeća nisu Salijci bili ujedinjeni u jednu državu, ali su u cijelom plemenu vladali kraljevi jednoga roda Merojevića (Merovingi). Jedan od tih udijelnih kraljeva, Kilderik († 481.) u Tournayu bio je kao saveznik (foedetratus) u službi rimske carske vojske. Njegov sin Klodvig (Chlodovech g. 481.—511.) protegnuo je svoju vlast (pobjedom nad rimskim namjesnikom Syagrijem kod Saïssonsa god. 486.) do Loire. Čini se, da su se Klodvigu već onda pridružili srodni Hessi, te ga zapleli u rat sa Tiringanima, koje on pod danak skući (g. 490.), i sa Alamancima, koje je pripojio franačkoj državi (konačno g. 501.) izuzevši alpinske stanovnike gornje Retije. U posljednjem deceniju života ukloni Klodvig sve ostale salijske kraljeve i zauze njihova područja, a god. 507. osvoji zapadno gotsku zemlju među Loïrom i Ganonom.

V. M. 24

Klodviga su naslijedila 4 sina, koji su vladali kao udijelni kraljevi, te proširili franačku državu. Godine 531. pridružena je Tiringija (osim sjevernoga dijela, koji su držali Saksonci), g. 534. Burgundija. Zatim su osvojene gotske zemlje među Garonom i Pirenejima, koje su od g. 509. bile u vlasti Istočnih Gota (Provence). Alamani u Retiji pripojeni su 536., a godine 558. pridružili su se, čini se, dobrovoljno Bavarci. Tako su bila već za Klodvigovih sinova inkorporirana franačkoj državi i sva njemačka plemena osim Friza i Saksonaca, koje silom pridruži istom Karlo Veliki.

Pošto su izumrli svi ostali Klodvigovi potomci, združio je njegov sin Klotar I. cijelu državu u svojoj vlasti. Poslije njegove smrti (561.) dijele sinovi vladu nad državom, ali opet sin Kilperikov, Klotar II., ostade sam vladarom (g. 613.—629.), pošto su velikaši istočne Franačke (Austrasia) silovito maknuli jednu lozu kraljevske kuće.

Ponavljanim diobama među kraljevićima u savezima sa razlikama u jeziku pučanstva razdijelila se franačka država na tri dijela (ujedno i upravna područja): Neustrija (zapadni dio), Austrazija (istočni dio) i Burgundija; uz ova bila su još zasebna područja Akvitanijska i Provence. Neustrija i Burgundija jesu etnografski romanska područja, a Austrazija pretežno njemačko. Izvorno bili su, dakako, Franci vladajući elemenat u cijeloj državi, ali su se poslije okupili u Neustriji, gdje su posve prirodno (među mnogo brojnijim i kulturnijim romansko-keltskim pučanstvom) izgubili svoj germanski nacionalni individualitet. Na istoku ostadoše Nijemci vladajući elemenat, te sačuvaše i svoj germanski nacionalni karakter. Prema tomu dobio je nakon konačnoga razdijeljenja franačke države zapadni dio

ime Francije a istočni Njemačke (francuski Allemagne).

Klotar II. učinio je svoga sina Dagoberta I. 629.—38.) za života savladarom Austrazije, koji je poslije smrti oca ostao samovladarom cijele države, ali je posljednji vladar roda Merojevića snažnije ruke. Uslijed silne moralne iskvarenosti toga roda i neprestanih gradanskih ratova među kraljevićima posve je oslabila država, a najviše kraljevska vlast, dok je silno ojačala aristokracija, kojoj je Klotar II. ediktom od g. 614. učinio velike koncesije. Pod Dagobertovim nasljednicima razvile se od kraljevske službe »dukata« nasljedne plemenske vojvodine (tirinška, švapska, bavorska i t. d.) na uširb centralne kraljevske vlasti, o kojoj su ti vojvode bili gotovo nezavisni.

Kraljevska vlast došla je u ruke vrhovnoga dvorskoga činovnika, majordoma, a bila su po tri majordoma (austrazijski, neustrijski i burgundski), dok nije god. 687. austrazijskomu vojvodi Pipinu Srednjemu (roda Arnulfovića) uspjelo steći majordamat nad cijelom državom. Kralju ostadoše samo počasna prava, a vlast vrši majordomus, koji nosi naslov: »dux et princeps Francorum«. Pipina naslijedi sin Karlo Martel (g. 714.—740.) koji osvoji državi zapadnu i srednju Friziju (734.) i gotsku Septimaniju (Langnedoc) osobito je pak važno, da je pobjedama između Toursa i Poitiersa (732.) i kod Lyona (735.) suzbio Arape, koji su provalili iz Pirenejskog poluotoka. Velika je to zasluga Karla M. i franačke vojske za kršćanstvo, kojemu je prijetila pogibelj od Islama; kao što je kršćanstvo od još veće pogibelji spasio car Leo III. u obranbenim vojnama za Carigrad. Karlo M. spasio je i jedinstvo franačke države, prisilivši vojvodu akvitan-

skoga i bavorskoga da priznaju njegovu vrhovnu vlast. Pred smrt razdijelio je državu među sinove Pipina Maloga i Karlmana, ali je potonji skoro abdicirao (747.). Pošto je Pipin upokorio plemenske vojvode i pošto je svrgnut posljednji kralj roda Merojevića, bude Pipin s odobrenjem pape izabran za kralja, te papa njega i obitelj mu pomaže sv. uljem I Pipin razdijeli pred smrt državu među sinove Karla i Karlmana. Poslije rane smrti potonjega preterirani su njegovi neodrasli sinovi tako da osta Karlo Veliki samovladarom cijele države. Za njega uklonjen je posljednji plemenski vojvoda. Karlo Veliki osvoji istočnu Frizlandiju, pokori Saksone, a godine 774. osvoji državu Langobarda, od koje ostaše samo vojvodine Beneventa i Spoleta kao posebne kneževine. Na istoku osvoji avarsku zemlju na srednjem Dunavu i bizantsku Istru, a na Pirenejskom poluotoku ote Arapima zemlju do Ebra (Španjolska marka). Goti u Asturiji i Galiciji, koji su se oteli arapskoj vlasti te izabrali posebnoga kralja, priznaše vrhovnu vlast franačke države. Tako je Karlo V. zavladao velikim dijelom područja bivšega zapadno rim. carstva, pače segnuo i daleko preko tih granica (Njemačka). Njegova krunidba carskom krunom (800.) samo je priznanje faktično postojeće vlasti. Još za života okrunio je Karlo V. sina Ljudevita, a ovaj kasnije svog sina Lotara carskom krunom. Ali zaludu je nastojao Ljudevit, da spoji franački princip ravnopravnosti svojih sinova kao baštinika prijestolja sa principom jedinstva i nedjeljivosti carstva; poslije njegove smrti buknuše gradanski ratovi među braćom; svršili su se verdunskim ugovorom (g. 843.), kojim je razdijeljena država tako, da je najstariji brat Lotar uz carsku krunu i Italiju dobio srednji dio, Ljudevit istočni, a

Karlo zapadni. Pučanstvo Ljudevitova dijela bilo je njemačko, a Karlovog francusko. Može se reći, da su tim definitivno odijeljene obje narodnosti, francuska i njemačka. Poslije izumrća Lotarove loze promijenjene su bitno granice među njemačkim i francuskim dijelom. U ruci Karla Debeloga još je jedamput, ali na kratko vrijeme (885.—887.) ujedinjena cijela država Karla Velikoga. (Sporedi Brunner, Deutsche Rechtsgeschichte I. str. 40. sl. i 271. Schröder, Lehrbuch der deut. R. G. str. 97. i sl.).

V. (Normani). Već za opstanka franačke države, a još više poslije njezinog razdijeljenja mnogo utječu Normani na razvitak državnog života europskih naroda. Normani je kolektivni naziv, kojim sredovječni kroničari nazivaju gusare iz sjevernih germanskih krajeva (najviše iz Danske i Norveške). Sami su se ti četnici zvali Vikingi, to će reći ratnici. Glavno doba njihovih navala na jug jest 9. i 10. stoljeće. Na svojim malim ladama navaljuju na morske obale i provaljuju rijekama (počevši od Labe sve do Garonne) u unutarlost zemlje pljačkajući i pustošeći, kud bi stigli. U 9. stoljeću segnuli su i u sudbinu ruskih Slavena, kako već spomenusmo.

U Francuskoj zauzeli su Normani onaj kraj, koji se po njima prozvaao Normandijom. Kralj Karlo IV. (898.—929.) privede ih kršćanstvu podijelivši njihovomu poglavici Rollu (na krstu: Robert) vojvodinu Normandiju kao feudum francuske krune. Ovdje Normani brzo prihvate jezik i kulturu romanskoga pučanstva te doskora natkrile sve zapadne narode u vjerskoj revnosti i viteškom životu. Pod protektoratom pape diže se kao pretendent engleskoga prijestolja Vilim »Osvojitelj«, koji osvoji En-

glesku potukavši kod Hastingsa Anglosase pod njihovim kraljem Haraldom 1066.). Zavladaвши normanski vladari Engleskom, prenesoše u tu kraljevinu normansko-francuske pravne uredbe, a napose feudalni sustav.

Još u prvoj polovici 11. stoljeća zauzeše u južnoj Italiji poduzetni normanski vitezovi kraj među Napuljem i Kapuom i grad Melfi (grofovi od Apulije). Na tom temelju sagradi Robert Guiskard i njegovi nasljednici nakon dugotrajnih ratova potporom papa normansko kraljevstvo, koje je obuhvaćalo cijelu južnu Italiju i Siciliju (dovršeno god. 1139.).

KNJIGA I.

VRIJEME PRIJE UTEMELJENJA FRANAČKE VELEVLASTI.

POGLAVLJE I.

GALIJA PRIJE INVAZIJE BARBARA.

§ 1. Općenita karakteristika pravnih prilika.

Galija je pod rimskom vlašću (od polovine 1. stolj. pr. Kr.) ubrzo posve romanizovana. Ima podataka, iz kojih moramo zaključiti (Tacit: Annales XI. 23., Historiae 8, 51, 78), da su ako ne svi, a ono svakako vrlo mnogi galski provincijalci imali rimski civitet već na osnovu naredaba careva Klaudivija, Galbe i Otona, dočim su stariji historici redovito učili, da je za Galiju u tom pogledu bila odlučna naredba cara Karakale (g. 212.), kojom je rimski civitet podijeljen svim provincijalcima carstva. Civitetom dobili su stanovnici Galije pravnu sposobnost jednaku sa starim Romanima, pa možemo reći, da je time završen proces asimilacije Gala Romanima.

Moramo ipak istaknuti, da rimsko pravo, koje se primjenjivalo u Galiji, nije u svim detailima bilo ono isto, koje je vrijedilo u ostalim krajevima carstva. Takva jednakost nije ni mogla postojati već

radi razlike životnih prilika pučanstva u različnim krajevima ogromne države. U Galiji kao i u drugim dijelovima carstva nalazimo dosta pravnoga partikularizma, koji je osnovan na posebnom kulturnom razvitku zemlje. Da prikazemo karakterne crte prava Galije u 5. stolj. posl. Kr., kad su se Barbari počeli trajno naseljavati i utemeljivati svoje države na galskom teritoriju.

Sva državna vlast bila je već davno usredotočena u rukama cara. Državljeni ne sudjeluju nikako u javnim poslovima. Senat još postoji kao neki zbor za paradu. Od dostojanstva senatora razvio se je puki plemićki naslov.

Najdulje se je sačuvalo sudjelovanje državljana u javnim poslovima u municipijima rimske države. U 2. i početkom 3. stoljeća (posl. Kr.) imaju galski municipiji sa svojom opsežnom autonomijom i samoupravom vrlo neovisan položaj. Tečajem 3. stolj. (posl. Kr.) postaju sve to ovisniji o centralnoj državnoj vlasti, konačno u vrijeme, koje nam je ovdje pred očima, nisu municipiji drugo, nego organi carske vlasti i to njezini temeljni organi, koji su uvijek neposredno u dodiru sa pučanstvom.

Državna uprava za vrijeme carstva silno je proširila područje svoga djelovanja. Ona je uzela u svoj djelokrug i uređenje gospodarskoga života državljana, a to je djelovanje carske uprave znamenito utjecalo na razvitak cjelokupnoga društvenoga života, a napose na staleške prilike. Državna vlast htjela je osigurati, da bude uvijek dovoljni broj ljudi za niže ili inače tegebne poslove, koji se moraju obavljati u interesu normalnoga razvitka državnoga i opće društvenoga života. Zato vlast sili državljana, da ostane u zvanju, u koje je po svojim životnim prilikama dospio. Tako su postala

mnoga zvanja nasljedna. Prelaze od otaca na djecu n. pr. niže vojničke i civilne službe, kolonat, zvanje nekih stručnih radnika, zanatlija i trgovaca, a svi zanati i trgovine stoje pod nadzorom državne uprave te se moraju u svom radu držati propisa javne vlasti. Ova tutela državne vlasti nad produkcijom dobara nije povoljno utjecala na gospodarski život naroda, koji su teretili silni porezi nužni za podmirenje potreba vrlo kompliciranoga državnoga upravnoga aparata.

§ 2. Organizacija uprave i sudstva.

Za Dioklecijana razdijeljeno je carstvo u četiri velika upravna područja praefecturae. Prefektura istočnoga carstva bile su Illyricum i Oriens, a zapadnoga Gallia i Italia. Prefektura Galije obuhvaćala je osim Galije u užem smislu Britaniju, Španiju i Mauretaniju. Na čelu je uprave praefectus praetorio, namjesnik carski sa vrlo opsežnom vlasti. Galski praefectus praetorio sjedio je najprije u Trieru a onda u Arlesu. Prefektura bila je razdijeljena na manja područja dijeceze. Galija u užem smislu imala je dvije dijeceze: 1. dioecesis Viennensis, 2. dioecesis Galliarum. Na čelu dijeceze je vicarius t.j. zamjenik prefekta praetorio. Ali ona dijeceza, u kojoj residira sam praefectus praetorio, nema vikara. Svaka dijeceza dijeli se u provincije. Dioecesis Galliarum obuhvaćala je 10 provincija, a ona druga dioecesis Viennensis 7 provincija. Predstojnik provincije zove se ili praeses ili rector. Provincija dijelila se konačno u civitates — varoši. Za prva dva stoljeća carstva nijesu te civitates jednostavni upravni kotari. U to je vrijeme rimsko carstvo bilo federativna

država svoje vrsti, u kojoj su pojedine civitates sastavne državice, a car je nosilac vrhovne vlasti u cijeloj toj federaciji pa dakako i u svakoj pojedinoj civitas (varoši). Tečajem 3. i 4. stoljeća postepeno je civitas gubila tu svoju samostalnost, dok nije konačno postala organom centralne carske uprave. Ali je uvijek civitas ostala najznamenitiji organ države, organ, koji neposredno provodi u narodu odredbe centralne državne vlasti.

Svaka civitas kao upravno područje ima svoj centrum u glavnoj varoši i veliki teritorij izvan varoši, koji je također podređen u određenim područjima javne uprave, osobito u financijskom području, varoškom magistratu. Nego treba napomenuti, da su velika vlastelinstva (saltus, possessiones) u području civitatis s vremenom ispala iz jurisdikcije glavne varoši. Koncem 4. stoljeća ne ubiru više varoški curiales porez od velikih vlastelinstva, već ga uzima direktno »officium« rektora provincije.

Municipalna organizacija varoši nije se protezala na teritorij, koji je ležao izvan nje; pravi varošani su samo stanovnici varoši t. j. njezinoga užega područja (urbis i suburbium), a nijesu bili varošani stanovnici područja izvan same varoši. Ima u nauci mišljenje, da su i sela na vanjskom teritoriju civitatis imala svoju municipalnu organizaciju, ali držimo, da to nije osnovano.

Za prva dva stoljeća carstva bila je unutarnja organizacija municipija kopija stare republikanske organizacije Rima. Svaki galski municipij drži comitia, t. j. skupštinu varošana, koja je izabirala magistrature (duumviri i quatuorviri) i stvarala statuta za varoško područje. Isluženi magistrati ula-

zili su u varoški senat, koji se zvao curia, članovi decuriones ili curiales, a odlučivao je senat u svim važnijim poslovima municipija. Ako je trebalo, popunjavao bi se (adlectio) varoški senat najodličnijim varošanima. Tečajem 3. stoljeća (poslije Krista) sve se to s temelja promijenilo. Comitia su se prestala sastajati, magistrature izabire curia između svojih članova, članstvo pak kurije ili bolje služba dekuriona postala je nasljedna t. j. prelazila je od oca na sina. Sin dekurijona nije bio samo po pravu ovlašten primiti dekurijonsku službu, već ju je i morao primiti, a i nadalje bi se senat prema potrebama popunjavao adlectione najbogatijih varošana. Razvilo se je to sa razvitkom financijske uprave. Dekurijoni su provodili ubiranje glavnih poreza te rekviziciju ljudi i dobara potrebnih carskoj upravi, pa su osobno i svojim imetkom jamčili, da će država dobiti, što je bilo proračunano. Vlasti je bilo poglavito do toga, da kurija bude što bolji jamac, pa i zakonodavstvo carsko ide za tim ciljem. Zabranjeno je dekurijonu seliti se iz varoši, a bez dozvole suda ne smije odsvojiti nekretnine. Od onoga, što se baštini iz dekurijona, odbija se dio na korist kurije, ako nije baštinik sam decurio. Negleda se pak ni najmanje na to, da bude decurio inače sposoban za svoju službu, može biti pače i osoba po pravu infamna. Postala je dakle ta služba teški nasljedni teret, komu se je nastojalo izmaknuti. Zato traže curiales svećeničko zvanje, vojničke službe, pače bježe u kolone. Državna vlast progoni takove desertere pa ih silom vraća zvanju, u kojemu su rođeni.

Da u tom teškom položaju zaštite svoje interese, nastojali su dekurijoni repartirati i utjerivati javne daće tako, da bude što manji deficit, za koji su mo-

rali jamčiti. Pri tom su dakako najviše stradale niže klase pučanstva, jer su dekurijski po mogućnosti štedili mogućnike, da im se ne zamjere. Državna vlast htjela je na put stati zaporabama, te je uvela u drugoj polovici 4. stoljeća novi magistrat pod imenom *defensor civitatis*, komu je izvorno bila zadaća, da istražuje i vlasti prijavi pronađene nepravde u upravi. Općenito se u vrelima ističe, da je *defensor* imao štititi plebs protiv ugnjetavanja mogućnika, ali se događalo, te bi i dekurijski tražili zaštitu *defenzora*. Izvorno imenovao ga je *praefectus praetorio*, kasnije ga izabiru varošani, konačno ograničuje se pravo izbora na svećenstvo, islužene carske činovnike i posjednike zemljišta. Nego i ta se je institucija izrodila. Koncem 4. stoljeća, služba je *defenzora* (kao i starih municipalnih magistrata) da utjeruje porez.

Za cijelo vrijeme carstva obdržavale su se periodički svečane provincijalne skupštine izaslanika svih varoši dotične provincije. Izvorno imalo je to čisti religiozni karakter (*cultus Rima i cara Augusta*). Predsjednikom bio je *svećenik*, *flamen*. Taj izvorno ograničeni djelokrug prirodno se je proširio tim, da bi delegati raspravljali o javnim poslovima, podnosili predstavke i pritužbe višoj vlasti, stvarali zaključke o počastima zaslužnim muževima. Tečajem 4. i 5. stoljeća izgubio se pod uplivom kršćanstva religiozni karakter tih skupština. One su postale čisti upravni organ. Svatko je mogao doći na tu skupštinu, ali pravo sijela i glasa imali su samo izaslanici varoši i honorati. Svojom konstitucijom od g. 418. regulirao je car Honorij i dijecezanske skupštine, na koje su dolazili glavari provincija dotične dijeceze, ali je bila ta institucija kratkog vijeka.

U rimskoj je državi uvijek bilo sudovanje i uprava u istoj ruci. Glavar provincije bio je glavni kriminalni i civilni sudac. Bio je od starine običaj, da *praeses* ili *rector provincije* po njoj putuje i drži u glavnim mjestima sudove. Sudbenost vršili su i municipalni magistrati (*duoviri juri dicundo*) ali su bili ograničeni samo na manje važne parnice i u kriminalu na preparatorni postupak. Njihovoj sudačkoj vlasti bili su podređeni samo stanovnici užega područja varoši. U 4. i 5. stoljeću vrijedila su glede apelacije ova načela: protiv osudi municipalnoga magistrata može se apelirati na glavara provincije, a od ovoga na vikara dijeceze i konačno na cara. U dijecezi, gdje je residirao sam *praef. praetorio*, rješavao je on definitivno parnicu u slučaju apelacije.

§ 3. Financije.

U vrijeme, koje nam je pred očima ovdje, nosili su državljani rimske države vrlo velike terete. Prevladivao je sistem direktnih poreza, dočim su indirektni izgubili znamenitost. Temelino je bilo shvaćanje, da su direktni porezi *tributum*, što ga plaća pobijedeni pobjedniku, jer ga je ostavio u uživanju slobode i zemljišta, koje je postalo vlasništvo pobjednika t. j. rimske države. Zato se ti porezi izvorno plaćaju samo u provincijama, a tek od početka 4. stoljeća uvode se i u Italiju. Glavni direktni porezi bili su zemljarina, *capitatio terrena* koja se je plaćala od posjeda zemljišta i glavarina (*capitatio plebeia*), koju su plaćali državljani, koji su se brojili među plebs, ili kako neki pisci hoće, samo oni, koji nijesu imali zemljišta. Držimo, da su se te obje vrste poreza održale do konca carstva, ali ima o tom i drugo mišljenje. Osim

ovih bilo je još i drugih direktnih poreza, koje su plaćali novčari, kapitalisti, trgovci i posjednici zemljišta od robova i životinja.

Za prvih stoljeća carstva stalno je bila određena svota, što ju je pojedinac imao plaćati u ime direktnoga poreza. Od Dioklecijana mijenja se ta količina prema potrebi države. Carsko vijeće određuje svake godine naredbom (*indictio*) svotu, koja se mora za državu ubrati u ime direktnoga poreza, repartirajući ujedno tu skupnu svotu na pojedine prefektore, dijeceze, provincije i *civitates*. Od Konstantina Velikoga izdaje se *indictio* za periodu od petnaest godina. *Curiales* bi provodili repartaciju poreza na pojedine porezovnike. Za repartaciju zemljarine bio je razdijeljen teritorij *civitatis* na porezne jedinice (zvale su se *caput* ili *jugum*), a na svaku takovu jedinicu, koje su bile različite veličine prema dobroti zemljišta, otpadala je jednaka svota poreza. I glavarina (*capitatio plebeia*) ubirala se po jednakim načelima. Stanovništvo grupiralo se je u jedinice, koje su se sastavljale po različitim načelima u različitim provincijama (i ova se je jedinica zvala *caput*), na koje bi otpadala određena svota, koju su imali platiti svi članovi *caputa*. Kod te repartacije i ubiranja poreza često su se dogadale velike nepravde. Stradala je i tu osobito sirotinja.

Nije se uvijek direktni porez plaćao u novcu, već bi se često davala naturalija: žito, suho voće, soljeno meso i t. d. Skupljalo bi se to u javnim magazinima za vojsku ili drukče na raspolaganje caru.

Indirektni porezi bili su od velike znamenitosti za prvih stoljeća carstva. Kasnije gube važnost, ali ih nije nikad potpuno nestalo. Najvažnija je bila

carina (*portorium*, *vectigal*, *telonium*), t. j. daća, koja se uzima od robe, što cirkulira u trgovini ili koja prelazi granice države. Bila je to čisto financijalna carina t. j. uzimala se je bez saveza sa kakovom gospodarskom politikom države. Iznos je bio stalan. U Galiji se je uzimala $\frac{1}{40}$ vrijednosti dotične robe. Indirektni porezi ili bi se davali u zakup društvima *publicana*, ili bi ih ubirala država po vlastitim organima (*procuratores*), koji su u prvome slučaju kontrolirali *publicane* i odlučivali u eventualnim prijedorima.

Ima u to vrijeme u rimskoj državi financijalnih prava, koja su srodna sredovječnim regalima i monopolima. Tako napose monopol soli, pravo kovanja novca, rudnici, pravo na *bona caduca* i konfisciranu mirovinu.

Uz to treba istaknuti, da su se vršile u javne svrha svakovrsne rekvizicije dobara i radnih sila. Osobito se ističe rabota na drumovima i mostovima, koja se je tražila od plebeja. Carstvo se je držalo staroga načela rimskoga prava, da je svaki državljani dužan i besplatno uvijek na raspolaganje staviti svoje sile i imovinu, kad to traži javni interes.

§ 4. Staleške prilike.

Glavna je podjela pučanstva rimske Galije kao i cijeloga carstva u slobodne ljude i robove. Robova je bilo vrlo mnogo. Upotrebljavali su ih za kućne ili za rataske poslove. *Manumisijske* obavljale su se u formama klasičnoga rimskoga prava, ali je za Konstantina Velikoga pridošla *manumissio in ecclesia*, koja se je obavljala tako, da bi go-

spodar roba u crkvi pred biskupom proglasio slobodnim.

Nego razvile su se među slobodnim ljudima staleške razlike. Razlikuju se *honestiores* i *humiliores* ili *plebeii*. Izvorno bila je to samo faktična razlika, ali najkasnije u II. stoljeću carstva nastala je i pravna razlika u području kaznenoga prava, zatim i u ostalim područjima.

Honestiores su plemstvo po službi nasljedno u toliko, u koliko su službe postale nasljedne. To se službeno plemstvo ranžiralo stalnim redom. Svaki je čin imao službeni počasni naslov (najviši *nobilissimi* i najniži *egregii*). Ovamo spadaju i veleposjednici, koji su redovito po rodu nosili titul senatora i vršili faktično neke državno-pravne agende na svojim posjedima. U Galiji kao i drugdje u carstvu imali su sav veleposjed tako zvani senatorski rodovi. Bile su to odlične obitelji sa nasljednim titulom senatora. Sve visoke državne i crkvene službe bile su redovito u rukama senatorskih rodova.

Honestiores uživaju određena privilegija naročito u području kaznenoga prava. Nego u financijskom pogledu svalila je državna vlast na senatore i *decurione* posebni porez (dakle *privilegium odiosum*).

Sve ostalo slobodno pučanstvo spada u stalež *humiliores*. Dva su tu glavna razreda. Jedno trgovci, zanatlije i radnici, a drugo mali posjednici zemljišta i drugi zemljoradnici. I. Svi zanatlije, radnici i trgovci bili su pod nadzorom državne vlasti, ali neke klase imale su posebni pravni položaj: a) država si je rezervirala isključivo pravo produkcije nekih dobara primjerice oružja, neke

vrsti dragocjenosti, skupocjeno sukno. Radnici u tim strukama i njihova djeca bil su vezani na svoje zvanje. b) Ako i nijesu isključivo rezervirani državi, ali su bili uređeni posebnim uredbama neki zanati i druga zanimanja, koja su nužna za osiguranje života u varošima. Ovamo spadaju pekari, brodari, koji dovoze žito morem i rijekama, i trgovci stokom. Ovi su se ljudi smatrali javnim službenicima pa su bili oslobođeni od javnih radnja (*munera publica*), koje su morali vršiti ostali državljani. U kasnijem razvitku vežu se ovi ljudi na zvanje, pa ono postaje nasljedno. I druga neka zvanja od znamenitosti za javni život, sukcesivno se organizuju u kolegija, kojim su članovi bili oslobođeni od *munera publica*, a stajali su pod nadzorom vlasti. Tako se razabire intencija državne vlade, da se i ti ljudi vežu na svoje zvanje, no nije to ipak nikad zakonom uređeno. d) Trgovci svake varoši bili su udruženi u korporacije, koje su stajale pod strogom kontrolom vlasti.

II. Daleko pretežna množina pučanstva bili su i u Galiji zemljoradnici. Sloboda im je još skućenija negoli gradskom pučanstvu. Slobodnih seljaka posjednika ili zakupnika imade vrlo malo i biva ih sve manje. Progutaoh ih veleposjed, kako ćemo niže razložiti. Zemljoradnici Galije potkraj zapadno rimskoga carstva malne isključivo su koloni ili robovi. *Colonus* je po svom pravnom položaju između roba i slobodnoga čovjeka. On je pravno sposoban u području obiteljskoga, imovinskoga i procesualnoga prava, ali je vezan na ratarsko zvanje i na česticu vlastelinskoga zemljišta, koju obrađuje, pa ga vlastelin ne može s nje maknuti (*glebae adscriptus*), dočim ga može vindicirati, ako bi pobjegao. *Colonus* obrađuje i uživa zemlju,

na kojoj sjedi, te daje vlastelinu zato određenu nepromjenljivu daću ili dio priroda (canon, pars agraria).

Pravo ne pozna manumisija kolona prema manumisijama robova. Prvi su naime slobodni, iako im je sloboda ograničena propisima javnoga prava, po kojima mogu ta ograničenja samo u nekim vanrednim slučajevima, otpasti n. pr. ako colonus postane biskup. Stalež je ovaj nasljedan, t. j. prelazi nužno od roditelja na djecu i to, barem u konačnom razvitku, odlučuje stalež matere. Od parcele, što ju kolon uživa, plaća vlastelin zemljarinu, a kolon glavarinu, ali i potonju podmiruje predujmice vlastelin. Kolon je podvržen i vojnoj dužnosti.

Nije nam poznat početak niti rasvijetljen razvitak kolonata za prva tri stoljeća carstva. Carske konstitucije začele su se baviti tom uredbom tek od Konstantina Velikoga. Nema sumnje, da se je ona razvijala tečajem stoljeća pod utjecajem priroda, od kojih ćemo neke istaknuti. Slične uredbe postojale su u nekim krajevima carstva još prije nego su oni pridruženi rimskoj državi, a carska je uprava tečajem prva tri stoljeća naše ere naseljavala barbarske naseljenike, da obrađuju zemljište, na koje ih je vezala. Na fiskalnim domenama branili su carski činovnici seljacima, da se sele sa zemljišta, koja su izvorno kao slobodni ratari obrađivali. Isto nastoje i privatni vlastelini. Mnogo je podupiralo nastojanje vlastelina, da vežu seljake, njihova prezaduženost i faktična nemogućnost da se isele. Tako je vrlo mnogo slobodnih zemljoradnika došlo najprije u faktični, od kojega se s vremenom razvio i pravni položaj kolona.

Taj razvitak bio je u prilog carskom zakonodavstvu, koje je osobito od 4. stoljeća nastojalo

provesti sustav stalnih neslobodnih klasa pučanstva. Osiguralo se je tako poljodjelstvu potrebne sile, a tim i prihod zemljarine i glavarine, koju su plaćali koloni i to jedino oni, otkad je za Konstantina plebs urbana oslobođena od te daće. Vlastelin je predujmice plaćao glavarinu za svoje kolone, pa ju onda od njih utjerivao.

U razvitku kolonata osobito je znamenit zakon Valentinijana III. (425-455.), da slobodan čovjek može izjavom svoje volje postati kolon, ako ga ne revindicira kurija ili koji drugi kolegij, na koji je pravno vezan. Car pak Anastazije (491-511.) odredio je, da osoba postaje kolonom, ako se faktično nalazi u položaju kolona tečajem 30 godina.

Nego u vrijeme, koje nam je ovdje pred očima, bili su zemljoradnici još uvijek većinom robovi. Razvitak kolonata povoljno je utjecao na njihov položaj. Razvilo se shvaćanje, da roba zemljoradnika ne može ni gospodar maknuti sa zemljišta, na kojem je naseljen, kao što ne može maknuti ni kolona. Bez sumnje je i tu utjecao interes fiska. Bilo je naime zgodnije, da ostanu na istom mjestu robovi, koje su radi poreza, što ga je od njih plaćao vlastelin, morali brojiti činovnici i uopće u evidenciji držati. Ovu faktičnu glebae adscriptio robova nalazimo već u trećem stoljeću prije Krista, a u 4. stoljeću već zakoni naročito zabranjuju prodati zemljoradnika roba bez zemljišta, na kojem sjedi. Tako se je razvio stalež neslobodnih kolona, a manumisijom posto bi takov rob slobodnim kolonom.

§ 5. Agrarne prilike.

Po mišljenju, što vlada u nauci (komparativna pravna historija) u svih je naroda na stanovitom nižem stepenu kulture vlasništvo zemljišta isklju-

čivo kolektivno, a nema individualnoga vlasništva zemljišta. Vlasnikom zemljišta je rod ili pleme (možda i država), a pojedinac ili pojedina obitelj samo je ograničeni uživatelj zemljišta. Tek na višem stepenu kulture razvija se individualno vlasništvo nekretnina. U vrelima, što ih imamo o razvitku rimskoga prava, jedva se je sačuvalo nešto tragova onoga starijega stadija razvitka. U rimskom pravu nalazimo čisto individualno vlasništvo zemljišta potpuno razvito kao što i u modernih kulturnih naroda, na koje je u ostalom baš u tom smjeru znamenito utjecalo rimsko pravo.

Nego što se Galije i uopće provincija rimskoga carstva tiče, treba istaknuti, da država nije priznavala pravoga vlasništva na provincijalnom tlu. Ona se je sama smatrala pravim vlasnikom cijeloga provincijalnoga zemljišta prepustivši pojedincu potpuno, trajno i nasljedno uživanje, koje se također zove *dominium*, ako se načelno i razlikuje od pravoga *dominiuma*, koji je moguć samo na italskom zemljištu, i na takovom provincijalnom, koje je dobilo naročitim privilegijem *jus Italicum*.

Kako smo gore istaknuli, *capitatio terrena*, t. j. direktni porez zemljarine, osnovan je na shvaćanju, da pobijedeni provincijalci imaju plaćati tribut od zemljišta, koje je postalo vlasništvom pobjeditelja t. j. rimske države, koja je ostavila uživanje pobijedenima. Ovo razlikovanje pravoga *dominiuma* na italskom tlu od *dominiuma* na provincijalnom zemljištu izgubilo je s vremenom praktično značenje. Bile su doduše druge forme stjecanja na potonjem i druge forme tužbi, kojima se potraživalo to pravo, ali nije bilo razlike u praktičnom efektu. Pače su forme, koje su vrijedile u tom po-

gledu za provincijalno zemljište, bile mnogo zgodnije i podatnije, pa su zato i postajale sve više općenite.

U vrijeme, koje nam je ovdje pred očima, sve je malo ne zemljište Galije u ruci veleposjeda. Malih slobodnih posjednika gotovo je nestalo. Mnogi su i različiti razlozi ovdje djelovali, ali u glavnom isti što ih nalazimo i u drugih naroda i za drugih vremena. Stalni je to, mogli bi smo reći, zakon razvitka agrarnih prilika, da veleposjed progutava maloposjednika. Za prilike u Galiji dva se osobito ističu razloga, s kojih je ginuo mali posjed. Jedno, preteški financijski teret, a drugo pravna nesigurnost maloga posjednika.

U vrelima čitamo, da je mali posjednik znao sam pustošiti svoju zemlju, samo da se umani porez, ili su pak pobjegli sa svog posjeda, da umaknu ubiračima poreza, koji su ih i torturom silili, da se plati. U toj nevolji pa uopće radi nasilja državnih funkcionara traže mali posjednici zaštitu (*patrocinium*) susjednoga mogućnika vlastelina. Vlastelin bi uzeo takova čovjeka u zaštitu svoju, ali bi mu zato taj klijenat redovito ustupio svoje vlasništvo zemljišta pridržavši si uživanje, redovito i za potomstvo. Potomci su posve prirodno najprije faktično, a kasnije i pravno došli u položaj kolona. Državna vlast u 4. i 5. stoljeću zabranjuje takova patrocinija, ali uzalud, prilike su ih same sobom donosile. Uostalom je klijentela mogućnika stara rimska institucija. Ali veleposjednici znali su i siliti svoje male susjede, da im ustupe svoja zemljišta pod uglavcima, koje bi vlastelin diktovao. Spominju se često u vrelima i nasilne okupacije vlastelina. Putem pravde bilo je faktično nemoguće uspjeti proti takovom silniku. Konačni re-

zultat bio je i ovdje, da je mali posjednik izgubio svoje vlasništvo, a potomci mu postali koloni vlastelina.

Općenito možemo reći, da su se već u rimskoj Galiji razvile prilike, koje nalazimo na sredovječnim vlastelinstvima. Veleposjedi bili su izuzeti od vlasti magistrata civitatis dotičnog područja, a ruka carskoga namjesnika nije mogla tako lako segnuti u područje veleposjednika. Postala su prirodno takova vlastelinstva utočište robova, bjegunaca, ljudi, koji su pobjegli pred poreznim ubiračima, a i drugih, koje je progonila vlast. Uz klijente i kolone, o kojima smo govorili, skupila se ovako pod okriljem vlastelina čeljad svake vrsti, pa je on posve prirodno vršio nad njom neku policijsku i sudačku vlast, koju inače vrše državni organi. Nad robovima pripadala mu je i po pravu takova vlast, nad ostalima vršio ju je izvorno faktično, ako mu je i nije priznavalo pravo. Imali su veleposjednici za izvršavanje te vlasti i svoje organe (*actores, procuratores*). Vlastelin i njegovi organi često bi sudili ljudima, koji su se okupili pod njihovom zaštitom, jer je to onome, koji bi potraživao svoje pravo, bilo zgodnije, nego li da ide na državni sud. Nalazimo i to, da veleposjednik drži četu oružanih robova kolona i klijenata. U kratko *nobilis Romanus* u 5. stoljeću zauzima na svom vlastelinstvu (*villa*) položaj sličan sredovječnom feudalnom vlastelinu. Vrijedno je i to istaknuti, da naziv iz rimskoga doba »*p o t e n s*« za veleposjednika i »*h o m i n e s s u i*« za njegovu čeljad, služe i kasnije u franačkoj državi za vlastelina, seniora dotično za njegove podanike.

Posebne prilike nalazimo na granicama države, gdje je carska vlada podijelila vojnicima vetera-

nima zemljišta, te vezala nje i njihove sinove na dužnost, da čuvaju pogranične tvrđave (*castellum, burgus*). Ovi su vojnici vlasnici dobivenoga zemljišta, ali ga ne smiju odsvojiti osobama drugoga zanimanja. Mnogi stariji, a i neki najnoviji pisci nalaze u tom položaju naseljenih veterana prototip sredovječnih feuda te izvor vojne dužnosti vazala, ali držimo da ta uredba nije mnogo utjecala na razvitak sredovječnoga feudalizma.

§ 6. Pravna vrela.

Galski provincijalci živjeli su donekle po svojim partikularnim običajima, ali u glavnom po rimskom pravu, koje je izvimalo iz njegovih općih vrela. Nego tečajem stoljeća gubila su postepeno ta opća vrela rimskoga prava svoju životnu snagu, dok konačno nijesu usahnula sva osim carskih konstitucija. U 4. stolj. posl. Kr. ostale su one jedino vrelo za cijelo područje carstva. U to vrijeme razlikovalo se je dvije grupe pravnoga materijala, koji se je nakupio tečajem stoljeća. Jedno je »*i u s v e t u s*«, a drugo su »*l e g e s*«. *I u s v e t u s*« obuhvaća sav pravni materijal bez razlike vrela, sve dok nijesu carske konstitucije postale glavnim vrelom prava, a to je polovicom 3. stoljeća posl. Kr. Ni nauka ni praksa nije crpila taj materijal *i u r i s v e t e r i s* neposredno iz vrela, već iz spisa rimskih pravnika klasične periode, koja svršava polovicom 3. stoljeća i koja je opsežno sav taj materijal obradila.

Druga su grupa »*l e g e s*« t. j. carske konstitucije, otkada se je u njima koncentrirala sva produkcija prava. Da se olakotji pregled i uporaba

carskih konstitucija, sastavljali su pravnici zbirke, koje su se zvale *codices*. Dva su kodeksa došla do osobite znamenitosti: 1. *codex Gregorianus*, djelo inače nepoznatoga autora, koje sadržaje konstitucije careva najkasnije od Hadrijana do Dioklecijana, pod čijom je vladom sastavljen; 2. *codex Hermogenianus*. Ne znamo sigurno, da li ga je sastavio Hermogenian, poznati jurista toga imena. Sadržaje većinom konstitucije Dioklecijanove. Međutim ni praksa ni nauka nije više bila došla vrlo opsežnoj klasičnoj literaturi, koja je bila vrelo *iuris veteris*. Tomu je imao pomoći zakon Valentinijana III. od god. 426. (zakon o citovanju), koji daje zakonsku snagu djelima pravnikâ Gaja, Papinijana, Pavla, Ulpijana i Modestina. Ako se ovi ne slažu, treba se držati mnijenja većine, nema li većine vrijedi mnijenje Papinijanovo, a ako se ovaj u dotičnom pitanju nije izjavio, odlučuje sam sudac.

Nešto slično učinio je car Teodozij II. s onom drugom grupom materijala »leges« određivši, da se sastavi novi *codex*, koji je imao upopuniti ona dva starija: Gregorijanov i Hermonigenijanov. Teodozije v *codex* sadržaje carske konstitucije općenitog karaktera počam od Konstantina. Razdijeljen je u 16 knjiga, u kojima se konstitucije po materijama razdijeljene u titule, a unutar titula poredane kronološkim redom. Svoj *codex* dao je Teodozije proglasiti za istočno carstvo g. 438., a odobrio ga je i dao proglasiti iste godine Valentinijan III. za zapadno carstvo. Poslije toga kodeksa izdavaju carevi zakone, koji se zovu *novellae*, pa bi se gdje koja novela istočnoga cara prihvatila i u zapadnom carstvu.

§ 7. Kazneno pravo.

Rimsko je kazneno pravo daleko zaostalo u razvitku za privatnim pravom. Dočim potonje u svom konačnom razvitku odgovara visokoj kulturi životnih prilika, nalazimo u savremenom kaznenom pravu elemenata, koji potječu od mnogo nižega stanja kulturnoga razvitka, a i drukčije može im se opravdano dosta prigovarati.

Kako nas komparativna pravna historija uči, na nižem stepenu kulturnoga razvitka priznaje pravo svih naroda privatnu osvetu povrijeđenoga kao represiju proti deliktima. No najčešće se zločinac otkupljuje novčanom vrednotom (*compositio*) što ju plaća povrijeđenomu ili njegovom reprezentantu. U kasnijem razvitku određena je običajem ili zakonom visina kompozicije, a povrijeđeni nema drugoga prava, nego da tužbom podignutom pred sudom istjera tu kompoziciju. Za neke delikte proti privatnicima vrijedi to po rimskom pravu i u konačnomu razvitku, tako napose za *furtum* i *injuria*. Ta »*delicta privata*« kazne se novčanom kaznom (*poena privata*), koja se plaća povrijeđenome.

Kazneno pravni propisi za ostale delikte mnogo su se mijenjali sa mijenom političkih i socijalnih prilika. Za vrijeme republike vrijedi princip, da kaznenu sudbenost vrše magistrati te da mogu kazniti svaki javni delikt arbitrarno, ali je proti osudi magistrata pripadalo rimskom državljaninu pravo apelacije na narodnu skupštinu. Ovo pravo apelacije nijesu imali provincijalci. Potkraj republike i u početku carstva (počam od Sule) zaredali su zakoni o javnim deliktima (*leges judiciorum publicorum*) određujući i kazne, kojima se imadu ka-

zniti. Kao sudište uređena je za rimske državljane kriminalna porota, dočim je otpalo sudovanje narodnih skupština. Još prije nego li su provincijalci dobili civitet, izjednačeni su sa državljanima u području kaznenopravnom. U 2. stolj. pos. Kr. prestala je funkcionirati kriminalna porota. Državljanima i provincijalcima sude u kriminalu magistrati, a osuđenom pripada pravo apelacije na cara. Ujedno je uspostavljena arbitrarna kaznena vlast magistrata, tako da može osuditi na težu ili blažu kaznu od zakonske. Uveden je pače princip, da magistrat može kazniti i čine, koji nijesu zakonom kažnjivima proglašeni.

U isto se vrijeme začelo razlikovati kazne prema socijalnom položaju krivca. Za humiliiores određuju se strožije i sramotnije kazne, nego za honestiores, a još strožije za robove. Općenito ćemo spomenuti, da su kazne često vrlo stroge, a da je sa najstrožima bila skopčana konfiskacija imovine. Zatvor se nije smatrao kaznom, već je imao služiti ad detinendos homines.

Što se tiče delicta privata, uvela je jurisprudencija novotu, da se mogu kazniti i javnom kaznom. Prepupuštalno se naime povrijeđenomu, hoće liciviter ili criminaliter tužiti.

Kazneno je postupanje bilo u 4. i 5. stoljeću zajedno akuzatorno i inkvizitorno. Za judicia publica vrijedilo je pravilo, da može podići tužbu quivis ex populo, ali je magistrat, koji vrši kaznenu sudbenost, imao pravo i bez tužbe (ex officio) povesti postupak. Postupanje bilo je redovito javno. Dokaz se je sprovodio ispravama i svjedocima, koji su morali svjedočiti u prisutnosti optuženika. Uvedena je tortura, kojoj je svrha bolima prisiliti optuženoga na priznanje. Za republike

i u početku carstva mogla se je upotrebljavati tortura samo proti provincijalcima i robovima, a u prvo vrijeme carstva proti državljanu samo onda, ako je optužen radi uvrede veličanstva. Konačno vrijedi kao pravilo, da su od torture izuzeti samo honestiores i vojnici, ali ni ovi ne, ako se radi o uvredi veličanstva.

Apelacija bila je uvijek dozvoljena izuzevši neka osobita odiozna delicta ili ako je osuđeni priznao dielo tek onda, kad mu je dokazano.

Za romansku Galiju sporedi: Seeck, Geschichte des Unterganges der antiken Welt. I.—III. Ovo je predavanje napose po: Esmein, Cours élémentaire d'histoire du droit fran.

POGLAVJE II.

GERMANI PRIJE VELIKE SEOBE NARODA.

§ 8. Kulturne prilike u Germana i njihova sjedišta.

U prvom svijetlu historije žive Germani u množini politički posve neovisnih državica, koje su savremeni Rimljani zvali »civitates«.

Prvo poznato nam sjedište Germana na evropskom tlu jest Sjeverno-njemačka nizina među Odrom i Labom. Nu još prije Augusta raširiše se do Visle, i preko ove do rijeke Pregla. Ovdje im bijahu susjedi Prusi, Litavci i Leti (koje Slaveni zajedno zvali Prusi), a na gornjoj Visli Slaveni. Iz ovih krajeva šire se Germani na jug i na zapad potiskujući pred sobom Kelte. U vrijeme Isusovog rođenja nalazimo na lijevoj obali Rajne sve do Bazela i Sjevernog Mora neprekinuto germanska ple-

mena. Samo u području rijeke Mosele prekidaju ih keltski Treviri. Od vremena Domicianovih zovu se krajevi na lijevoj obali Rajne, napučeni Germanima, kao rimske provincije »Germania prima« ili »superior« i »Germania secunda« ili »inferior«.

U tim provincijama zadržase Germani svoje narodne institucije, samo su rimskoj državi služili kao vojnici, a neki plaćali danak (tributum). Granica neovisne Germanije, »Germania libera« prema rimskom carstvu jest rijeka Rajna i Dunav, nego Germania superior i Vindelicia idu preko te granice do rimskog »limesa«, koji se vijuga od utoka Lahne u Rajnu do utoka Altmühle u Dunav.

Zalazeći u svijetlost historije nisu Germani više na najnižem stepenu lovačkih i ribarskih naroda — pretežno su nomadi, glavna im je imovina stoka, ali se već bave i poljodjelstvom. Gradovima i gradskim obrtima nema traga.

Nutarnja trgovina obavlja se najvećma izmjenjivanjem robe bez novca; samo u trgovini preko granica rabe rimski novac. Neka se plemena služe i u unutarnjem prometu zlatom, skovanim u obliku kolobara ili spirala, a druga pak komadima sukna, kao novcem. Stoka je kod svih pravo mjerilo vrijednosti.

Poznavanje neke vrsti pisma donijeli su Germani kao i ostala arijska plemena po svoj prilici iz Azije, ali im je to pismo služilo samo u vjerske svrhe. Oni bi urezali znakove — šapćući svete riječi u drvene pločice (odatile riječ »Runen« = raunen = šaptati). Ovakove su pločice služile i kod žrijebanja (Los), kad je naime trebalo nešto ždrijebom odlučiti.

§ 9. Opća karakteristika najstarijega prava. Vrela.

Sve je pravo starih Germana običajno, t. j. ono izlazi, kako uči historijska škola, iz pravnog uvjerenja naroda, koje se manifestira u običajima. Germani su držali, da je pravo božanskoga izvora, da su ga bogovi objavili. Ono je dakle po narodnom shvaćanju vječno i nepromjenljivo, te sa vjerom u najužem savezu; no taj savez sa vjerom doskora je zatrla kršćanstvo kod zapadnih Germana.

Pravo nazivahu Germani »Lag« ili »ewa« (od te riječi u današnjem književnom jeziku »Ehe«). Riječ »Recht« (od lat. rectum) — čini se da je mlada.

Pošto pravo živi u svijesti naroda, i pošto je ono opće narodno dobro — kao jezik i vjera, to ga u konkretnom slučaju primjenjuje i sam narod. Ne sude dakle posebni organi, već narod sam u narodnoj (sudbenoj) skupštini.

Pravo nije bilo napisano, ali toga niti ne treba, kad ga narod dobro poznaje. Ako je nastala dvojba, što pravo određuje za konkretni slučaj, pomagala bi sebi skupština tako, da bi pitala napose izabrane starije ljude, koji su se osobito isticali kao poznavaoi prava. Ovi bi izjavili, što pravo određuje za takove slučajeve. Te se izjave zovu »Weisstümer«.

Neka bude spomenuto, da su od davnine kolala u narodu stalno formulirana pravila, često u formi pravnih poslovice. Formalizam i pravna simbolika bila je u Germana veoma razvijena, kao i kod svih naroda na istom stepenu kulture.

Ne stoji nazor, što su prije zastupali mnogi naučenjaci, da je germansko pravo osobito pogodovalo individuumu, da je pojedincu zajamčivalo slobodno kretanje u zajednici. Nasuprot tome —

germansko je najstarije pravo veoma strogo, ne podaje se individuumu, već zahtjeva, da se pokori državi, te je najkruće vezan na običaje svoga roda i naroda.

Još nešto o vrelima, iz kojih crpimo znanje najstarijih prilika. Posebnih pravnih spomenika iz ove periode nemamo, pravni historik upućen je na opća historijska vrela. Najvažnije su svakako vijesti rimskih i grčkih pisaca o kulturnim prilikama starih Germana. Na prvom je mjestu Caesar sa »Commentarii de bello Gallico, nadalje spisi Tacita, a napose »De origine, situ, moribus ac populis Germaniae«, onda »Historiae« i »Annales«. Zatim imamo vijesti u Strabona, Pomponija, Plinija i u drugih. Nešto podataka pružaju nam kasniji pisci 6. i 7. vijeka, naročito Gregorije Turski (Historia Francorum), Jordanes (De Gothorum origine), Prokopije (De bello Vandalico i De bello Gothico). Ove vijesti za najstarije vrijeme, koje nam je ovdje pred očima, ne imadu dakako karaktera savremenih vrela. Dobro mogu poslužiti uz kritički oprez mladi pravni spomenici (napose leges Barbarorum), da razjasne starije doba.

§ 10. Važnost roda u starom germanskom pravu.

Za pravni položaj pojedinaca od osobite je važnosti rod »Sippe: Čovjek je bez roda — malo ne je bez prava. Stara germanska civitas po mišljenju nekih pisaca nije, kao što ni država u ostalih arijskih naroda na istom stepenu kulture, drugo nego savez rodova pod zajedničkom demokratskom vladom, koji su sačuvali svoj individualitet (Esmein, pag. 42.).

Rod je osnovan na zajedničkom porijetlu po rođenju. Sačinjavaju ga osobe, koje su rođene jedna od druge, dakle ascendenti: oci, majke, djedovi, babe itd. i descendenti: djeca, unučad itd. To je po jurističkoj terminologiji linea recta. Zatim osobe, koje potječu zajedno od istoga roditelja: braća, stričevi, ujaci itd. To je linea transversa ili collateralis.

Rodaci zovu se u zap. Germana »Magen«, i to rodaci po ocu »Vatermagen«, a po majci »Muttermagen«. Muški rodaci po ocu zovu se »Schwert« ili »Speermagen«, svi pak ženski a i muški po majci »Spindelmagen« ili »Kunkelmagen«. S obzirom na blizinu srodstva grupiraju se rodaci po generacijama, i to u grupe koje zovemo parentelle. Pojedinu parentelu sačinjavaju osobe, koje spaja isti najbliži zajednički ascendenat.

Rodbinstvo se računa po generacijama t. j. po broju poroda, računajući od zajedničkog ascendentu — koliko poroda, toliko koljena.

Po rimskom pravu broje se porodi u obim linijama, koje spajaju kolateralne rodake sa zajedničkim ascendentom; po germ. pravu broje se porodi samo u jednoj liniji, ako su nejednake, u duljoj liniji. Tako su po rimskom pravu braća u 2, bratučeda u 4, stricevi i nećaci u 3. a po germ. pravu braća u 1, bratučeda u 2., a stric i nećaci također u 2. koljenu.

U prvom svijetlu historije jest u Germana rod po ocu grupa politička, zajednica agrarna i vojnička jedinica (Brissaud, I. p. 476.). Za Cezara je rod agrarna zajednica, jer se rodovima od državne vlasti davaju komadi polja na zajedničko obrađivanje. U vrijeme Tacita pripada zajedničko zemljište općini sa stalnim teritorijem, koja se je razvila od roda. Kasnije nalazimo još dugo tragova saveza

među rodovima, tako da su rodaci jedan uz drugog vojevali. Rodovi su bili pojedini odjeli vojske. Tacit veli: Non casus nec fortuita conglobatio facit cuneum, sed familiae et propinquiats.

Kao što u drugih naroda na istom stepenu kulture, tako je i u Germana rod vršio mnoge funkcije, koje kasnije preuzima državna vlast. Rod je ovlašten i dužan osvetiti povredu svoga člana, ali odgovara i za zločin svoga člana. Rod zločinca nalazi se u ratnom stanju s rodom povrijeđenoga, vodi proti prvomu borbu (Faida), koja se redovito svršava sa izmirenjem. Zločinac i njegov rod treba da plate povrijeđenom rodu neku cijenu, koja se zove vražda (Wergeld, ruski vira), kada se radi o ubojstvu i nekim drugim određenim slučajevima, inače globa, (Busse, compositio). Vražda imade dakle karakter zadovoljštine, na koju imadu pravo svi muškarci povrijeđenoga roda. Kako će ju dijeliti odlučivao je izvorno rod u svakom pojedinom slučaju. Nu čini se da je vrijedilo pravilo, da se Wergeld dijeli na dva dijela: jedan dio t. zv. »Ersühne« dobivaju najbliži rodaci ubijenoga, a drugi »Magensühne« svi ostali rodaci.

Za Wergeld jamči cijeli rod ubojice. Kako ga plaćaju, o tome će sam rod po volji odlučiti, nu čini se, da je vrijedilo isto pravilo, koje i kod diobe, t. j. da je ubojica uz pripomoć najbližih rodaka plaćao toliku svotu, koju bi dobili, da imadu pravo na Wergeld dotično Ersühne, a ostali rodaci plaćali su svotu, koja odgovara Magensühne.

U procesu pred sudom pomažu strankama rodaci. Tuženik i tužitelj dolaze na sud u pratnji svojih rodaka. Mora li koja stranka pred sudom pružiti jamstvo, da će ispuniti obećanje, preuzimaju ta-

kovo jamstvo rodaci. Polaže li stranka prisegu pred sudom, potvrđuju prisegu i opet rodaci svojom prisegom. To su t. zv. »Eideshelfer« ili coniuatores. Tutorstvo nad ženom i malodobnicima vrši rod. Ako je potrebno, bira rod osobu, koja će neposredno upravljati imovinom šticenika. U mnogim germanskim pravima razvilo se iz običaja, da se za upravitelja imovine bira najbliži rodak, pravilo, da je bez izbora najbliži rodak tutor, a rodu da pripada vrhovni nadzor.

Ženidba se tiče takodjer cijeloga roda. Kad se ona sklapa, sudjeluju rodaci. Kad se radi o časti roda, pripada mu kaznena vlast nad svim članovima. Ako se žena zaboravi, dužnost je roda, da je ubije ili inače osveti sramotu. Optuži li je muž s preljuba ili drugog delikta, može njezin rod po krvi dvobojem ili prisegom nevinost dokazati. Pokaže li se, da je kriva, osvetiti će joj se i njezin rod po krvi i mužev rod, u koji je ženidbom stupila.

Dok je pojedinac član roda, ne može se oteti dužnostima, koje donosi rod, ali može istupiti (formalno) iz roda. Lex Salica (pravo salij. Franaka) propisuje posebni svečani čin, koji se je imao u tu svrhu preduzimati pred sudom. Trebalo je naime, da nad svojom glavom slomi 4 jašova štipića, te da izjavi, da se odriče coniuatorstva, baštine i svake zajednice sa rodom. S dužnostima dakako prestaju i prava, koja donosi rod. Iz novijih vrela izvode neki, da je u najstarije vrijeme postojalo pravo roda, da se isključi pojedinca iz rodnog saveza (odličiti). Državna vlast mogla je ukinuti savez pojedinaca s rodom. Ona naime može čovjeka, koji je počinio težak zločin proglasiti, da je »friedlos«, t. j. da je ex-lex — da nema nikakvih prava. Ovakav je čovjek izopćen iz države, pa je tim prekinut i

njegov savez s rodom, jer je državna vlast već u ovoj periodi jača od rodnoga veza. Ali ima i muženja, da u to vrijeme država još nije jača od rodnog veza (Sybel, Brunner p. 92).

§ 11. Dom i vlast domaćine.

Žena, djeca i družina u punoj su vlasti oca obitelji — gospodara kuće. Pater familias u germ. pravu ima vrlo veliku vlast, njemu su svi članovi kućanstva podređeni. On jamči za njihove čine prema vani, a nasuprot u svoje ime tuži radi povrede nanešene ženi, djeci i družini. Prema vani su žena, djeca i družina pars domus, koju zastupa pater familias. Vlast ova zvala se munt, t. j. ruka (manus). Drugi izvode od munton = tueri, prema tomu mund = tutela. Mnogi osobito njemački pisci ističu, da vlast germanskoga oca obitelji nema karakter gospodstva; tim da se je ona razlikovala od rimske patria potestas. Drugi misle, da nema te razlike, izvorno da ni u Germana nije vlast kuće gospodara oca obitelji drugo nego forma prava vlasnosti. Germanski kao i rimski otac obitelji vrše izvorno malne neograničenu vlast nad osobama, koje pripadaju njegovoj kući. Prirodno moralo se je razviti razlikovanje prema odnosu osoba, o kojima se radi, da li je supruga, dijete itd. gospodara, da li je rob ili slobodni čovjek. Ojačanjem državne vlasti, a osobito uplivom kršćanstva slabila je s vremenom sve više patrijarhalna vlast oca obitelji (Brisaud I. 420. II. 1007 1083 i 1094). Brak je bio u Germana faktično redovito monogamičan, samo plemići uzimali su, kako veli Tacit, po više žena. Ima podataka, iz kojih se daje zaključiti da je u starih Germana, kao kod ostalih Arijevac,

postojala i otmica žene, kao pravna forma za sklapanje braka. U vrijeme bliže luči historije pravna je forma kupovanje žene. Taj kupoprodajni ugovor sklapa s jedne strane zaručnik i njegov rod — kao kupci, a s druge strane otac zaručnice i njezin rod kao prodavaoci. Volja zaručnice ne odlučuje, ona je objekt ugovora. Kupovnina zove se u vrelima pretium ili »pretium nuptiale«. Što se vlasti muža nad ženom tiče, ističemo, da je bila izvorno u njegovoj punoj vlasti; može ju ubiti (jus vitae ac necis). U jednom komentaru zakona langobarskog kralja Rotharija od god. 643. veli se: non licet uzorem interficere ad suum libitum, sed rationabiliter. Brunner tvrdi, da je to načelo vrijedilo već i u najstarije vrijeme (I. 99.), a drugi izvode, da se takovo ograničenje muževe vlasti za najstarije vrijeme ne može dokazati (Brissaud II. 1083). Kao razlog, s kojega muž može ženu ubiti, navode kasnija vrela, ako je u preljubu zateče, ili ako mu o glavi radi. Tacit spominje u Germaniji (cap. 19.), da muž može ženu radi počinjene sramote iz kuće protjerati, a u slučaju nužde — prodati. Po drugoj jednoj vijesti može biti za kaznu prodana.

Djeca su u očinskoj vlasti, dok žive u njegovoj kući. Otac odlučuje, ima li novorođenče ostati na životu, ili će ga izložiti, a to može odlučiti, dok mu ne dadu ime. Ime davali bi djetetu posebnim svečanim aktom, koji bi se preduzeo najkasnije sedam noći iza poroda. Otac može za kazan dijete ubiti ili ga prodati u ropstvo, a potonje također, ako posve pane u veliku bijedu.

Otac jamči za dijete, zastupa ga pred sudom, polaže, kad ustreba, prisegu za sina, dok je u njegovoj vlasti. Iz očeve vlasti izlaze djeca na slijedeći način: 1. kći, kad se udaje, jer time dolazi u

vlast svoga muža, 2. sin, kad si utemelji vlastito kućanstvo (emancipatio germanica). To pak biva redovito, kad se ženi, ali ne mora biti; katkad biva, kad ga proglase sposobnim za oružje. Utemeljenjem samostalnog kućanstva postaje sin »homo suae potestatis« (selbstmündig). Otac ne jamči više za njegova djela, te ostaje s njime samo u rodbinskoj svezi. 3. Sin izlazi iz očeve vlasti adopcijom, t. j. ako ga privolom i sudjelovanjem oca drugi posini, tim naime izlazi iz kućanstva očeva, te stupa u kućanstvo poočima.

Poslije smrti oca ravnopravni su svi odrasli sinovi, tako da starijemu ne pripada nikakova vlast nad mladom braćom. Pitanje o nasljednom pravu u starih Germana vrlo je prijeporno. Vijesti, koje nam donosi Tacit, nisu u skladu sa mladim vijestima. Toliko pak stoji, da stari Germani nisu poznavali oporuke. Po Tacitu nasljeđuju imovinu očevu djeca, ako nema djece — braća, zatim očeva braća i majčina — dakle stricevi i ujaci. Kao osobitost kod plemena Tenktera navodi Tacit, da je imovinu naslijedio najstariji sin, ali konje bi dobio onaj, koji je za vojnu najsposobniji.

§ 12. Agrarne prilike.

Germani se u ovoj periodu mnogo bave lovom, ali im je najmilije zanimanje timarenje stoke. Nisu ipak ni čisti nomadski narod, jer se ponešto bave poljodjelstvom. Narod još nije čvrsto vezan na zemljište te vrlo lako mijenja sjedišta; posve primitivno i površno obrađuje polja. Kod zapadnih Germana opaža se ipak postepeni napredak u kulturi, osobito u onih, koji sve to stalnije drže

svoja sjedišta, pa zato intenzivnije obrađuju polja.

U znanosti je vrlo prijeporno, kakove su bile najstarije agrarne prilike u Germana. Glavna su nam vrela mršave Cezarove (De bello Gal. IV., I. VI. 22.) i Tacitove (Gem. c. 26.) vijesti o tim prilikama. Na osnovu tom uzevš u obzir podatke iz mlade dobe pružaju nam ponajbolji historici sljedeću sliku o agrarnim prilikama u Germana u vrijeme, koje nam je ovdje pred očima. U vrijeme Caesara nema još govora o privatnom vlasništvu i posjedu pojedinaca na zemljištu. Pagus je (kotare, u koje se je dijelila država zovu rim. pisci »pagi«) čini se, vlasnikom svega zemljišta, te principes pagorum opredjeljuju rodovima komade zemljišta na uživanje. Dobiveno zemljište obradivao bi rod zajednički, a svake godine obradivao bi drugo zemljište, jer su svake godine mijenjali stanove. U to je dakle vrijeme rod samo uživatelj zemljišta, koje se zajednički obrađuje, a pojedini otac obitelji posebni je samo uživatelj onoga zemljišta, na kom mu se nalazi kuća. Trebalo je dugo vremena, dok se je iz tih prilika razvilo individualno vlasništvo zemlje. U vlasništvu pojedinaca su najprije kuće sa dvorištem, zatim oranice, a najkasnije šume i livade.

U vrijeme Tacita ne mijenjaju rodovi više svoja sjedišta. Narod stanuje stalno u selima ili u nekim krajevima u osamljenim kućama. Rod sada ne mijenja više zemljišta, nego stalno uživa ista. Iz roda, kao uživaoca zemljišta razvila se tako gospodarska zajednica sa stalno ograničenim područjem t. zv. Marka ili Markgenossenschaft, koja je obuhvaćala jedno ili više sela ili pak u nekim krajevima veći broj osamljenih kuća. Pošto se rod

više ne seli, ostaje dakako i pojedini otac obitelji na istom mjestu, te uživa trajno isto kućište. Iz toga stalnoga uživanja razvilo se vlasništvo pojedinaca na kućama.

U vrijeme Tacita vidimo još i u drugom pogledu napredak. Marka (Genossenschaft) ne obrađuje više svojih zajedničkih oranica, već daje podine komade na obrađivanje pojedinim ocima obitelji. Uz to dakle, što su pojedini oci obitelji vlasnici svojih kuća i dvorišta, postali su oni individualni uživaoci oranica. Zemlje su oranice predmetom posebnog uživanja, a nipošto vlasništva pojedinca, one pripadaju zajednici (marci), a pojedinci ih uživaju.

Nu nije pojedini otac obitelji u ono vrijeme stalno uživao isti komad oranice, već ga je morao nakon odredeng vremena napustiti, te bi dobio od marke drugi komad. Pošto se naime zemljište nije intenzivno obrađivalo i gnojilo, brzo bi se iscrpila zemlja opredijeljena za oranicu, te je valjalo drugu, koja je neiscrpljena, uzeti. Zajednica bi onda opredijelila drugu zemlju za oranice, pak bi tu zemlju razdijelila među svoje članove. (Sporedi napose Brunner I. 81 i sl. i Schröder 53. i sl.). Nego držim da je posve opravdana primjedba Esmeinova, da se iz Tacitovih vijesti može zaključiti, da su pojedinci imali i znatniji zemljišni posjed. Na to da nas napose upućuju druge Tacitove vijesti o stanovima, i o gospodarstvu Germana (Germ. c. 16. 17.) i zatim gdje ističe, da su se robovima služili poput kolona. Svaki rob da je imao svoju kuću, te davao gospodaru daće u plodinama i u stoki. To svakako predpostavlja veći zemljišni posjed. Osim zemljišta, koje je bilo predmetom kolektivnoga vlasništva i periodičkoga razdijeljivanja, bilo je bez sumnje i

mного nekultiviranog zemljišta, a običaj je dopuštao, da stalno uživa zemljište, tko ga prvi privede kulturi. Tako su pojedinci mogli već i u najstarije vrijeme doći do većeg zemljišta posjeda (Esmein 43—45. sporedi i Brisaud I. 446.)

Kad se je razvilo intenzivnije gospodarstvo, kada se je oranici nadoknađivalo gnojem ono, što joj se žetvom uzelo, (prestalo je izmjenjivanje zemljišta za oranice, te je pojedinac stalno držao oranicu, koja mu je na uživanje podijeljena. Iz toga stalnoga uživanja istoga polja razvilo se je individualno vlasništvo pojedinih gospodara na oranicama.

No taj razvitak zaključuje se tek u slijedećoj periodi. Još dugo poslije tih promjena ostale su zajedničkim zemljištem šume, livade, a uz to rijeke potoci i jezera. To se zajedništvo zove »Almenda« (comunitas, comarchia). Na njem ima svaki član marke pravo na drva, pravo paše, lova i ribarenja. Skup svih prava, što pojedincu pripadaju u Marki dakle vlasništvo kuće, dvorište, oranica, te pravo uživanja u Almendi zove se »Hufe« (Hoba — Huoba).

I tamo, gdje se narod naselio u pojedinim osamljenim kućama, postojale su iste agrarne prilike. Više ovakovih osamljenih naseljenika sačinjava zajednicu, koja odgovara Marci. Ali sigurno je, da se je u krajevima, gdje se narod tako naselio, mnogo ranije razvilo vlasništvo pojedinaca na oranicu, nego li tamo, gdje se je narod naselio u selima, jer je radi položaja osamljenih kuća morao ranije prestati upliv zajednice na zemljište, što ga pojedinac obrađuje. I u tim krajevima vrijede za almende ista načela.

Ali imade i p^osave protivnih mišljenja o agrarnim prilikama Germana — da je u vrijeme, koje nam je ovdje pred očima, postojalo individualno vlasništvo na zemljištu. Dapače da je ogromna većina zemljišta bila već u to vrijeme u ruci veleposjednika (Wittich i Knapp po Schröderu 48. op. 6. Strohal, Rad Jug. ak. 184.). Držeći se vrela, što ih poznamo, ne bi mogli to mišljenje prihvatiti.

§ 13. Politička organizacija.

Germani su bili rascjepkani u malim političkim zajednicama, koje Rimljani zovu civitates. Civitas ima stalni svoj teritorij, ako se narod baš ne seli. Organizacija civitatis u skladu je sa organizacijom vojske; po germanskom je shvaćanju narod i vojska jedno te isto. Civitas se raspada u okružja, koja se zovu »gau« (lat pagus). To su kotari sa stalnim teritorijem. Veoma je vjerojatno, da su dijelovi, koji se zovu pagi, nastali od većih odjela, u koje je bila od davnine razvrstana vojska, pa je posve naravno, da su ti veći dijelovi i onda ostali zajedno, kad se je narod stalno naselio. Ti veći dijelovi vojske bit će po svoj prilici one »Tausendschaften« u koje se, kako svjedoče vrela, dijelila vojska istoč. i zapad. Gota, Vandala, Sjev. Germana, Saksonaca i Švaba. Svaki pagus ima svoga kneza, te uživa unutar civitatis dosta neovisan položaj. Ima dapače primjera, da je civitas vodila rat, a da je jedan pagus ostao neutralan. U starijoj literaturi vladalo je mišljenje, da su centene kotari sa stalnim teritorijem, na koje se je već u Tacitovo vrijeme dijelio germanski pagus. U novije vrijeme napušta se to mišljenje. Neki pisci identificiraju pagus sa centenom, potonja da nije drugo nego kontigenat vojske,

što ga daje pagus (Esmein 43. Nešto drukčije Brisaud I. 478.). Pravo imade, mislim, Brunner, koji uči, da se je već za Tacita svaki germanski pagus dijelio na centere, Niža zajednica unutar paga je centena. To je prvobitno bio odio vojske od 100 ljudi. No taj nam broj valja samo po prilici uzeti, jer su niže odjele centena sačinjavali rodovi. Svaki rod je posebna četa, a pošto ne može jedan dio roda pripadati jednoj, a drugi drugoj centeni, to i nije centena mogla imati uvijek 100 ljudi. Broj momaka ovisio je o broju sposobnih za oružje u rodovima, koje je obuhvatala centena.

U periodi, koja nam je ovdje pred očima, nisu još centene geografski kotari, nego samo osobni savezi, svaki sa svojim poglavicom. Po centenama držali su se narodni sudovi. Princeps pagi drži sa svakom centenom svoga paga centenatske sudbene skupštine.

Tek kasnije razvila se kod nekih plemena (poimence kod Franaka) od toga osobnoga saveza općina, t. j. kotar sa stalnim teritorijem. I kod drugih naroda dade se, držim, konstatovati ovaki prelaz osobnih grupacija u teritorijalne općine (Brisaud I. 478., i 550.).

§ 14. Narodne skupštine i kraljevi.

Kao što kod drugih naroda na istom stepenu kulture i u Germana su državne funkcije bile vrlo ograničene. Mnoge agende, što ih na višem stepenu kulture obavlja država, vrše u to vrijeme rodovi. Glavna zadaća države jest ratna defenziva i ofenziva, u druge poslove slabo utječe država. Nego kada germanska država preduzima bilo ka-

kovu funkciju, uvijek se traži rasprava i odluka skupštine slobodnih ljudi.

I. Narodne skupštine. Težište državne vlasti jest u narodne skupštine. Narodna je skupština (thing, Ding mallus) isto, što i vojska. Članom narodne skupštine jest svaki za oružje sposobni muškarac. Pod oružjem dolazio je narod na skupštine te se poredao po pagovima centenama i rodovima kao u vojsci. Razlikuju se redovne i izvanredne skupštine. Na redovitoj skupštini, koja bi se sastajala u stalno doba godine (valjda u proljeće), obavljali su se redovni državni poslovi, a izvanredna sastala bi se prema potrebi. Skupštinu je sazivalo vijeće knezova, kojemu je bio predsjednikom kralj, ako ga je država imala. To je vijeće raspravljalo o svim poslovima, prije nego su se iznijeli pred narodnu skupštinu. Mjesto sastanku bilo je po svoj prilici naodličnije svetište naroda, a vrijeme, ako je ikako moguće, koji sveti dani punoga ili mladoga mjeseca.

Skupštinu otvarali su kod južnih Germana svećenici, a kod sjev. kraljevi i to svečanim formalnim aktom, koji se zove »Hegung«. Tim je aktom došla skupština osobitu zaštitu boga rata (Irmīna ili Ziu), te se je smatralo, da je uvrijedio boga, tko bi narušio mir i red u skupštini. Takove su narušitelje kaznili svećenici. U državama, koje su imale kralja, vodio je raspravu skupštine sam kralj, a u drugim knez onoga gaua, u kojem se je skupština sastala.

Skupština cijeloga naroda može obaviti svaki javni posao. Ona je zajedno vojska, a i državni organ, koji directe vlada (Brissaud I. 482.). Redoviti su joj ipak bili poslovi: donašanje i primanje godi-

šnjih darova kralju i knezovima, smotra vojske i mladića, koji su dorasli oružju, izbori knezova, kraljeva i hercoga, odlučivanje o ratu i miru. Ako je htio koji knez poduzeti na svoju ruku vojnu u inozemstvo, trebalo je da ga otpusti narodna skupština. Pred njom su se proglašivali mladići sposobnima za oružje, neslobodni puštali su se potpuno na slobodu.

Skupština naroda cijele civitatis vlasna je bila bez sumnje suditi u svim prijeporima, a jedino je bila ona, ovlaštena suditi, kada se radilo o teškim deliktima, po germ. shvaćanju o teškom narušaju mira (scelera, flagitia), koje se kazne bezpravnošću. Samo narodna skupština cijele civitatis može izreći tu kaznu, t. j. može krivca teškog delikta proglasiti bezpravnim, a to je isto što i smrtna kazan.

O zakonodavnoj djelatnosti nar. skupštine je-dva se može govoriti u ovoj periodi, kad je gospodovalo običajno pravo. O skupštinskim predmetima raspravljali su kralj, knezovi te najstariji i najiskusniji ljudi, ali se to ne smije smatrati kakovom pravnom praerogativom kao da drugi nije smio govoriti, već faktom, koji slijedi iz naravi same stvari. Masa naroda sudjelovala je samo sumarno, izjavljujući odobrenje ili zabacujući predlog. Zabacivalo se mumljajući, a odobravalo mahanjem ili štropotanjem oružja.

II. Kraljevi. U Tacitovo vrijeme imadu neke civitates kralja, a neke nemaju. Civitas bez kralja nema u vrijeme mira jedne osobe kao vladara.

Ova opreka nije od velike važnosti jer se: 1. rano već za velike seobe naroda kraljevska vlast razvila kod svih Germana. 2. jer je u civitates

s kraljevima kao i u onih bez njih težište državne vlasti u narodnoj skupštini.

Kraljeve, što su ih imala neka germanska plemena, bira narodna skupština dotične civitatis, ali je taj izbor na toliko ograničen, što je vezan na jedan najodličniji — dakle kraljevski rod. Kad ostane monarhijska civitas bez kralja odlučuje sakupljen narod, kojoj osobi kraljevskog roda ima pripasti kraljevska vlast. Ona je dakle u toliko nasljedna, što je vezana na stanoviti rod, a izbor nadoknazuje stalni nasljedni red. Novo izabranog kralja digli bi na štit i nosili po narodnoj skupštini, a kao simbol vlasti dali bi mu koplje, zastavu, mač i štit. Kako već ti znakovi pokazuju, kralj je vrhovni vojvoga naroda, predsjednik narodne skupštine, prvobitno vrhovni svećenik, te zastupnik naroda u međunarodnim poslovima. — Kod sjevernih Germana ostali su kraljevi narodni svećenici (dok se ne pokrstiše), dok se kod južnih Germana odijelila svećenička vlast od kraljevske tako, da kod ovih nalazimo posebnih vrhovnih svećenika. Tim je kraljevska vlast znatno oslabila.

Kao vrhovnom vodi i predsjedniku narodne pripadala su mu neka osobita prava, ali je uopće kraljevska vlast bila vrlo ograničena. On rukovodi — doduše — raspravljanje, ali u svim poslovima koji dolaze pred nju, odlučivala je cijela skupština. Nema sumnje, da je na skupštinu djelovao mnogo kraljev ugled, ali pravno njegov glas nije više vrijedio, nego čiji drugi. Za vojvodsku vlast vrijedi što Tacit kaže za hercoge, t. j. da su sudjelovali »*exemplo potius quam imperio*«. O kraljevskoj sudbenosti može se u ovoj periodu u toliko govoriti, što je kralj predsjednik narodne skupštine, koja može suditi u svakom predmetu. U međunarod-

nom općenju zastupa državu kralj, ali niti u toj sferi ne može ništa preduzeti proti volji naroda, koji može i mijenjati što je kralj u međunarodnim poslovima preduzeo.

Drži se, da je cijeli narod (država) izvorno vlasnik svega zemljišta. Tek kasnije razvilo se shvaćanje, da je to kralj (kruna). Glede diobe ratnog plijena ne odlučuje kralj, nego narodna skupština. Dohoci kraljevi bili su od zemlje, koje je kralj i njegov rod mnogo više posjedovao od ostalih rodova. Od ratnog plijena dobivao je mnogo veći dio od ostalih vojnika, a ono, što je kraljeva pratinja zaplijenila, pripadalo je samome kralju. Nadalje se kao kraljev dohodak ističu darovi, što su mu pojedinci nosili na narodnu skupštinu. Bila je to državljanska dužnost. Darovi ovi bili su slobodni samo glede predmeta, koji će se darovati, ali i to je (većinom) običajem ustanovljeno bilo. Osim toga pripada u monarkijskim državama kralju t. zv. fredum, t. j. onaj dio vražde ili globe, koji ide javnoj vlasti, ako je sud sudio, da se plati vražda ili globa. U ovoj periodu ne smatra se kralj zaštitnikom mira i reda, nego cijeli narod. Načelo, koje je vrijedilo u monarkijskim državama, da kralju pripada fredum, početak je shvaćanju, da je kralj zaštitnikom mira, koje je potpuno vrijedilo u franačkoj državi. Neki pisci izvode, da je kralj već u Tacitovo vrijeme mogao uzimati pojedine osobe i stvari u svoju posebnu zaštitu pod prijetnjom globe (Esmein, na osnovu Ger. c. 25.)

Osoba je kraljeva uživala osobitu zaštitu; te je stoga stigla stroga kazna onoga, koji bi je povrijedio. Karakteristično je za kraljevsku vlast ove periode, da se je dogadalo, da je narod skinuo kraljeve, s kojima je bio nezadovoljan. — Ovako se

redovito prikazuje vlast germanskoga kralja poglavito na osnovu Tacitovih vijesti (Brunner, Schröder, Esmein, Brissaud), ali ima glasova i proti vladajućoj nauci, ima dapače mišljenje, da je u to vrijeme, a i dugo još kasnije u Germana izmjenice vladao despotizam ili anarkija (Strohal).

Kako se je razvila kraljevska vlast kod istoč. Germana, nije nam poznato, nasuprot znamo za mnoga zap. plemena. Nastala je naime ili tako da je voda, izabran za vrijeme rata, ostao vladarom u miru, — pak je u narodu uhvatila korijen vlast pojedinca nad cijelom državom ili, da su se politički rascjepkani djelovi jednog plemena združili, pak da se učvrsti to jedinstvo, postavio bi narod zajedničkog vladara. — Kraljevi ove periode, pravilno su kraljevi pojedine civitatis, tek u sljedećoj periodi, kad su se srodne civitates politički sjedinile, kad su nastale veće plemenske države razvilo se od onoga staroga mnogo jače plemensko kraljevstvo («Stammeskönige»).

§ 15. Principes, duces, centenarij i sacerdotes.

Svaki pagus imao je svoga princepsa (Furisto-Fürst, knez), bez obzira na to, ima li civitas kralja ili ne. Princepsa je birala narodna skupština i to redovno između plemića, ali izbor nije bio pravno vezan na plemstvo, a pogotovo ne na određenj rod kao kod izbora kralja. Vrlo je vjerojatno, da su princepsi birani doživotno. (Schröder, 29. Sporedi Esmein 38. Brissaud 84.). Češće bi se knez zahvalio, a dogadalo bi se da bi ga narod svrgnuo.

Prema cijeloj civitas sudjeluje princeps pri vladi kao član kneževskoga vijeća, što su ga sačinjavali principes svih paga dotične civitas. U svom pagu

svaki je princeps voda vojske, vrhovni svećenik, on rukovodi agrarne poslove, redovni je sudac (iudex ordinarius) svih centenarskih sudova.

Plaće nisu dobivali, ali je bila dužnost svakoga člana paga, da svom princepsu donese na skupštinu darove. Iz kasnijih se pak prilika može zaključiti, da su principes dobivali dio globa, uništih kod sudova. Čini se, da su principes u mnogim državama uživali određena kneževska dobra, a gdje takovih dobra nije bilo, dobivali bi, kad se ždrijebom dijelilo zemljište, više dijelova u razmjeru sa većim Wergeldom, kojim je bila zaštićena kneževa osoba.

Pravni položaj kneza bio je isti, imala civitas kralja ili ne, osim da su se principes u državi s kraljem morali pokoriti onim posebnim navedenim kralj. pravima, da je kralj voda, predsjednik skupštine i vrhovni svećenik.

Brunner ističe, da su principes kraljevi svojih pagova. — Principi da vlada svojim pagom kraljevskom vlasti, kralj da ima samo veće teritorijalno područje (I. 164.). — Ovo se mišljenje, mislim, ne može prihvatiti, jer su principes u monarkijskim državama bili svakako podređeni kralju.

Duces. U vrijeme mira nisu imale civitates bez kralja jednoga vladara. Kad bi pak nastalo ratno vrijeme, izabrala bi takova republikanska civitas hercoga (dux), da bude voda naroda za trajanja rata. Kod izbora hercoga po naročitoj vijesti Tacitovoj, gledalo se poglavito na vojničku sposobnost, ali kako su principes uživali veliki ugled u narodnoj skupštini, teško je pomisliti, da bi izbor pao na osobu, koja nije bila princeps. Vlast hercoga prestaje svršetkom rata.

Centenari su glavari pojedinih centena. Bira ih je narod, ali ne znamo, da li je u centenatskim ili u skupštinama pagova. Za potonje ne znamo, da li ih je u opće bilo. Centenar je voda centenatske čete.

Sacerdotes. U Germana nije bilo isprvice posebnog svećeničkog staleža. Vlast je svećenička bila spojena s državnom. Vjerske poslove, osobito žrtvovanje bogovima, obavljao je za kuću otac obitelji, za rod najstariji rodak, za pag princeps, a za državu pak, ako ga je imala — kralj. Ako se ipak spominju svećenici, imadu se pod tim razumijevati svećenički pomoćnici, kojima su se služili kraljevi i knezovi za niže poslove bogoslužja. Taj savez osta kod južnih Germana u nižim krugovima, dakle u kući, rodu, centeni i pagu. Naročito princeps paga osta još dugo svećenik, a centenari bili su mu pomoćnici. Za cijelu pak državu nalazimo, da su se kod južnih Germana postavljali posebni državni svećenici, koje Tacit zove »sacerdotes civitatis«. Po vijesti A. Marcelina, imao je vrhovni svećenik u Burgunda t. zv. »sinistus« — bolji položaj od samoga kralja. »Sacerdotes civitatis« nastali su po svoj prilici najprije u državama bez kralja, poslije se razvila ta svećenička služba i u državama s kraljem. Kad je nastala ta svećenička služba, ne znamo, toliko je stalno, da je Cezar ne pozna, dok Strabo († 60 g. po I.) spominje svećenika kod Germana (kod plemena Chata), koga zove: »Haton hiercus«. — Državne svećenike birala je po svoj prilici narodna skupština doživotno i to između princepsa, pak možemo uzeti, da je imao i podređenih pomoćnih organa. Vrhovni svećenik obavlja žrtve bogovima i molitve za cijelu državu, pita volju bogova, kad se radi o važnim državnim poslovima. U njegov djelokrug spada

spomenuti Hegung (svečano otvorenje) narodne skupštine, te uzdržavanje mira u vojsci i skupštini U sjevernih Germana ostali su kraljevi vrhovni svećenici, dok se narod nije pokrstio.

§ 16. Pratinja (Comitatus).

Od velike važnosti za javni život Germana jest pratinja (u Franaka trustis, drugi naziv u zap. Germana »Gesinde«) što su je reovito držali kraljevi, hercogi i knezovi. Neki pisci izvode, da je pravo držati pratinju, koja nam je ovdje pred očima, pripadalo samo kraljevima, hercezima i knezovima (Schröder, 33. Esmein 40.) dakle samo osobama najvišeg državopravnog položaja. Usvajamo mišljenje drugih historika (Brunner I. 471.), koji izvode, da je bila samo faktična prednost, a ne pravna prerogativa kralja i knezova, da drže veće pratnje, jer su samo oni mogli dati svojim pratiocima ono, za čim su težili: ugledni položaj i priliku, da se izvežbaju u oružju i steknu bojnu slavu.

Kako nam Tacit priopćuje, a mlada vrela potvrđuju, bila je pratinja u ratu tjelesna straža gospodara, a u miru bili su mu pratioci stalni članovi društva i kućanstva. — Članom pratnje postao bi čovjek slobodnim ugovorom, sklopljenim s gospodarom. Gospodar bi se obvezao, da će štiti pratiocima, uzdržavati ih i dati bojnu opremu.

Pratilac bi se obvezao gospodaru, da će mu biti odan i služiti ga, ali samo »ingenuiil ordīne« t. j. ne u prostim službama, koje vrše prosti sluga, nego za više i plemenitije poslove u vojni i u lovu, te državnim poslovima. Ugovor se sklapao formalnim aktom: gospodar pružio je budućem pra-

tiocu oružje, a ovaj gospodaru ruku i obvezao se prisegom na vjernost. U pratnju mogao je stupiti samo muškarac sposoban za oružje, a mladiće odličnijeg roda primao bi kralj ili princeps samim aktom proglašenja sposobnim za oružje u svoju pratnju, a to je bila neka vrst adopcije mladića po kralju ili princepsu.

U ratu su bili pratioci uvijek konjanici. Njihova je dužnost čuvati osobu gospodarevu kao oko u glavi, pak je bila sramota vratiti se bez gospodara iz boja. Što god je pratnja u ratu zaplijenila pripadalo je gospodaru, koji je pratiocce uzdržavao, a davao im je i darove — osobito od ratnog plijena. Pratioci imali su se bezuvjetno gospodaru pokoravati. Pratilac, koji je poyrijedio dužnu vjernost, postao je bespravan (exlex, friedlos). Germani nisu držali, da je umanjenje slobode (capitis diminutio) stupiti u pratnju, jer je položaj pratioca uz kralja ili kneza ugledan. To je bila vrsta državne i vojničke službe. Radi velikoga troška, skopčanog sa pratnjom, mogli su kraljevi i knezovi držali veću pratnju samo u vrijeme rata, dok je bilo ratnoga plijena, u vrijeme mira pratnja bi se umanjila. S pravnoga gledišta valja istaknuti, da gospodar nije mogao samovoljno otpustiti pratioca, ali ga je mogao otpustiti za kaznu, ni pratilac nije mogao ostaviti samovoljno gospodara, jer ih je vezao ugovor, koga su mogli samo sprazumno riješiti.

Pristajemo uz mišljenje, da pratnja nije isključivo germanska uredba. Takove organizacije pojavljuju se i drugih naroda, dok se državne uredbe nisu ustalile. Cezarovi ambactes, devoti u Gala, Homerovi hetairoi u Grka srodni su onima Comites Tacitove Germanije (Esmein 45).

§ 17. Vojska.

Svaki za oružje sposobni muškarac dužan je i ovlašten biti vojnikom. Isključeni su neslobodni i takovi, koji su radi nečasnih djela postali infamni. Narodna skupština drži smotru za oružje sposobnih odraslih mladića, te se mogu samo oni za oružje sposobnim proglasiti, za koje bi to narodna skupština zaključila.

Vojnoj dužnosti udovoljuje se ili u pratnji ili u narodnoj vojsci. Pratioce uzdržava gospodar, a ostali se vojnici moraju sami uzdržavati od svog imetka, sve dok se ne dode u neprijateljsku zemlju. Vojska se diže na zaključak narodne skupštine ili, ako nastane iznenada potreba, bojnomo vikom ili krijesovima. Sakuplienu bi vojsku prije boja često zaprisizali (vavnatak t. j. prisega na oružje). Vojska se je vrstala po pagovima, rodovima i centenama. Glavni kontigent — osim u državicama, gdje je narod konje gojio — jest pješadija. Vrhovni je voda kralj ili od njega imenovani vojvoda. Gdje nema kralja, vodi vojsku od naroda izabrani hercog. Gausku četvrtu vodi princeps, centensku — centenarius, a pojedine rodove po svoj prilici starješina roda.

Strogo vojničke discipline nije bilo, nju se tek od Rimljana naučili. Kako skupština, tako je i vojska pod osobitom zaštitom boga rata, a svećenici drže i ovdje mir i red. Jedino, gdje je kralj ili dux ujedno i vrhovni svećenik, tamo je u njega i kaznena vlast nad vojskom.

Kazne su u vojsci za teže delikte smrtne, a za manje druge tjelesne kazni. Tko se bez dovoljna razloga ne odazove pozivu u vojsku ili tko dezertira, toga bi objesili, a živa bi zakopali, ako je to učinio iz kukavštine.

Bespravan postaje, tko je bez štita iz boja došao ili kao pratilac bez gospodara. Uhode bi spalili na lomači.

§ 18. Sudbena organizacija.

Sudovanje u pagu glavna je zadaća princepsa. To vele Cezar i Tacit, a ovaj nam priopćuje i nešto o načinu, kako su principes vršili tu službu. Za svaku centenu drži se poseban sud. Princeps bi putovao u svom pagu od mjesta do mjesta, koja su bila određena za centenatske sudove, jer je svaka centena imala stalno mjesto, gdje se je sudilo za njezine članove. Sudilo se pak uvijek pod vedrim nebom, na mjestu, koje je ujedno bilo i svetište centene. Sud su zvali Germani istim imenom kojim i narodnu skupštinu »Ding«, a uz to i »Mahal«. U najstarijem pisanom franačkom pravu čitamo Gamalus za člana, a »malloberg« za mjesto suda.

Sud je sačinjavala po Tacitu skupština svih za gruzje sposobnih ljudi centene, oni su dolazili na nju pod oružjem kao i u narodnu skupštinu. Neslobodni i stranci nisu smjeli ni kao slušači prisustvovati.

Skupština sudbena obdržavala se je na dane punoga i mladoga mjeseca, i to najdulje do zaspada sunca. Centenatske sudbene skupštine otvarale bi se kao i narodne svečanim aktom »Hegung«. Taj se je akt sastojao u tome, da bi predsjednik stavio pitanja, jeli pravo mjesto i vrijeme zatim je li sud valjano sastavljen, i konačno bili se imala skupština otvoriti. — Vjerojatno, da je predsjednik skupštine stavio ta pitanja svećeniku, a u centenatskoj skupštini centenaru, kao zamjeniku svećenika. Svećenik bi ždrijebom pitao volju bogova; ako je odgovor bio povoljan, izreklo bi

se stalnom formulom, da je skupština stavljena pod osobitu zaštitu boga rata, pak bi se kao simbol toga izvjesio barjak ili štit.

Sudilo se je u centenatskim skupštinama po mnijenju najboljih historika ovako: sucu t. j. predsjedniku pripada disciplinarna vlast tečajem cijeloga postupka, u koliko se je pred sudom provodio. Kad je provedena rasprava, predlaže sudac skupštini, kako bi se imala stvar riješiti, t. j. osuda izreći. U tu svrhu može sudac, ali ne mora, tražiti savjet u jednoga ili više skupštinaru. Zaključkom svojim može skupština prihvatiti ili zbaciti prijedlog. Sučev prijedlog postaje osudom tek onda, ako ga prihvati skupština. — Da pak tako stvorena osuda postane ovršiva, treba da je sudac formalno proglasi i da izda nalog, da osuđeni izvrši ono, na što je osuđen. Tacit zove djelovanje princepsa (suca) »jura reddere«, a Cezar »ius dicere«.

Opisane uredbe mnogo su se kasnije promijenile te različito razvile kod različitih plemena. U Langobarda izriče osudu sam sudac ili kolegij sudaca, te je dosta, da je samo narod prisutan. Kod Franaka predlaže osudu skupštini odbor sedmorice t. zv. Rahineburgi, koje iz skupštine bira sudac. Kod drugih nekih plemena: Islandaca, Norvežana, Alamana i Bavaraca, valjda i kod Saksonaca predlaže osudu u skupštini posebna osoba, koja nosi različna imena (iudex, legislator). Tu osobu bira redovito narod.

I narodna skupština cijele civitatis sudila je u nekim slučajevima i to — po Tacitu — bila je ona po svoj prilici jedino kompetentno sudište za delikte, koji se kazne smrću. Nema međutim sumnje, da je mogla narodna skupština suditi u svakom prijedoru, koji bi se pred nju iznio.

§ 19. Staleži.

I u Germana razlikovati nam je robove, polu-slobode ljude (liti), slobodnjake i plemiće.

1. Rob je potpuno pravno nesposoban i neslobodan, objekt a ne subjekt prava. On je potpuno vlasništvo gospodara, koji s njim raspolaže, a može ga kao životinju ubiti. Tko ubije ili ozlijedi roba, plaća gospodaru otštetu, kao da je ozlijedio životinju. O kakovome »Wergeldu« nema govora. Za štetu, što počini rob, jamči gospodar, kako jamči i za štetu, koju počini životinja. Pošto je pravno nesposoban, ne može rob za se ništa steći, nego samo za gospodara. Ne može ni ugovora sklopiti — dakle ni ženidbe, pa kad se rob s ropkinjom spolno združi, može ih gospodar po volji razdružiti. Ovo su pravna načela glede robova. Općenito se ipak u literaturi ističe, poglavito na osnovu Tacitovih vijesti, da su Germani mnogo bolje postupali sa robovima nego Rimljani. Već u Tacitovo vrijeme bilo je u Germana mnogo robova stalno naseljenih poput kolona, koji su gospodarima davali određene daće.

Ropstvo nastaje zarobljenjem u ratu i to — ili pojedinaca ili cijeloga naroda. Ono prelazi od roditelja na djecu. Slobodan čovjek može sebe, ženu i djecu također u ropstvo prodati. Robom bi postao, tko ne bi mogao platiti globe, na koju je osuđen.

Ropstvo prestaje puštanjem na slobodu. O toj germanskoj manumisiji robova pripovijeda Tacit (cap. 25.), da oslobođenik nije postao ravan slobodnjaku, nego je ostao u nekoj ovisnosti. Samo u državama, koje su imale kraljeve, mogli su na slobodu pušteni doći do višeg, pače do osobita ugledna položaja. Brunner ističe, da je Tacit u

kratko vrlo dobro ocrtao položaj libertina, pak da su njegove vijesti u skladu s mladima. Po tim mladim vrelima razlikuje se 2 vrsti manumisija: javno i privatno pravna. Kod južnih Germana imamo priv.-pravnu manumisiju, višu i nižu. Po nižoj ostane manumitirani. 1. glebae adscriptus t. j. ne smije se seliti iz mjesta, koje mu je gospodar opredijelio, a to je kuća gospodareva ili majur, gdje ga je gospodar smjestio. 2. Wergeld i ostavina takova manumisa pripada gospodaru, i to prvobitno uvijek i posve, ali kasnije samo u stanovitim slučajevima ili bar djelimice. Takav manumisus razlikuje se od roba, što je manumisijom postao pravno sposoban. Ta se pak sposobnost pokazuje u tom, što može za sebe stjecati imovinu, te je samo vezan na stalno zemljište i službu gospodara, a više se ne smije od njega zahtijevati. Uz dozvolu gospodara može sklopiti valjanu ženidbu, a ima i Wergeld. Kod zapadnih Germana dolazi se ovakvom manumisijom u stalež lita.

Privat.-pravnom manumisijom više vrst stiče manumitirani pravo seljenja. Od rodena slobodnjaka razlikuje se takav, što nema slobodnoga roda, dakle ni zaštite, koju rod pruža svome članu. Tu pak zaštitu nadoknađuje gospodar. Manumisus ostaje naime ovisan o svome manumisoru, jer potonji istupa za njega uvijek, gdje bi se inače imao za njega zauzeti rod. Priv.-pravna viša manumisija preduzimala se uz simboličke čine i određene riječi, kojima se dopušta, »libera migratio«. Potpunu slobodu daje javno pravna manumisija, koja bi se po starom švedskom pravu obavljala tako; da bi narodna skupština primila manumisa u jedan slobodni rod. Po langobarskom pravu trebalo je, da takovu manumisiju obavi sam kralj, a kod Bavaraca hercog. U Franaka pak obavljalo se javno-pravnu

manumisiju pred kraljem. Tacit govori doduše samo o privatno-pravnoj manumisiji, ali se čini, da siže i javno-pravna manumsija u najstariju periodu.

2. Liti. Među slobodnima i robovima stoji stalež, koji su, kako znamo, kasnije zvali Franci, Frizi, Sasi i Anglosasi »litima«, a Langobardi i Bavarci »aldionima«. Liti ili aldioni jesu pravno sposobni, al nisu slobodni. Litus je naime »glebae« adscriptus te je gospodaru dužan davati stalna podavanja i vršiti službe. On može stjecati a uz dozvolu gospodarevu i ženiti se, pa ima i Wergeld, koji djelomice pripada gospodaru. Ne znamo kako je bilo s nasljednim pravom. A u kasnije vrijeme ide ostavina gospodaru; ako je litus ostavio udovu polovicu njoj, a polovicu gospodaru. Litus se dakle razlikuje od manumitiranog privatno-pravnom manumisijom niže vrsti time, što manumtirani nema roda, a litus ima svoj litski rod. Stalež lita nastao je po svoj prilici od naroda ili jednog dijela naroda, koji se je drugomu dragovoljno podvrgnuo. Tacit ne pozna lita, ali imamo podataka, iz kojih možemo zaključiti, da je taj stalež postojao i u njegovo vrijeme. Nešto gori položaj bio je u langobarskih aldiona.

3. Slobodnjaci. Veliku masu naroda sačinjavaju slobodnjaci (ingenui), koji su potpuno slobodni, te privatno i javno pravno sposobni. Ima pak historika (Knapp Witich), koji uče, da to ne stoji, da su velika masa naroda bili robovi i poluslobodni ljudi, koji su obrađivali zemlju i hranili razmjerno malenu grupu vlastelina veleposjednika, svojih gospodarara. Jedino potonji bili su slobodni i pravno sposobni te se bavili ratom i lovom. Glavna osnova

ove nauke jest Tacit, Germania c. 15., 25. Ovo je mišljenje dosta izolirano.

4. Plemići se odlikuju među slobodnjacima. Tacit ih zove »nobiles«. — Iz vrela ove periode, znamo, da je svaka monarkijska civitas birala svog kralja iz određenog roda; to je bio prvi najplemenitiji rod. — Nadalje znamo, da su plemići uživali veći ugled u narodu, da se plemićka mladež najrade upuštala u ratne pustolovine, da su plemićki taoci pružali veću sigurnost, konačno da su plemići imali i po više žena.

Iz ovih mladih podataka, koliko se iz njih može zaključiti za stariju periodu, stvaraju pravni historici razna mnijenja o razvitku i položaju najstarijeg germanskog plemstva. Pristati nam je uz mnijenje, da su najstarije plemstvo sačinjavali rodovi iz kojih je narod običavao birati svoje kraljeve, princepes i sacerdotes. Podrijetlo tih rodova izvodio je narod neposredno od bogova.

Pravo tvrdi Brunner, da ne možemo po viještima što ih imamo, držati, da je plemstvo u toj periodi stalež u pravom smislu riječi. Sva prednost plemenitih rodova izuzevši kraljevski rod u toj periodi, čini se, da je bila u tom, da im je faktično pripadao viši socijalni položaj. Plemić uživao je veći ugled od slobodnjaka. Tek poslije velike seobe naroda, pokazuje nam se kod većine germanplemena plemstvo kao stalež u pravom smislu riječi. Odlikuje se naime većim Wergeldom, koga mu priznaje pravo.

Neki pisci uče, da se plemići već u ovoj periodi odlikuju dvostrukom vraždom slobodnjaka (Schröder, Brissaud). Esmein pako ističe prerogativu plemića, da mogu imati pratnju te biti izabrani knezovima.

§ 20. Temeljna načela kaznenog prava u Germana.

Germani su držali, da je svaki delikat narušnje mira (Friedensbruch). Kazneno im je pravo osnovano na principu: Tko naruši mir, neka ga ni sam ne uživa. Razlikovali su teška narušenja mira (scelera, flagitia), koja kazni cijeli narod javnom kaznom, i laka (leviora delicta), koja se tiču u prvom redu povrijeđenog i njegova roda, a javna se vlast njima bavi, ako to povrijeđeni i rod zatraže. Teška povreda mira su takovi čini, kojima se vrijeđaju bogovi ili drukčije cijeli narod, a ovamo spadaju i djela, koja pokazuju veliku moralnu pokvarenost. Svi ostali narušaji su laki delikti, pa i usmrćenje čovjeka, ako nije potajno učinjeno, jer je onda teški zločin. Svaki zločin izaziva reakciju povrijeđenog. Tko je povrijeđio cijeli narod, postao je neprijatelj naroda, a tko pojedinca postaje neprijatelj povrijeđenog i cijelog mu roda. Na tom se principu osniva kazna zločina. —

Tko počini teški delikt, povrijeđio je narod, pa ga taj progoni kao svoga neprijatelja i neprijatelja bogova; on postaje bespravan (friedlos, exlex, geächtet). — U starim spomenicima zove se takav čovjek vukom (Warg) te ga treba ubiti. Posljedice bespravnosti su negativne i pozitivne. Negativne su posljedice da bespravnik ne uživa nikakove pravne zaštite, a pozitivne, da bespravnika progoni narod. Dužnost je svakog člana naroda, da progoni bespravnika; nitko ga ne smije uzeti pod krov ni dati mu hrane, pače ne smiju to učiniti ni rodaci njegovi ni žena. Bespravnost prekida rodački i ženidbeni vez. »Homo, qui per silvas vadit« zove bespravnika zakon franačkoga kralja Kilperika. Isto to kaže i constitutio Fridrika I. 1186., gde se ističe, da je

gora stan bespravnika. Što se napose imovine tiče, djelomice bi uništili, a djelomice bi konficirali, t. j. pripala bi kralju respektive državi; razumije se nakon odbitka naknade štete, što ju je učinio zločinac. Bespravnik ne može stjecati imovinu. On je posve pravno nesposoban. Načelno postaje čovjek ipso facto t. j. čim počini kakav teški zločin, bespravnik. No taj princip može vrijediti samo onda, kad je zločinac in flagranti zatečen, jer onda ne može o tom biti sumnje, da je zločin počinio. In flagranti zatečenog zločinca može svaki odmah ubiti, pače ga mora progoniti, tu ne treba suda. Drukčije je, kad nije in flagranti zatečen. Onda se prije svega treba konstatirati, da je počinio to zločinstvo, i da ga sudbena osuda proglašuje bespravnim.

I ovdje valja razlikovati dva slučaja: 1.) zločinac je u rukama suda, 2.) nije u rukama suda. U 1. slučaju osudili bi ga po Schröderovu mišljenju na smrt, te bi ga predali svećenicima, da ga žrtvuju bogovima. Uz to bi nastale sve posljedice bespravnosti. Prije nego bi svećenici egzekvirali kazan smrti, ispitivali bi volju bogova, da li im je žrtva povoljna; ako ne bi bila, pustili bi ga, da živi, u bespravnom stanju. Brunner misli, da osuda svjetovnog suda nije glasila na smrt, već da bi sud osudio na bespravnost, pa bi ga onda predao svećenicima, da ispitaju volju bogova, bili ga žrtvovali. U 2. slučaju bi se protiv zločinca provelo sudbeno postupanje, te bi ga sud proglašio formalno bespravnim i pozvao narod, da ga progoni. Ta bi se osuda izricala uz simboličke čine. Najstariji takav simbolički čin bio je valjda, da se štap prekine i baci, da se pokaže prekinuće svakog pravnog veza s osuđenim. Osudu, kojom se zloči-

nac proglašuje bespravnim, zovu franačka vrela »extra sermonem regis ponere«. Kasnije se je razvila za neke slučajeve blaža forma bespravnosti, te se zločinac mogao otkupiti određenom svotom novca.

Po starom germanskom shvaćanju traži se za kažnjivo djelo u prvom redu bezuvjetno štetni efekat. Gdje nema toga, nema ni kazne. Sa stanovišta modernih kazn. prava kulturnih naroda rekli bi: po germanskom pravu ne kazni se zločinski pokušaj. Nasuprot tko je počinio djelo, odgovara za štetne posljedice, pa se redovito iz samog čina zaključuje, da postoji i krivnja. Samo kod nekih određenih zločina ne zaključuje se iz samog čina, da postoji krivnja, već se po pravu naročito traži zločinačka volja (dolus) počinitelja — ali da taj dolus postoji, zaključue se opet samo iz nekih tipičnih vanjskih prilika na pr. za umorstvo se traži da je izvedeno potajno; a da je bilo potajno, zaključuje se po tom, što je zločinac tijelo sakrio. U drugu ruku iz nekih se tipičnih vanjskih prilika zaključuje, da djelo, od kojeg potječe štetni efekat, nije namjerice učinjeno; n. pr. netko iskopa vučju jamu, u kojoj se drugi ubije. I za takav se slučaj odgovara, ali je kazna mnogo manja nego za dolozni čin. Izuzevši ove dvije grupe iznimaka redovito vrijedi pravilo: tko je počinio djelo, krivac je štetnih posljedica.

Pravna posljedica nižih delikata je neprijateljstvo između povrijeđenog i njegova roda i povredioca i njegova roda. Zločinac ovdje ne postaje bespravan, ali je izvrgnut progonstvu od strane povrijeđenom i roda mu. Povrijeđeni i njegov rod ovlašteni su osvetiti mu se, no ne smiju više zla počinuti, nego što je njima naneseo. Nasuprot ne

smije povredilac povrijeđenog još dalje vrijedati. Ovaka se krvna osveta svršava ugovorom, koji se je mogao sklopiti pred sudom ili izvan suda. Na temelju toga morao je povredilac i njegov rod platiti pomirbinu. Redovito se davala stoka. Pomirbina za ubojstvo zove se vražda (Wergeld), a za druge delikte globa (Busse compositio). Namjesto da se osveti, može povrijeđeni kod suda podići tužbu. Ne odazove li se zločinac pozivu na sud, bit će proglašen bespravnim. Ako bude osuđen, treba da se obveže platiti pomirbinu. Ako je onda ne ne plati, može mu se protivnik osvetiti, a i ubiti ga. U pomirbini, što je sud ustanovljuje, treba razlikovati dva dijela: globu, koja pripada povrijeđenomu i ono, što se plaća državi, a u monarkijskim državama kralju. Razlika je, da li su se stranke mirile pred sudom ili bez njega. Starim običajnim pravom bilo je određeno, koliko se plaćalo globe za razne delikte, ai kad su se izmirile stranke bez suda, mogle su po volji ugovoriti veću ili manju pomirbinu, nego li je bila određena običajnim pravom. Nasuprot, ako bi sud određivao pomirbinu, morao se je držati propisa običajnog prava i glede svote. Po mladim vrelima (Franačko doba) odgovara vlasnik kazneno-pravno za roba, životinju, pače i za zlo, što ga je prouzročila njegova mrtva stvar. Vlasnik se je ipak mogao te odgovornosti riješiti, ako je roba, životinju ili stvar izručio povrijeđenom ili njegovu rodu, da se mogu osvetiti. Radeći pod utjecajem primitivnoga instinkta osvećuje se barbar životinji i stvari kao što dijete (veli Bris-saud) kad kida granu, koja ga je udarila. Nego je vjerojatno, da su tu sudjelovale i religiozne ideje, da treba žrtvovati ovakove auctores criminis, Nije li htio izručiti vlasnik roba ili stvar, odgovara,

kao da je sam počinio djelo. Ali držimo, da je po najstarijem pravu vlasnik svakako odgovarao, a tek kasnije da je uvedeno pravilo, da se onim izručanjem (noxae datio) može riješiti odgovornosti (Brunner I. 126., Brissaud II. 1364.).

§ 21 Temeljna načela staroga germs. procesa.

(Brunner, Deut. Rechtsg. I. 251., Grundris, 21., Brissaud, 561., Esmein, 92.).

Skup pravila, kojim se uređuje istjerivanje prava, zovemo procesualnim pravom. Istjerivanje prava može pako biti ili posredovanjem suda ili samovlasnom silom ovlaštenika bez suda. O samovlasnom istjerivanju prava borbom (Faida) već smo govorili, ovdje budi još spomenuto, da je vjenrovnik po starom germanskom pravu u određenim slučajevima bio ovlašten samovlasno zaplijeniti dužnikove stvari, da osigura podmirenje duga, ako je opetovno opomenuo dužnika.

Nemamo doduše u savremenim vrelima podataka o najstarijem sudbenom parbenom postupanju, ali se dađu iz mladih vrela izvesti načela, koja su bez sumnje vrijedila i u najstarije historijsko vrijeme. Izuzevši postupanje radi teških delkita, koji se kazne bespravnošću (i o tom smo već govorili) vrijede u kaznenim i privatnopravnim prijevima ista načela. Dužnik, koji ne zadovolji svojoj prvatno-pravnoj obvezi, povrijedio je pravni poradak pa mora, bude li osuđen, platiti i globu.

Postupanje bilo je javno, isključivo usmeno uz strogo provedenje raspravnog principa, t. j. za sud vrijedi samo, što su stranke pred njim govorile i činile. Jasno se razabire, da je privatna borba

ishodište u razvitku germanskog procesa, on se prikazuje kao borba među strankama. Tužitelj se izvrgava pogibelji, da će ga, ako izgubi parnicu, stići ista kazna, koja bi stigla tuženika u protivnom slučaju. Djelovanje suda u procesu vrlo je ograničeno; stranke same obavljaju i govore sve u točno određenim formama; stranka, koja je pogriješila u tim formama, gubi samo zato parnicu.

Tužitelj treba da pozove tuženika u njegovu stanu, držeć se propisanih forma, na parbu. Ne odazove li se pravovaljanom pozivu i ne uzmogne li se valjano ispričati, mora da pozvani plati globu, ali ga valja čekati do zapada sunca te formalno proglasiti, da nije došao. Tko se ovakovim opetovanim pozivima ne odazove, bit će proglašen bespravnim.

Svečanim riječima diže tužitelj tužbu, zaklinjući tuženika, da mu odgovori. Odgovor mora se držati riječi tužbe te ju može samo ili potpuno priznati ili zaniijekati. Prigovori u tehničkom smislu riječi (exceptiones) nisu dozvoljeni.

Tužitelj treba da formalno pozove sud, da izreče osudu. Načelno ide se za tim, da se sklopi nagodba, ako je to po naravi predmeta moguće. Osuda redovito glasi: tuženik se mora formalno obvezati, da će nešto učiniti ili da će pružiti određeni dokaz, na pr. što je najčešće bivalo, da će položiti prisegu određenog sadržaja. Osudi može se prigovoriti, ali to nije priziv na viši sud, već nova tužba proti onima, koji su nepravednu osudu donijeli. Kad se radi o teškom deliktu, nema dakako nagodbe, već se tuženik proglašuje ili bespravnim ili se riješava krivnje.

Pravilno ima tuženik pružiti dokaz, redovito je

to prisega, kojom potvrđuje svoje poricanje tužbe. Samo u nekim slučajevima dovoljno je, da položi prisegu sam. Najvećma traži se veći ili manji broj konjuratora, koje bi po stalnim načelima uzimali između rodaka stranke, koja je polagala prisegu. Izvorno je to solidarna prisega cijeloga roda. Ne pita se, da li konjuratori poznadu ili otkuda poznaju factum, o kom se radi; to je prepušteno njihovoj savjesti. Oni općenito potvrđuju, da je prisega njihovog rodaka valjana, a ne kriva.

Dokaz sa svjedocima bio je u to vrijeme vrlo ograničen. Za vjerodostojnost svjedoka traži se neki trajni odnos prema strankama, na pr. da je suopćinar ili dapače da je susjed, a nije dovoljno, da slučajno poznaje činjenicu, koju mora posvjedočiti. Već u najstarije vrijeme ističu se t. zv. solenitetni svjedoci, t. j. osobe, koje su prizvane, da prisustvuju sklapanju pravnoga posla, da mogu, ako ustreba, o njemu svjedočiti. Ako se tužitelj pozove na svjedoke, isključena je prisega tuženika, ako obe stranke ponude dokaz i protudokaz sa svjedocima, imadu prednost svjedoci tuženika.

Redoviti, normalni dokaz bila je prisega tuženika (sa konjuratorima), kojom potvrđuje poricanje tužiteljevoga zahtjeva. Pod određenim, ipak uvjetima dolaze namjesto prisega t. zv. ordalia (judicia dei), kojima se apeluje na bogove, da pokažu krivnju dotično nevinost. Iz mladih vrela zaključujemo, da su najstarije forme ordalia bile: žrijeb, *judicium aquae frigidae* (da bi čovjeka svezanih ruku i nogu bacili u hladnu vodu, ako potone je nevin, ako pliva krivac), *aquae callidae* ili *ferri candentis* (t. j. treba da izvadi iz vrele vode kamen ili prsten, dotično da prihvati golom rukom usijano gvožđe; rana bi se odmah poslije čina pove-

zala, pa ako bi se nakon određena vremena na zlodala, onda je krivac). Ova ordalia određuje se namjesto prisega stranci, koja nije bila potpuno slobodna, ili ako bi se stranke slobodnoga staleža sporazumjele, da će odlučiti božji sud. Najstariji *judicium dei* je sudbeni dvoboj. Ako je tužitelj bio ovlašten i spreman prisegom odbiti tužbeni zahtjev, mogao mu je to tuženik zapriječiti pozvavši ga na dvoboj. Proti svjedocima mogla se je podići tužba radi krive prisega, a to se je riješavalo dvobojem. Neki Germaniste izvode, da ti principi starog germanskog procesa imadu svoj korijen u samosvijesti duše Germana, koji se uzda samo u boga i svoj mač; samo oni da mogu pomoći, da se opere ljaga, koju tužba na njega baca. Primjećujemo, da taj sustav dokazivanja nalazimo kod svih naroda na istom stepenu kulture.. Svjedoci i isprave kao dokazna sredstva dolaze do veće znamenitosti posve prirodno tek na višem stepenu kulture. Za dokaz ispravama ne treba to potanje ni razlagati. Što se pako svjedoka tiče, treba u obzir uzeti, da je na tom stepenu kulture teško naći ljude, koji će objektivno potvrđivati činjenice. Društvo je naime razdjeljeno u množinu užih grupa, u kojima se svi članovi osjećaju međusobno u svem solidarnima, te jedan proti drugom ne će svjedočiti, a proti članu druge grupe ne će svjedočiti, ako nema osobitog interesa, da ne izvrgne sebe i cijelu svoju grupu neprijateljstvu druge grupe. Državna vlast bila bi dakako zvana, da štiti pravednoga svjedoka, ali ona je na tom stepenu kulture preslaba proti snažnim narodnim organizacijama.

Realna sudbena egzekucija nije bila poznata. Ako je stranka bila osuđena, pa se formalno obvezala, da će osudi zadovoljiti, mogla je protivna

stranka uz određene formalnosti obaviti zaplijenu, da se namiri. Bespravnom mogla se je proglasiti stranka, koja se nije htjela formalno obvezati, da će osudi zadovoljiti.

Nema redovitog postupanja proti onomu, koji je na teškom deliktu in flagranti zatečen. Na pomaganje povrijeđenoga ili drugoga, koji je zločinca zatekao, morao je svatko priskočiti, da pomogne i da bude svjedok. Zločinca moglo se je ili umah ubiti (ali na zahtjev rodaka trebalo je to opravdati) ili ga dovesti pred sud, koji bi ga na tužbu potvrđenu prigodom umah osudio. U najstarije vrijeme siže forma tužbe radi ubojstva, da bi se mrtvo tijelo uz posebne formalnosti doneslo na sud. Pod utjecajem animističkih ideja držalo se, da je pokojnik sam tužitelj, koji traži zadovoljštinu. Kasnije bilo je dovoljno donijeti na sud odrezanu ruku.

Prijepori među rodacima riješavali su se u rodu samom; vrlo je vjerojatno, da taj rodovni sud nije bio vezan na načela općeg postupanja, već da se je postupalo *ex aequo et bono*. Po uzoru rodovnih sudova razvili su se po svoj prilici obranički sudovi, koji također nisu bili vezani na formalnosti redovitog postupka.

KNJIGA II.

FRANAČKA DRŽAVA.

§ 22. Germanske plemenske države.

Silno gibanje za velike seobe naroda znatno je utjecalo na ustav germanskih država. Nalazimo bitnih promjena prema prijašnjoj periodi. Kraljevska vlast razvila se u onih plemena, gdje je prije

nije bilo, a tamo gdje su kraljevi prije vladali, — znatno je ojačala njihova vlast. Izgubile su se i one male neovisne civitates; na njihova mjesta dolaze veći državni organizmi — dolaze germanska plemena. Centralizacija državne vlasti napreduje, a taj se razvitak poglavito oslanja na kraljevsku vlast, koja je najjače uporište političkog jedinstva plemena. Iznimku čine Saksonci, koje i poslije seobe naroda nalazimo u nepromijenjenim starim germanskim državopravnim prilikama. Germanska plemena, što dolaze na svjetlo historije jesu: Goti, Tiringi, Alamani, Bugundani, Saksonci, Frizi, Anglosasi, salijski i ribuarski Franci i Langobardi. Francima je pošlo za rukom, da sjedine u jednu državu skoro sva plemena. Uredbe su franačke države od najveće znamenitosti za razvitak javnog prava svih kulturnih naroda Europe. Bez poznavanja franačke pravne historije ne možemo razumjeti historije javnog prava najznamenitijih država Europe.

§ 23. Naseljenja germanskih plemena na teritoriju rimskog carstva.

Oдношaj prema njegovom starom pučanstvu. Najvažniji faktor u razvitku novih država, utemeljenih na starom rimskom području jest doticanje njihovih utemeljitelja — Barbara — sa rimskim svijetom, stoga je vrlo važno pitanje, kako se naseliše germanska plemena na teritoriju rimske države uz njezino staro pučanstvo.

I. Heruli, istočni i zapadni Goti, Burgundani naseliše se mirno na temelju ugovora sa carstvom kao »foederati et hospites«. Načelo zakona careva

Arkadija i Honorija o ukonačivanju vojnika od g. 398. služi kao ravnalo kod naseljenja tih plemena, ali tako, da je svaki rimski posjednik morao otstupiti dio svoga zemljišta Barbarima u vlasništvo. (Kod Herula i istočnih Gota posve po navedenom zakonu $\frac{1}{3}$, kod zapadnih Gota $\frac{2}{3}$, a kod Burgundana najprije $\frac{1}{2}$, a zatim $\frac{2}{3}$). Dobiveno zemljište razdjeliše Barbari međusobno po svojim načelima.

II. Drukčije su postupali osvajači Langobardi u Italiji. — Čini se, da su konačno i oni pristali na razdiobu zemljišta s Rimljanima. — Po tom načinu (pod I. i II.) naseljenja nema čisto odijeljenih germanskih naselbina, nego svagdje stanuju Germani uz Rimljane, a to je razlog ranomu romanizovanju navedenih germanskih plemena.

III. Među Francima i rimskim provincijalcima nije došlo do diobe zemljišta. Salijski i isto tako ribuarski Franci za prvih su svojih provala u Galiju posve istrijebili romansko pučanstvo. Klodvig ne osvaja Galiju, da nade narodu nova sjedišta, nego da proširi svoju vlast. Od ogromnih carskih domena imao je kralj na raspolaganje dosta zemljišta, da nadijeli svoje Franke, koji su se naselili u novo zauzete krajeve.

Držeći se u svojoj vladi stare tradicije Salijaca, slaže se Clodwech dobro s Rimljanima. On je nosio naslov rimskoga konzula, što mu ga podijeli car Anastazije, daje kovati novac s imenom rimskoga cara. Ne dira se u privatno vlasništvo rimskih provincijalaca, oni su ravnopravni s Francima, mogu polučiti državne službe i služiti u vojsci. Ženidbe među Francima i rimskim provincijalcima nisu nikad bile zabranjene.

Franci su primili katoličku vjeru, kojoj je pripadalo staro pučanstvo Galije, pak nije moglo

doći do razdora, koji je vladao u drugim germanško-romanskim državama, gdje su Germani bili sljedbenici Arijeve nauke. Uz te prilike stapali su se Franci sa rimskim provincijalcima (Romanima) lakše u jednu narodnost.

Franačko državno pravo bilo je jedinstveno, ali nalazimo ipak nekih razlika n. pr. glede državnih službi u raznim krajevima, a uzdržali su se dugo u romanskim krajevima Galije ostatci rimskog poreznog sustava, kojim u drugim krajevima države nema traga. U ostalim područjima napose u privatnom i kaznenom pravu živjeli su Germani po svom, a rimski provincijalci po svojem rimskom (vulgarnom) pravu. Kasnije se u Galiji razdjeliše područja obiju prava tako, da je na sjeveru Loire vrijedilo salijsko, a na jugu rimsko vulgarno pravo. U ostalim provincijalnim područjima živjela su germanska plemena po svome plemenskom pravu.

§ 24. Narodno-gospodarstvene prilike u franačkoj državi.

U vrijeme utemeljenja franačke velevlasti.

Vrela jasno pokazuju, da u franačkoj državi od početka prevladuje individualno vlasništvo zemljišta, kako smo ga našli u zapadno-rimskoj državi potkraj njezina opstanka. Ali u mnogim krajevima franačke države pokazuju se znameniti ostatci starih germanskih agrarnih prilika, pa zato treba da za kasnije vrijeme franačke države razlikujemo germanske od romanskih krajeva.

a.) U germanskih plemena franačke države.

Obrt i trgovina kreću se u vrlo skromnim granicama. — Glavno zanimanje nije više stočarstvo

već poljsko gospodarstvo, i to ne više tako ekstenzivno kao u prvoj periodu, već intenzivnije, a najvažnija grana gospodarska jest obrađivanje oranica.

Individualno vlasništvo oranice nalazimo kao pravilo kod svih plemena, ali je to vlasništvo ograničeno. Vlasnik oranice vezan je, što se tiče sjetve i žetve na zaključke svih članova marke, on ne može svoga zemljišta slobodno odsvojiti, ograničuje ga u tome kod različitih plemena različito što pravo bliže rodbine, a što pravo marke. Naseliti se pako može u području marke samo onaj, tko dobije dozvolu marke.

I nasljedno je pravo glede zemljišta ograničeno. Ono prelazi nakon očeve smrti na sinove, a ako ovih nema, pripada kod salijskih Franaka marci. Sve zemljište osim kuće, kućišta i oranice, napose šume i livade, pripada cijeloj marci, a svaki njezin član ima pravo služiti se tim zajedničkim dobrom prema njegovoj svrsti i to u razmjeru uzevši za jedinicu jedan mansus (Hufe, Houb, po lat. vrelima od 7 st. »mansus«).

Pravo služiti se zajedničkim dobrom smatra se pripadnošću (pertinentia) oranice, kao glavnog vrela privrede. Veličina mansusa t. j. kuće, kućišta i oranice što je u vlasništvu pojedinaca, bila je u različitim krajevima različita, ali u istoj marci uvijek jednaka. Član marke mogao je krčiti šumu, te krčevinu uzeti u vlasništvo, ali je to zaključkom marke moglo i zabranjeno biti.

U vrijeme utemeljenja franačke vevlasti vrlo je povoljno kod svih germanskih plemena razdijeljen zemljišni posjed. Veleposjednici, isto tako slobodnjaci bez zemljišta rijetka su iznimka. Velika masa slobodnjaka ima zemljišni posjed srednje ve-

ličine. Nego u ruci franačkoga kralja nalazi se već u početku ove periode ogromni zemljišni posjed, a i za plemenske vojvode svjedoče nam najstarije isprave, da su bili vlasnici velikih kompleksa zemljišta.

b.) Posve druge narodno-gospodarstvene prilike nalazimo u romanskim krajevima Galije. Tu nema srednje imućne klase, nema prelaza među bogatašima i sirotinjom, malne sve zemljište vlasništvo je države, crkve ili svjetovnih veleposjednika (potentes-potentiores). Veleposjednici obrađuju svoju zemlju djelomice u vlastitoj režiji, a djelomice naseljuju na pojedine parcele kolone i robove te slobodne ljude, koji dobiveno zemljište uživaju uz dužnost daće i robote. A nalazimo i to, da vlasnici (a osobito crkve) daju zemljišta u zakup pod različitim uglavcima. Takav se ugovor (a i takovo zemljište) zove precarium.

II. Daljnji razvitak tečajem ove periode. U rukama galskih crkava i aristokracije još se više tekom vremena gomilao zemljišni posjed — najviše pak kraljevskim darovanjima, ali su i privatnici svojim pobožnim zadužbinama znatno pridonijeli obogaćenju crkve. Već početkom osmog vijeka nalazi se po dosta vjerojatnom računu jedna trećina svega za obrađivanje sposobnog zemljišta Galije u posjedu crkve. U germanskim krajevima promijeniše se tečajem ove periode gore opisane okolnosti. I ondje se nagomilao zemljišni posjed u rukama pojedinaca, a množina slobodnjaka ostala je bez vlastitog zemljišta.

Crkve i svjetovni mogućnici obogaćili se i ondje darovnicama kraljeva, a i plemenskih vojvoda, koji su darivali zemljište poput kraljeva, a povećao se posjed crkve i pobožnim zaduž-

binama privatnika. Pojedinci došli su do velikog posjeda po spomenutom pravu krčenja u šumama marke. U državnim šumama mogli su, čini se, susjedi po volji krčiti; nije se zato, kako neki uče, tražio kraljevski privilegij — ali možda se je tražila dozvola grofa dotične grofovije. Nu ovim pravom mogli su se koristiti samo bogatiji, jer se za krčenje hoće mnogo vremena i radne sile.

I nasljedno pravo kako se je razvilo tečajem ove periode, doprinijelo je mnogo s jedne strane cjepkanju, a s druge i gomilanju zemljišta u jednoj ruci, jer se je mansus dijelio često među više subaštinka ali i obratno mogao je pojedinac dobiti baštinom po više mansusa. Vražde i globe bile su tako ogromne, da su često ekonomski uništile one, koji su ih plaćati morali, a obogaćivale su protivnu stranu. Tečajem ove periode znatno je napredovala poljsko-gospodarstvena tehnika, te je veleposjednik mogao bolje iscrpsti svoje zemljište od malog posjehnika. Konačno treba i to u obzir uzeti, da su javne dužnosti (vojništvo i dužnosti dolaziti na skupštine) mnogo više teretile maloga nego velikoga posjednika. To su razlozi s kojih se poremetiše povoljne narodno gospodarstvene prilike u germ. plemena franačke države, te se ove približiše onim, kakove su postojale u romanskim krajevima Galije. Već u vrijeme Ljudevita I. nalazi se i u germanskim krajevima franačke države bezbroj slobodnjaka, koji nemaju vlastitoga zemljišta.

Neka još bude istaknuto, da je mali posjednik često bio prisiljen ili je uz postojeće prilike za njega povoljno bilo, da ustupi veleposjedniku vlasništvo svoga zemljišta, pa da pridržati uživanje, te da zato takvi uživalac plaća veleposjedniku daću (census)

i čini službe. Crkvama znali su mali posjednici iz pobožnosti ustupiti svoje zemljište, pa pridržati samo doživotno uživanje, najčešće pak uz dužnost, da crkvi kao vlasniku plaćaju mali danak.

Unatoč tim žalosnim narodno-gospodarstvenim a napose agrarnim prilikama nije ipak u franačkoj državi došlo do socijalne bijede, kakova je zavladała u rimskoj državi pod kraj njezina opstanka, a to s razloga, što franački veleposjednici nisu redovito sami obrađivali svoj posjed, nego samo dio, a od ostalog posjeda davali su (cijeli mansus ili dio) na uživanje i obrađivanje robovima, litima a i slobodnjacima uz dužnost plaćanja censusa ili raznovrsnih službi ili obojeg. Razlog je takovome gospodarstvu pomanjkanje robova, pa i to, što je, kako evo rekosmo, mnogo zemljišta primio veleposjednik u vlasništvo od malog posjednika, pod uvjetom, da potonjem ostavi uživanje.

U franačkoj državi nalazimo različitih vrsti pogodbi, kojima veleposjednik veći ili manji komad svoga zemljišta daje nekome na uživanje, a ovaj zato preuzima određene dužnosti. Govorit ćemo ovdje o dvjema glavnim vrstama tih pogodbi. Po jednim stoji uživalac u nekom nižem, a po drugoj vrsti u nekom višem socijalnom i ekonomskom položaju. Niže je vrsti pogodba, gdje onaj, koji dobiva zemljište, preuzima dužnost plaćati veleposjedniku daću u naravi ili novcu, te vršiti težačke poslove na zemljištu, što ga vlastelin sam obrađuje Zemlja, dana onako pod daću jest pertinentia vlastinskog dvora. Slobodnjaci, koji su primili ovako na uživanje zemljište, došli su tečajem ove periode u javno pravnu ovisnost prema vlastelinu (veleposjedniku) tim, što bi ih primio u svoju zaštitu, pa je i tako umanjena njihova sloboda. Viša

je vrst pogodbe, gdje se onaj, koji prima zemljište, ne obvezuje na daću i težačke poslove, nego na na više osobito vojničke službe.

Po terminologiji franačkih vrela zovu se pogodbe, o kojim ovdje govorimo, precaria; potječu one od precariuma rimskog prava, kako se je bio razvio još prije franačke invazije u Galiji, a tečajem ove periode još se i dalje mijenjao. Ovom mišljenju odličnih historika opravdano se, držim, prigovora, da taj franački prekarij ima samo ime zajedničko sa starijim rimskim. Crkva da se već rano povela za rimskim carskim fiskom te davala kao i ovaj od svog velikog posjeda veće ili manje komade u emfiteuzu ili u zakup na određeno vrijeme. Taj se je ugovor sačuvao u franačkoj državi pod imenom prekarij. Precarium ne zove se samo pogodba, nego i zemljište, koje je predmetom te pogodbe. Franački precarium davao se je pod različitim uglavcima: na opoziv, na stalno određeno vrijeme, doživotno pa i tako, da prelazi na baština.

Razlikuje se 1. precaria oblati, gdje vlasnik, kako smo istaknuli, ustupa vlastelinu vlasništvo svoga zemljišta pa ga pridržava kao precarium. 2. precaria data, gdje nije onaj, koji prima prekarij svoje zemljište prije ustupio vlastelinu i 3. precaria remuneratorija, gdje vlasnik ustupa svoje, a dobiva osim ovoga još isto tako veliki komad zemljišta kao prekarij. Podijeljenje prekarija nazvalo se »beneficium« podjelitelja, ali je naziv beneficium prešao na samu pogodbu i zemlju, koja mu je predmetom.

Veleposjedi mogli su ostati u savezu marke, a onda je vlastelinu pripadao odlučan glas u marci. Njegovo pravo uživanja šuma i drugog zajedničkog

zemljišta bilo je dakako u razmjeru s veličinom vlastelinskog posjeda. Vlastelinstva, koja su obuhvaćala područja jedne cijele ili više starih marka, bila su dakako o saveza marke posve neovisna.

Središte vlastelinstva je dvor (curtis salica-sala), gdje prebiva vlastelin ili upravitelj. Valja razlikovati vlastelinsko zemljište, koje se neposredno obrađuje sa dvora (terra salica, dominicus mansus) i ono, što su ga vlastela dala kao prekarija. Daće od takovog zemljišta imadu se donositi u dvor, a na zemljištu, što se sa dvora neposredno obrađuje (terra salica), treba da se obavljaju oni težački poslovi, koje je dužan vršiti, tko uživa vlastelinsko zemljište. Nego ima uvaženih historika, koji više ili manje drukčije prikazuju prilike o kojima smo ovdje govorili, držeći se u glavnom pravnog historika Brunnera. — Napose ističemo, da francuski pravni historik Fustel de Coulanges izvodi, da u franačkoj državi nema zajedničke marke, akoprem za starije vrijeme i on uči, da su u starih Germana kao što i u Rimljana u najstarije vrijeme postojale porodične zajednice svih dobara.

§ 25. Rod.

I glede pravnog znamenovanja roda valja razlikovati Germane od Romana. Općenito je u germanskih plemena znamenito oslabljena stara znamenitost roda, ali je ona protegnuta na sve roduke, a nije više ograničena samo na agnate. Važnost staroga germanskoga roda sačuvala se je u franačkoj državi bolje u Salijaca i doljnih Nijemaca nego li u Ripuaraca i gornjih Nijemaca. U potonjih plemena staro se je pravo uopće mnogo više promijenilo, nego u prvih.

Državna vlast, koja postaje sve jačom, ograničuje znatno tečajem ove periode staru važnost roda, osobito u javno pravnom pogledu. Krvnu osvetu nastojala je država postepeno ukinuti. Najprije je zabranjivala stanovita djela osвете i ograničila krug osoba, na koje se može protegnuti pravedna osveta, a konačno su Karlovići odredili, da može kraljevski činovnik u onim slučajevima, gdje je još narodno pravo dozvoljavalo krvnu osvetu, siliti stranke, da sklope pomirbeni ugovor. Jamstvo daljeg roda za vraždu kod Ripuaraca i gornjih Nijemaca, čini se — posve je nestalo. Za vraždu jamči samo ubojica i njegov najbliži rod. U Saksonaca i Friza jamče još uvijek dalji rodaci, a u Salijaca samo subsidiarno. I pravo daljega roda na vraždu izgubilo se je posve u Ripuaraca i gornjih Nijemaca. Vraždu dobivaju samo baštinci. U Salijaca i donjih Nijemaca bolje se je i u tom pogledu sačuvalo staro pravo, pa i dalji rodaci dobivaju dio vražde. Promijenio se je položaj roda kao tutora svoga rodaka. Tutorstvo pripada stalnoj određenoj osobi (rodeni tutor), a rod se ograničuje na vrhovni nadzor nad tutorom. No i to pravo nadtutorstvenog nadzora počinje država pomalo uvlačiti u svoj djelokrug, najprije u Langobarda, u kojih se još prije, nego li su pripojeni franačkoj državi, morao sudac u parnicama, kod diobe baštine i prodaje nekretnina ex officio zauzimati za interese malodobnika i žena. Franački se kraljevi smatraju samo načelno zastupnicima udova i sirota.

Važnost roda pala je i u tom pogledu, što se više ne traži, da budu coniatores rodaci, nego se po nekim plemenskim pravima mogu uzimati za coniatores i nerodaci, a po drugim samo onda, ako nema rodaka.

Nadalje se je u toliko promijenio položaj roda, što su državni zakoni dozvoljavali vlasniku, da može posve slobodno ili uz neka ograničenja odsvajati nekretnine proti načelima mnogih plemenskih prava, po kojima je bio vlasnik glede otuđivanja nekretnina ograničen pravima bliže rodbine.

U ženidbenom pravu prodrila je crkva pomoću državne vlasti svojim ustanovama protiv ženidbe među rodacima.

Od Germana poprimili su u franačkoj državi i Romani neke pravne funkcije roda, ali se one pokazuju u Romana još više oslabljene negoli u Germana.

§ 26. Staleži.

I. Općenite opaske. U franačkoj je državi vražda mjerilo socijalnog položaja osobe. Po raznim plemenskim pravima ustanovljuje se ona različito po staležu osobe. Što viši stalež, to veća vražda. Sraunivši ustanove svih plemenskih prava u franačkoj državi zaključuje Brunner, da je vražda slobodnog Germana kod svih plemena iznosila 200 solida, izuzevši Langobarde, Burgunde i zapadne Gote, u kojih je od vremena, dok su još samostalni bili, iznosila 100 solida za slobodnog čovjeka. Vražda Rimljanina bila je u franačkoj državi 100 solida, nu ne smijemo po tom držati, da se je ovom razlikom htjela izraziti manja vrijednost Rimljanina prema Germanima. Vražda Rimljanina ustanovljuje se samo zato na 100 solida, što se je po rimskom pravu, koje je vrijedilo u franačkoj državi vražda Rimljanina plaćala samo njegovim baštinicima (Ersöhne), a otpada polovica, koja je po

germanskim pravima pripadala daljem rodu (Magen-sühne)

Židovi nisu u franačkoj državi imali vražde, ali su ih kraljevi a napose Karlovići zaštićivali.

Franci nadoše vrlo nepovoljne socijalne prilike među rimskim provincijalcima. Kako smo u prvom poglavlju prikazali razvile su se kao staleži dvije klase pučanstva. Obrtnici, poljodjelci, niži vojnici i činovnici sačinjavaju klasu plebis (humiliores), koja je u toliko neslobodna, što je njezino zanimanje postalo nasljednim teretom te prelazi kao dužnost od roditelja na djecu. Višu pak privilegovanu klasu (honestiores) sačinjavaju viši državni službenici i veleposjednici, koji nose po rodu titul senatora.

Napose u Galiji bile su državne službe i veliki posjedi u rukama tih senatorskih rodova (odlične obitelji s nasljednim naslovom senatora), a i biskupije dobivale su često osobe tih rodova. Te razlike u romanskom pučanstvu izgubile su u franačkoj državi svoje pravno znamenovanje. Rimljaninu pripada vražda od 100 solida bio senatorskog ili plebejskog roda.

II. Pojedini staleži. 1. U franačkoj državi nalazimo u početku stare rimske i germanske staleže. Neke su staleške razlike tečajem vremena nestale, ali mnoge su ostale, a neke se snova razviše. Glavna je podjela slobodni i neslobodni ljudi, a po srijedi stoje poluslobodnjaci, kojih je bilo više vrsti. Neke su ostale iz rimskog carstva, druge su donijeli Germani, a neke se vrsti razvijaju u franačkoj državi (Esmein 91.). a) Neslobodni i poluslobodni ljudi.

1. Robovi. Broj robova znatno se umnožao, ali im se i položaj poboljšao. Za ubojstvo roba plaća se globa, a već od 9. stoljeća govore vrela o

vraždi robova. Neke se klase robova posve približiše pravnom položaju poluslobodnjaka — napose »servi casati« ili »mansuarii«, koje je gospodar naselio na komadu svoga zemljišta, te se razvilo pravilo, da su s tim zemljištem nerazdruživo vezani, pa ih više niti gospodar ne može s njega maknuti. Odsvojiti ih pak može samo zajedno sa zemljištem. Radi toga saveza sa zemljištem računaju se servi casati od druge polovice 8. stoljeća pravno za nekretnine. Običajem bile su ustanovljene daće, što su ih morali plaćati gospodar i službe, koje su morali obavljati. Osobito se poboljšao položaj robova, koji služe oko osobe gospodareve ili mu vode kućanstvo. U vrijeme Merojevića zovu se pueri (vassi, vassali) ili ministeriales, za Karlovića rabi vassus za slobodnjaka, koji je stupio u višu službu, dočim ministeriales znači redovito neslobodnog čovjeka u višoj službi. Robovi ministerijalci imaju vraždu jednaku malne litskoj.

Četiri se osobito među njima ističu službenika u odličnijim, bogatijim kućama: trpeznik, komornik, peharnik, maršal (konjušnik). Jedan od te četvorice vršio je ujedno vrhovni nadzor nad cijelim kućanstvom, te se zovu major domus ili senescalcus.

Često bi franački velmože oboružali svoje robove ministerialce, da im budu stalnom pratnjom. Kad je konjanička služba preotela mah u franačkoj vojsci, dobivali bi ministerialci, izvježbani za konjaničku službu, beneficija poput slobodnih ljudi. Osobito se odlikovahu kraljevi ministerialci (pueri regis, aulici). Imaju položaj pa i vraždu lita, a ne mogu dobiti i grofovsku službu i biti primljeni među kraljeve antrustione.

Položaj i vraždu lita imadu i servi casati na kraljevskim domenama. Za Merojevića zovu se

servi fiscales, a za Karlovića fiscalini. Različite pogodnosti uživahu crkveni robovi. Robovi najnižeg položaja nazivaju se u vrelima mancipia. Crkva je mnogo utjecala, da se je popravio položaj robova. U skladu sa svojom naukom ide ona za tim, da se i robovima priznade pravna sposobnost. Naročito budi istaknuto, da je priznala pravovaljanost braka među robovima te da je crkvenim kaznama kaznila gospodara, koji bi ubio roba bez pravednoga razloga i bez suda (Esmein 93.).

2. Poluslobodni. Poluslobodnjaka bilo je u franačkoj državi više vrsti. Kod većine plemena (Salijaca, Ripuaraca, Friza, i Saksonaca) nalazimo lite. Čini se, da su procesualno pravno sposobni, a napose, da mogu polagati prisegu. Litus je glebae adscriptus, pa ga ni gospodar ne može maknuti sa grude, na koju je vezan. (Samog lita ne može gospodar prodati, ali može zemlju, na kojoj prebiva i litove službe. Litus plaća od glave litimonijum, a od zemlje daću i čini službe. Kao što robove ministerijalce tako su i lite znali upotrijebiti za svoje službenike. U franačkih plemena ima litus vraždu od 100 solida, a u ostalih nešto nižu. Po svoj prilici pripadao je jedan dio gospodaru, a drugi litovom rodu).

U Langobarda i Bavaraca nije bilo lita, nego poluslobodni stalež »Aldiones«, koji imadu prilično jednak položaj s litima, a langobardski aldiones nešto gori. (Aldio nije procesualno sposoban). U Galiji, Bavarskoj i Švapskoj ostalo je iz rimskih vremena dosta kolona, koji su glebae adscripti kao i liti te imadu skoro isti položaj. Lex Salica daje ipak kolonu (Romanus tributarius) nešto manju vraždu od litske. Za Karlovića iščezavaju razlike među raznim vrstama poluslobodnjaka.

Manumisijom mogu steći robovi i poluslobodni ljudi potpunu, prvi i samo djelomičnu slobodu. Razlikovati nam je više vrsti manumisija. Sačuvale su se stare germanske privatnopravne manumisije robova. Ni jedna privatnopravna manumisija ne čini ni sada manumitiranoga neovisnim o gospodaru. Privatnopravnom manumisijom niže vrsti postaju manumitirani poluslobodnima. (U Salijaca, Ripuaraca, Chamava, Friza, Saksonaca postaju litima, u Langobarda aldionima; u Tiringa i Bavaraca znamo, da su se zvali liberti, da su imali manju vraždu od slobodnih ljudi). K tim starim manumisijama pridošle su manumisije po rimskom pravu i to manumissio in ecclesia i manumissio per cartam, kako su se razvile po rimskom vulgarnom pravu.

(Prva potječe od manumisije in ecclesia, kako je uređeno za cara Konstantina Velikog, najobičnije obavljala bi se tako, da bi gospodar roba u crkvi pred biskupom i pred klerom proglasio slobodnim, pa bi se o tom sastavila isprava, druga pak, da bi gospodar robu izdao pismo (cartam), kojim ga proglašuje slobodnim).

Za položaj oslobođenika nije svejedno, da li je pušten na slobodu in ecclesia ili per cartam, jer u prvom slučaju ostaje redovno ovisan o crkvi. Crkvena je naime vlast već rano stala isticati, da joj pripada patronat i sudbenost nad svim oslobođenima, ali joj toga ne htjede priznati državna vlast. U 7. stoljeću došlo je do slijedećeg rezultata u tom prijeporu među obim vlastima. Oslobođenici in ecclesia (zovu se tabularii) dolaze, ako gospodar drugčije naročito ne odredi, pod vlast crkve u kojoj su oslobođeni. Oni su glebae adscripti, stoje pod zaštitom i sudbenosti crkve, kojoj plaćaju

daću. Oslobodeni per cartam zovu se cartularii, a dolaze u ovisnost crkve samo onda, ako to gospodar naročito odredi.

Navedenim manumisijama ne polučuju robovi potpune slobode, nego postaju poluslobodni. No u franačkoj državi mogli su poluslobodnjaci, a i robovi polučiti manumisijom potpunu slobodu. U tu svrhu služila je kod Franaka manumissio per denarium ili denariatio i to izvorno za oslobodenje lita. (Obavljala bi se tako, da bi litus gospodaru pred kraljem pružio dinar, kao da mu plaća litimonium, a gospodar bi mu izbio taj novac iz ruke, da mu pokaže, da ga oslobađa od plaćanja litimoniuma. Na to bi kralj izdao odredbu, da se oslobodeni ima smatrati poptunim slobodnjakom. Od polovice 9. stoljeća promijenila se forma denariacije, te bi gospodar najprije tradirao lita kralju, pa bi onda kralj litu izbio pruženi novac). Manumissio per denarium služila je osobito od polovice 7. stoljeća i za potpuno oslobodenje robova. Kod drugih germanskih plemena franačke države bilo je i drugih manumisija, kojima su slobodne i poluslobodne puštali na slobodu i to potpunu, ali se franačka manumissio per denarium raširila u cijeloj državi.

b). Slobodni ljudi.

1.) Obični slobodnjaci (liberi, ingenui, franci). Neki obični slobodnjaci uzvisili su se u novo plemstvo, koje se je razvilo iz državnih služba, a znatni dio starih slobodnjaka izgubio je svoj socijalni položaj tako, da više nisu bili socijalno ravni starim slobodnjacima. Ti ljudi približuju se staležu poluslobodnjaka. Svakako su morali zajedno djelovati mnogi razlozi, s kojih je jednomu dijelu slobodnjaka tako umanjena sloboda. Odlučno je djelovala zaštita, u koju su uzimali mogućnici slobodnjake,

da ih zaštite od nasilja i zastupaju pred sudom, pa su zato ti šticeci plaćali danak i obavljali niže službe. Takovi ljudi pod zaštitom nisu se više smatrali potpuno slobodnima. Nije po sebi umanjivalo slobode, kad bi slobodnjak primio od vlastelina komad zemlje na obrađivanje i uživanje, pa da od toga plaća daću i čini niže službe., ali je umanjena sloboda istih ljudi na vlastelinskom zemljištu, kad su i oni došli u spomenutu osobnu zaštitu vlastelina, a to postaje sve više pravilom.

2.) Plemstvo. U vrijeme utemeljenja franačke velevlasti nalazimo germansko i romansko plemstvo. Potonje se je razvilo, kako smo to prikazali, od viših državnih funkcionara i veleposjednika. U vrelima spomnje se to romansko plemstvo još u drugoj polovici 6. vijeka, kasnije se izgubilo (Esmein 92.) Poslije velike seobe naroda nalazimo u svih male germanskih plemena plemstvo kao stalež u pravom smislu. Salijskog i ribuarskog plemstva rano je nestalo. U Klodvigovo vrijeme nema mu više traga. Malne sva ostala plemena sačuvala su staro plemstvo, pa se u franačkim vrelima tečajem stoljeća, al ne jednako dugo, kod svih plemena ističu pravne prerogative starog plemstva po rodu. Glavna mu je prerogativa, što uživa zaštitu veće vrazde. No veličina plemičke vrazde različita je kod različitih plemena, kod Saksonaca 6-struka, Tiringa 3-struka istočnih i zapadnih Friza 2-struka, srednjih podruga vrazda slobodnjaka. U Bavarskoj nalazimo 5 plemičkih rodova s dvostrukom, kneževski rod Agilolfinga s 4-strukom vrazdom slobodnjaka. Najodličniji položaj imalo je staro saksonsno plemstvo sa 6-strukom vrazdom slobodnjaka. Ženidbe među saksonske plemićima i neplemčićima bile su zabranjene.

U Salijaca i Ripuaraca ne nalazimo osim kraljevskoga roda Merojevića, starog germanskog plemstva, ali se od kraljevskih službenika i vlastelina, veleposjednika razvila aristokracija, koja zauzima pače i znatno natkriljuje socijalni položaj plemstva kod drugih plemena. Ta je aristokracija klica novome plemstvu. Članove te franačke aristokracije nazivlju vrela potentes, meliores, priores, optmates — pa i nobiles.

Kraljevskim činovnicima napose grofovima, te članovima kraljevske pratnje t. zv. antrustionima pripadala je velika vražda, trostruke one, koja je osobi porodu pripadala, a mogli su kraljevske službe polučiti slobodni i neslobodni ljudi. Položaj kraljevskih činovnika bitno se ipak po naravi kraljevske službe razlikuje od plemstva. Karakteristika plemstva jesu stališke prerogative, a u položaju službenika izvorno su glavno službene dužnosti, a nipošto koristi, što ih služba daje. Zato se franačko kraljevsko činovništvo i ne može smatrati plemstvom u pravom smislu riječi, dokle su god kraljevske službe pridržale svoj izvorni karakter. Nu taj se je tečajem vremena izvrnuo. U pravnom položaju službenika stale su se isticati kao glavno koristi od službe, a postale su službe i nasljedne. Već u drugoj polovici 7. stoljeća nalazimo vojvodine kao nasljedno dobro odličnih rodova (tako alamnska i elzaška; bavarska vojvodina je nasljedna u rodu Agilolfinga, a austraska u rodu arnulfinskome), a čini se, da je u području franččkih plemena člansvo trustis regiae u savezu sa kraljevskim darovanjem zemljišta postalo nasljedno.

Tako se kraljevsko činovništvo približuje plemstvu. — Prvi su Karlovići u toliko ustavili taj razvitak, što su dokinuli nasljeđivanje viših dr-

žavnih služba, ali pod kraj doba Karlovića opet se faktično nasljeđuje grofovstvo i vazalstvo, a kasnije se to i pravno priznaje.

Kraljevskim službenicima pridružuju se veleposjednici, koji se istina ne odlikuju većom vraždom, ali imaju već izvorno radi velikog bogatstva osobito ugledan položaj, a tomu pridodaju i prava prema vlastelinskim podanicima (t. j. ljudima, naseljenim na vlaselinskom zemljištu, koji su bili u zaštiti vlastelina i došli pod njegovu sudbenost) te osobiti njihov položaj u vojsci i sudovima. Kraljevski službenici i veleposjednici sačinjavali su prvu klasu državljana. Nije ova klasa doduše u toj periodu plemićki stalež u pravom smislu riječi, ali je to aristokracija s potpunom razvitošću klicom novoga plemstva. Uz takove prilike nije moglo staro germansko plemstvo održati svoj položaj. Kraljevski službenici, kojih je — dakako — bilo po cijeloj državi, znatno su ga natkrilili svojim ugledom a i pravima, napose vraždom. Staro plemstvo, da ne zaostane, moralo je stupiti u kraljevsku službu te time u redove nove aristokracije; pače isto saksonsko plemstvo, koje je od iskona uživalo tako velike prerogative, nije se moglo oteti kraljevskim službama. (Karlo Veliki imenovao je već 782. g. mnogo saksonskih plemića grofovima).

Valja i to uvažiti, da su se plemićima vlastelinima približili vlastelini neplemići, pošto su uživali ista vlastelinska prava i socijalni položaj. U kratko, tečajem franačke periode izgubilo se staro germansko plemstvo kod nekih plemena posve, a kod drugih djelomice u novoj, aristokracija kraljevskih službenika i vlastelina veleposjednika.

Najdulje su se sačuvala stare stališke prilike

pa i staro germansko plemstvo u nekim friškim krajevima, gdje još u 15. stoljeću nalazimo ethelinge, frilinge i lite — posljednje polovicom, a prve dvostrukom vraždom običnog slobodnjaka.

§ 17. Različita prava u franačkoj državi.

U franačkoj državi bilo je državno pravo u glavnom jedinstveno, ali u ostalim područjima nije vrijedilo jedno pravo, nego različita prava za različite narode i plemena. Ostalo je naime na snazi rimsko pravo, što je prije vrijedilo u onim krajevima bivšeg zapadnog rimskog carstva, koji su pali pod franačku vlast, a isto tako i plemenska prava različitih germanskih plemena, združenih u franačkoj državi.

Trajno se uzdržalo rimsko pravo samo u onim krajevima, gdje je gušće nastanjeno rimsko pučanstvo. Rimsko pravo, koje je vrijedilo u franačkoj državi, zove se vulgarnim rimskim pravom za razliku od starog čistog rimskog prava. Vulgarno je rimsko pravo daljni razvitak ili bolje degeneracija starog rimskog prava. Nije bilo jedno rimsko pravo u cijeloj franačkoj državi, već imade mnogo razlika u rimskom vulgarnom pravu, kako je ono vrijedilo u pojedinim krajevima na različitim temeljima i pod utjecajima različitih prilika. U Italiji i Istri razvija se ono na temelju Justinijanovih izbornika, a u drugim krajevima franačke države na temelju starijih zbornika rimskoga prava. Mnogo su utjecala na razvitak vulgarnog rimskog prava susjedna germanska plemena, pa kako se je rimsko pučanstvo doticalo u različitim krajevima sa različitim germanskim plemenima, morala je i ta razlika djelovati na razvitak vulgarnog rimskog

prava. Dobro karakteriše Brissaud to vulgarno rimsko pravo. Klasično pravo, veli on, rimskih pravnikâ i carskih konstitucija moralo se je promijeniti, kao što se je promijenio i latinski jezik u u doticaju sa Barbarima. Već praksa, osobito u provincijama, za opstanak rimskog carstva udaljila se je od prava, sadržanog u knjigama. Invazija Barbarâ još je pospješila taj razvitak. Razvilo se je za mnoge prilike pučko običajno rimsko pravo, koje je došlo do izražaja u formulama, ispravama, kraljevskim naredbama, crkvenom pravu i u zakonskim zbornicima toga vulgarnog rimskog prava. (Tako je n. pr. stipulacija, po starom rimskom pravu u bitnosti usmena izjava, degenerirala u jednu pismenu klauzulu, koju bi pisar pripisao na koncu isprave. Isprava, izvorno naprosto dokaz za sklopljeni pravni posao, postaje u nekim slučajevima nužnom formom za valjanost pravnog posla. Običajne formalnosti kod sklapanja pravnog posla, koje nisu imale jurističkog znamenovanja, dobile su karakter bitne potrepštine, n. pr. svečani uvod u odsvojene nekretnine (solemnis introductio locorum), poljubac kod zaruka (osculum) Brissaud I. 74., 75).

Germanskih plemenskih prava vrijedilo je u franačkoj državi, koliko je u njoj bilo plemena. Brunner ih dijeli u dvije grupe: u jednu stavlja prava istočnih germanskih plemena Burgunda i Zapadnih Gota, koja su bila već znatno romanizovana, kod postaše plemenskim pravom franačke države, u drugu grupu stavlja prava njemačkih plemena, te tu razlikuje gornjo i donjo njemačko pravo. Gornjima spada alamasko i bavorsko, a donjo njemačkim saksonsko i friško. Potonjima pribraja pravo salijsko, ripuarsko i cha-

mavsko, a (unatoč gornjo-njemačkom jeziku) i pravo Langobarda.

Ni u pojedinim germanskim plemenskim pravima nema jedinstva, već nasuprot mnogo partikularizma. Bilo je međutim i u franačkoj državi faktora jedinstvenog pravnog razvitka. Prije svega valja uvažiti, da je bilo izvorne srodnosti među germanskim pravima, što su u njoj vrijedila, a tečajem vremena razlike su sve više nestajale. Već po plemenskoj srodnosti svih Germana morala su im biti i prava srodna, a kod pisanja narodnog prava recipiralo je jedno od drugog mnogo glede forme i sadržaja. Tako su kod pisanja salijskog i burgundskog prava mnogo djelovali najstariji zapadno gotski zakoni. Dobar dio ripuarskog zakona nije nego preradena lex Salica. Najstarije alemansko pravo sjeća po formi i sadržaju na franačko pravo.

Pravo Bavaraca preuzelo je mnogo od pisanoga zakona alamanskog i zap. gotskog zakona, a pisano pravo Angla i Verina izrađeno je po ripuarskom. Bez obzira na izvornu plemensku srodnost i recepciju prigodom pisanja prava izgledaju se pravne razlike u franačkoj državi po malo time, što je jedno pleme od drugoga putem običaja preuzimalo pravne institucije. To vrijedi ne samo za Germane nego i za Rome. Putem običaja su mnoge institucije rimskih vulgarnih prava prešle u germanska plemenska prava. Utjecanje prava vladajućeg franačkog plemena najviše je doprinijelo, da su se razna plemenska prava u franačkoj državi sve više približavala, a razlike sve više nestajale, jer je franačko plemensko pravo jednako silno utjecalo na sva ostala plemena. Utjecalo je pak što djelovanjem kraljevskih činovnika, što su-

đovanjem kraljevskog suda, a što kraljevskim naredbama.

Za Merojevića gospodovalo je salijsko, a za Karlovića ripuarsko pravo, te se za potonjih ističe tendencija, da se putem legislative uvede jedinstveno pravo u franačkoj državi, ali do toga nije došlo. Potkraj ove periode ističu se doduše jasno počeci pravnog jedinstva u cijeloj franačkoj državi, ali ono je ipak uvedeno, već su ostala u krijeposti plemenska prava tečajem cijele ove periode. Pod utjecajem navedenih faktora približiše se znatno ta prava, ali je ostalo još uvijek dosta razlike u njihovim odredbama.

§ 28. Princip personalnih prava.

Za prosuđivanje pravnih prilika državljana franačke države razvio se t. zv. princip personalnih prava, po kojem za svakog državljanina, nalazio se gdje mu drago, vrijedi pravo plemena, kojemu pripada. Ne znamo, kada i kako se razvio taj princip. Učilo se je nekada, da je to staro načelo Germana, osnovano na njihovoj ljubavi slobode (Montesquieu). Danas ne vjeruju u to više ni njemački historici. Neki pisci izvode, da je princip personalnih prava prirodna posljedica naseljenja Germana, na teritoriju rimskog crstva. Germanskim kraljevima nije preostalo drugo, nego da ostave rimsko pravo svojim romanskim podanicima, kako je to uvijek nužno, kada se uslijed osvojenja novih krajeva nađu jedan uz drugoga elementi znatno različiti u stepenu i u formi kulture. Prisposoblja se franačko gospodstvo nad Romanima sa današnjim gospodstvom Francuza u Algiru i Indokini te Engleza u Indiji. Što preostaje drugo nego da se

urodenicima u tim kolonijama ostavi njihovo pravo. Još nužnije morali su ga ostaviti Franci Galoromanima, kad je rimsko pravo bilo toliko naprednije od germanskog. Načelo prihvaćeno glede Romana protegnuto je kasnije na druge narode pridružene franačkoj državi (Burgundi, Zap. Goti itd.). Uostalom je taj princip posljedica shvaćanja svih naroda na istom stepenu kulture, da se pravno naročito ne postavlja, već da se ono samoniklo razvija u narodu i u organskom savezu sa cjelokupnim njegovim kulturnim životom. Po tom shvaćanju svakom se mora pustiti, da živi po svom pravu, kako mu se pušta, da govori svojim jezikom. To vrijedi dakako samo za područja pravna, za koja mogu postojati različita prava (Esmein 58., Brisaud I. 54.), a to su napose privatno i kazneno. Proti tomu govori činjenica, da u Burgunda za njihove samostalnosti nije vrijedio princip personalnih prava. — Prilike između Romana i Burgunda prosuđivale su se po burgundskom pravu, a ima podataka, iz kojih možemo zaključiti, da su u početku tako postupali sa Romanima Zapadni Goti, Langobardi pače u početku franačke države i Franci. Stoga misli Brunner, da nam je izvor personalnog principa tražiti u nastojanju, da se franačkom plemenskom pravu osigura snaga u cijeloj državi (I. 384.), ali to nebi mogli prihvatiti. Da se išlo za tim ciljem, bilo bi mnogo prirodnije, da se je držalo staro burgundsko načelo, koje je i onako u početku vrijedilo i u Franaka. U kratko, nauci nije još pošlo za rukom ustanoviti nutarnje razloge te ispitati razvitak principa personalnih prava. Toliko je sigurno, da to nije staro germansko načelo i da se prviput jasno ističe in lege Ribuariorum.

Princip personalnih prava ne rješava pitanje, kakvo pravo ima vrijediti, kad se radi o pravnim prilikama među pripadnicima raznih plemena. Za različite odnose, o kojim se je radilo, razvila su se posebna pravila.

Primjerice navodimo neka od poznatih nam načela, koja su vrijedila za takove slučajeve. Vražde ili pomirbine ustanovljuju se po pravu ubijenog ili povrijeđenog. Javne kazne (za krađu, krivu prisegu) izriču se po pravu krivca, od 9. stoljeća ističe se ipak u pravu kaznenom *lex loci delicti commissi*, a znači ovdje pravo, koje vrijedi za svakoga na stanovitom teritoriju u opreci prema *lex originis*.

Tuženik se brani po procesualnim pravnim načelima svoga plemena. Ugovorom obvezuje se svaka stranka po svom pravu. Kod sklapanja ženidbe treba u obzir uzeti prava objiju kontrahenata. Zaruke se sklapaju u formi, kako propisuje zaručnikovo pravo, ali *pretium nuptiale* plaća se po pravu zaručnice. Skrbnik se postavlja i treba da vrši svoju dužnost po pravu šticećenika. U nasljednom pravu vrijedi pravo ostavitelja.

Pleme, kome čojek pripada i prema tome pravo, koje za nj vrijedi ustanovljuje se redovito po porijeklu. Za zakonitu djecu vrijedi pravo oca (*lex paterna*), a za nezakonitu pravo matere.

Zakonita žena živi po pravu svoga muža i poslije njegove smrti. Po franačkom pravu postao je per denarium manumitirani rob Salijcem ili Ripuarcem, cartularius, a isto tako i tabularius Rimljaninom, a manumitirani privatnom manumisijom niže vrsti frančkim litom. Po najmlađem langobardskom dobiva manumitirani pravo manumisora.

Za pojedine crkvene jurističke osobe (katoličke crkve n. pr. manastiri, kasnije i kaptoliti.) vrijedilo je pravilo: *Ecclesia vivit lege romana*, osim nekih crkava i manastira, koji su bili u zaštiti ili vlasti kralja, pa je za njih vrijedilo franačko pravo. Pojedini katolički klerici živjeli su po svom plemenskom pravu. Jedino u Langobarda vrijedilo je od vremena, dok su bili Arijevci, za katoličke klerike rimsko pravo. Otkada su Franci zauzeli langobardsko kraljestvo, izjavljuju često klerici, da žive po langobardskom pravu, ali je crkvena vlast išla zatim, da pribavi pravilo: *Ecclesia vivit lege romana* krijevost za svoje klerike, pak su se tog pravila držali i langobardski pravници; u 11. stoljeću, ističe se ovo pravilo i u ispravama. — U krajevima, gdje je bilo pučanstvo pomiješano od više plemena, nalazimo, da se u poslovnim ispravama naznačuje *lex originis* onoga kontrahenta, po čijem se pravu ima prosuđivati dotični posao. Najstarije primjere imamo iz 8. stoljeća. I u sudbenim ispravama Italije navodi se pravo stranke, koje je bilo odlučno u dotičnim slučajevima, radilo se o prijeporu ili o neparbenom sudačkom aktu.

U Italiji običavali su pitati kod suda stranke: *qua lege vivis?* Odgovor na takovo pitanje nazvali su historiči: *professio iuris*. *Professiones iuris* nalazimo i izvan Italije, osobito u krajevima, gdje je bilo pomiješano pučanstvo (n. pr. Burgundija). *Capitulare*, izdan pod konac 8. stoljeća, nalaže kraljevskim missima, da imadu pri sudovima pitati stranke, po kojem pravu žive.

Krivo je mnijenje, što ga je zastupao talijanski učenjak Muratori a i Montesquieu, da si je svatko mogao u svakom pojedinom slučaju izabrati pravo,

koje je htio. Ne stoji ni to, da je *semel pro semper* mogao odabrati pravo po svojoj volji, a isto tako ni tvrdnja, da su oblasti od svih odraslih osoba tražile, da izjave kome pravu pripadaju, pa da se o tom sastavljahu službeni registri. Ima doduše odredba Lotara I. god. 824., kojom se određuje da treba pitati stanovnike Rima, po kojem pravu hoće da žive, ali je ta odredba posve izolirana i vrijedila samo prolazno u Rimu.

Za tudince (osobe, koje nisu pripadale franačkoj državi) nije vrijedio princip personalnih prava. Tudinac (lat. — *albanus*) izvorno je bespravan, tko hoće, smije ga ubiti i zarobiti. Samo u nekim slučajevima šttilo je tudinca međunarodno pravo. Nije bespravan tudinac, kojega bi državljanin primio kao gosta u svoju kuću i zaštitu. Već rano nalazimo kod Anglosasa, Bavaraca i Franaka subsidiarnu. kralj. zaštitu tudinaca, ako nemaju druge. Tu tudinac pod zaštitom živi po osobnom pravu zaštitnika dakle eventualno po kraljevom plemenskom pravu. Po kraljevskoj zaštiti uživa tudinac zaštitu vražde, ali ona pripada u Franaka kralju. Po langobardskom pravu pripada kralju ostavina tudinca, ako nije ostavio zakonske sinove, po franačkom pak po svoj prilici i onda, ako je ostavio i zakonske sinove. To su načela, iz kojih se je razvijao kasnije jus albinagii, tudinačko pravo.

Ni za Židove nije vrijedio princip personalnog prava. Ne stoji, kako se je negda učilo, da je za Židove u franačkoj državi vrijedilo rimsko pravo. U međusobnim privatnopravnim prijeporima imali su Židovi pravo služiti se obranicima (ali ne u kriminalnim stvarima), tu se — dakako — redovito sudilo po Židovskom pravu. U privatnopravnim prijeporima među Židovima i kršćanima vrijedila je

vladajuća lex loci (t. j. pravo većine dotičnog mjesta). Kraljevski kapitulat od 809. određuje, da u privatno pravnim prijemima Židova i kršćanina ima Židov među svjedocima protiv kršćaninu navesti nekoliko kršćana i obratno kršćanin protiv Židovu nekoliko Židova. Za Karlovića čini se, da se je razvila stalna kraljevska zaštita Židova, za koju su morali napose plaćati kraljevskoj komori.

§ 29. Pravo kraljevsko i pravo narodno.

U ovoj periodi ne vrijedi više isključivo običajno pravo, otvorilo se i drugo vrelo prava, a to je naročita ustanova. Uz običajno pravo, koje sačinjavahu pravila, što vrijede i što se obdržavaju, premisu naročito postavljena po faktoru, koji ih je ovlašten postavljati, ima u franačkoj državi i dosta zakonskog prava, t. j. imade dosta pravnih pravila, koja su naročito postavljali ovlašteni na to državni organi. Običajno se pravo razvija i nadalje u narodu i kod narodnih sudova, ali se ono u ovoj periodu bujno razvija i običajima, što se uvode djelovanjem kralja, uredovanjem njegovih činovnika i kraljevskog suda.

Načelno pripadala je, držimo, zakonodavna vlast narodu, ali uvijek sudjeluje i kralj kod stvaranja zakona. Zakon se smatra izjavom volje naroda, koja veže sve njegove članove. Zakonima ili se uvode nova pravna pravila ili se njima samo daje forma i krijepest zakona pravilima, koja su već od prije vrijedila kao običajno pravo. Nego vlast franačkoga kralja već je tako porasla, da je mogao sam svojim naredbama bez sudjelovanja naroda postavljati nova pravna pravila.

Razlikujemo — dakle — pravo narodno i pravo kraljevsko. Pravo narodno nastaje djelovanjem

naroda bilo kao običajno pravo, bilo naročito izjavom narodne volje. Kraljevsko je pravo, što ga stvara kralj i njegovi organi bilo kao običajno pravo djelovanjem kralja i njegovih organa, bilo naročitim kraljevskim naredbama. Narodno je pravo prema tome djelomice običajno — djelomice zakonsko, a isto tako i kraljevsko pravo djelomice običajno, djelomice naročito postavljeno kraljevskim naredbama. Područja obiju prava označiti ćemo ovako: načelno spada u područje narodnog prava sve, što spada u kompetenciju narodnih sudova. Sve ostalo pak spada u područje kraljevskog prava. Dakle — napose organizacija i upravna djelatnost države.

Kraljevsko pravo gospoduje u području, kojim vlada kralj neovisno o narodu, u kojem kraljevski činovnici provode kraljevske naredbe. Kraljevski činovnici dužni su bdjeti nad tim, da se one provode, a ne organi narodnog sudovanja, kad donose svoje osude (iudicia).

Nije se međutim kraljevsko pravo strogo držalo tih granica. Kraljevi su znali predložiti narodu, da prihvati i takove naredbe, koje su po svom predmetu spadale u djelokrug kraljevske vlasti, kad im je bilo stalo do toga, da kraljevske ustanove postanu i narodnim pravom. Ali i obratno — znali su kraljevi bez sudjelovanja naroda izdati naredbe za djelokrug sudova, kad se naime nije bilo bojati opozicije organa narodnog sudovanja protiv kraljevskim naredbama. Već rano dobivaju u franačkoj državi kraljevski činovnici sva viša sudačka mjesta i u području narodnog sudovanja. Tim je lakše bilo pribaviti kraljevskim naredbama krijepest i za područje narodnog sudovanja. A valja i to uvažiti, da bi kraljevska naredba putem običaja postala i

narodnim pravom. Mnoge institucije kraljevskog prava razvile su se uredovanjem kraljevskog suda, pa bi ih onda kraljevski činovnici prenijeli u praksu narodnih sudova.

Uopće kraljevsko pravo silno je utjecalo na razvitak narodnog prava. Utjecaj kraljevskog prava na narodno u franačkoj državi dade se prisposoditi sa utjecajem rimskoga ius honorarium na ius civile u rimskoj državi. Ius honorarium preobrazio je tečajem vremena ius civile, a slično je djelovalo i kraljevsko pravo na narodno u franačkoj državi. Ustanove kraljevskog prava popunjavale su narodno pravo, katkada su konkurirale s ustanovama narodnog prava, a često su ustanove kraljevskog prava dokidale načela narodnog prava.

Primjer za popunjavanje. Najstarije narodno pravo nije poznavalo sudbene egzekucije na imovinu osuđenoga, nego samo osobnu egzekuciju i proglašenje bespravnim, ako osuđeni nebi ispunio onoga, na što je bio osuđen. Već u doba Meroevića ima kraljevska naredba, da može grof osuđenomu zaplijeniti pokretnine. To je načelo prešlo u narodno pravo salijskih Franaka. Karlovići su uveli egzekuciju i na nekretnine osuđenoga; u ime kraljevo udario bi kraljevski činovnik bannus na nekretnine, pa bi je konfiscirao. Ako ne bi osuđeni za godinu dana namirio duga, namirila bi se tražbina vjerovnikova od konfiscirane nekretnine. Odredbom Ljudevita Pobožnoga uvedena je egzekucija na nekretnine i u narodnom pravu.

Primjeri za konkuriranje. Najstarije franačko pravo poznavalo je samo t. zv. mannitio, t. j. tužitelj bi morao sam tuženika pozvati na sud. Kasnije je kod kraljevskog suda uvedena t. zv. bannitio, t. j. sudbeni poziv tuženika, da dođe

na sud. Bannitio uvedena je i kod narodnih sudova, pak su jedno vrijeme služile u narodnim sudovima obje forme poziva — dakle su konkurirale bannitio i mannitio, dok konačno nije prva drugu istisnula.

Primjer za dokidanje. Karlovići nastoje ukinuti krvnu osvetu, prema ju je narodno pravo dozvoljavalo, konačno su nalagali činovnicima, da sile stranke na pomirbeni ugovor).

Nije međutim u svako vrijeme jednako utjecalo kraljevsko pravo na razvitak narodnog prava. Mnogo je bilo do faktične snage i ugleda vladareva.

Narodna su prava plemenska — vrijede samo za pripadnike plemena, al za nje vrijede bez obzira na kraj, gdje prebivaju. Kraljevsko je pravo nasuproć vrlo često teritorijalno, vrijedi za cijelu državu ili bar za stalni teritorij bez obzira na plemenske razlike.

Narodno je pravo starije, konzervativnije, kraljevsko pak mlade, nosilac ideje reformi. Narodno je pravo ius strictum, nepodatno kruto pravo, a kraljevsko zastupa stanovište pravednosti (aequitatis) i elasticiteta prava.

Opreka među narodnim i kraljevskim pravom vrlo je znamenita za razvitak prava u franačkoj državi. Kraljevsko pravo prodirući u područje narodnoga vrlo je blagotvorno djelovalo na razvitak potonjega, reformiralo ga prema napretku kulture. U kratko: kraljevsko pravo djelovalo je u Franačkoj državi onako, kako je u rimskoj pretorsko pravo. Tako u glavnom Brunner. Ali ima u nauci i drugih nazora; neki drže, da je sve zakonsko pravo kraljevsko, (n. pr. Sohm). Francuski pisci izvode većinom, da je franački kralj preuzeo zakonodavnu vlast rimskog imperatora. Esmein ističe

da je kralj bio vezan na sudjelovanje naroda jedino, kad se je radilo o kodifikaciji ili reformi narodnog prava (Esmein 75). Brissaud uči, da je zakonodavna vlast kralja bila pravno i faktično ograničena, pravno da je bio vezan na sudjelovanje naroda, kad se je radilo o narodnom pravu, ali su kraljevi tražili samo savjet velikaša. Za područje kraljevskog prava bio je kralj ovlašten izdavati sam naredbe, ali je i za to redovito tražio savjet velikaša (I. 538.). Ima pače mišljenje, da su franački kraljevi bili potpuni despoti, da je narod držao, da nisu vezani na nikakvo pravo. Ograničenja da su se tek kasnije razvila (Dr. Ivan Strohal).

§. 29. Pravna vrela franačke periode.

Medu pravnim vrelima franačke periode razlikujemo 1. pisana prava: popisi prava pojedinih germanskih plemena t. zv. *leges barbarorum* i pravne knjige rimskog prava, koje je vrijedilo za romansko pučanstvo u germanskim državama: *leges Romanae barbarorum*, 2. *Capitularia* t. j. naredbe franačkih kraljeva i merovinskih majordoma, 3. *Isprave* t. j. pismeni sastavci o pravnim poslovima i 4. *zbirke formula* za isprave.

Navedeni pravni spomenici germanskih plemena franačke države pisani su svi latinskim jezikom, dočim je pravo Anglosasa i sjevernih Germana napisano u narodnom jeziku. Unatoč tome pošlo je za rukom stručnjacima donekle rekonstruirati germansku pravnu terminologiju franačke periode.

§. 30. Postanak pisanih prava.

Od polovice 5. do 9. stoljeća traje perioda pisanja prava plemena, koja su bila u franačkoj državi.

Nema sumnje, da je to začelo utjecajem rimsko kršćanske kulture poslije t. zv. seobe naroda. To nam dokazuje latinski jezik, u kojem su pisana, a na to nas upućuje i razlika vremena, što je proteklo kod različnih plemena, otkada su zauzela nova sjedišta, pa do pisanja prava.

Kod Zapadnih Gota, Burgunda i Langobarda napisano je narodno pravo, pošto je minulo jedva 50 do 75 godina, otkad se naseliše u novoj domovini. Ova su naime plemena došla u najuži dodir s Romanima, nisu se naselila u kompaktnoj masi odijeljenoj od Romana, nego se je pučanstvo romansko i germansko pomiješalo. Vrlo rano (još za vlade Merojevića), napisano je pravo onih plemena, koja sjedoše doduše odijeljena u kompaktnoj masi, ali u najbližem susjedstvu Romana. Najranije među takim plemenima napisano je pravo Salijaca, zatim Ripuaraca i Švaba — a pod konac dobe Merojevića — bavarsko pravo. Kasnije (tek u doba Karlovića) napisano je narodno pravo Friza, Saksonaca, chamavskih Franaka, tirinških Angla i Verina. Ta plemena nisu došla u neposredni kontakt sa romanskim pučanstvom. Valja i to uvažiti, da pisana prava potonjih plemena i opsegom i sadržajem znatno zaostaju za onima, koja su napisana u doba Merojevića. Kako je rimsko kršćanska kultura odlučno utjecala na pisanje prava, pokazuje osobito okolnost, da ono nije napisano kod plemena, koja su sjela u srcu Njemačke, daleko od kršćansko-rimskog svijeta, a to su Hesi, gornji Tiringi i istočni Franci.

Kako da si razjasnimo ovo utjecanje rimsko-kršćanske kulture? Mnogi historici tumače to djelovanjem primjera, što su ga barbari našli u rimskom pravu, koje je imalo toliko pisanih vrela (Schröder, izd. 6. 147. Esmein, 106. Brissaud I. 77),

nadalje potrebom, da se staro pravo dovede u sklad sa novim prilikama, sa kršćanstvom i drugim elementima romanske kulture, koje su barbari recipirali (Schröder i Brissand etc.), i da se olakoti aplikacija principa personalnih prava (Esmein etc.). Ističe se također, da je povod pisanju dalo nastojanje državne vlasti, da ograniči krvnu osvetu određujući novčane globe i vražde (Schröder). Stariji historici uče među ostalim, da je tu djelovala bojazan barbara, da će se izgubiti staro narodno pravo u novim životnim prilikama, a napose da će pisano rimsko pravo lako istisnuti nepisano narodno. Držimo, da nešto više ili manje imade istine u svakoj od tih teza. Istaknut ćemo samo toliko, da nas komparativna historija uči, da se na stanovitom stepenu kulturnog razvitka kod svih naroda javlja potreba pisanoga prava, da sudovi i druge oblasti dobiju sigurno ravnalo za rješavanje konkretnih slučajeva, a narod jamstvo za valjanu i dosljednu primjenu prava. Osobito naglasujem, da je tu svakako odlučno utjecala državna vlast, koja došavši do veće snage nastoji utjecati na sadržaj narodnog prava.

Dok je kod germanskih plemena nastala prijevika potreba, da se bar djelomice napiše narodno pravo, imalo je nasuprot rimsko pučanstvo germanskih država i suviše pisanih pravnih vrela. Praksa nije mogla više svladati te množine pisanih vrela, spisa rimskih pravnika, velike zbirke carskih konstitucija i najnovije literature interpretatora rimskog prava. Trebalo je, da se ta množina pravnih vrela pregleda i reducira, da se sastave pravne knjige prema jurističkom shvaćanju tadanjih vremena. Tako su nastale *leges Romanae barbarorum* u Istočnih i Zapadnih Gota te Burgundana. Najbolja od tih knjiga svakako je *lex Romana Wisigotorum*, koja

je kao vrelo rimskog prava služila u cijeloj franačkoj državi. U Romana gubilo se sve više staro jurističko shvaćanje Rimljana, i ta je knjiga postala preopširna, te se iz nje sastavljalo izvjatke, kojima se praksa više služila nego izvornikom.

§. 31. Germanska plemenska prava.

(*Leges barbarorum*).

Leges barbarorum zovu se u znanosti napisana prava germanskih plemena. Sama se pak ta prava nazivaju *pactus*, *lex ewa* ili *edictus*. Za razliku od rimskih pravnih knjiga nazivaju ih historici *leges barbarorum*.

Pojedine ustanove, sadržane u tim pisanim pravima prikazuje se ili kao izjave iskusnih ljudi o postojećem već otprije narodnom pravu (t. zv. *Veistumi*, t. j. pravorjeci izabranih starih iskusnih ljudi na službeno stavljena pitanja o tom, što određuje narodno pravo u stanovitom slučaju; formulovani su ti pravorjeci kao *osuda in abstracto*), ili kao naročite ustanove.

Vrlo je to različito u različitim plemenskim pravima. *Lex Burgundionum* primjerice nije nego službena zbirka konstitucija izdanih u kraljevo ime, a nasuprot tome *ewa Chamavonum* čisti je *Weistum* o narodnom pravu Chamavskih Franaka. U mnogim su pak pisanim pravima neke ustanove *Weistumi*, a neke zakoni. Velikom većinom sadržavaju *leges barbarorum* staro običajno pravo, koje je vrijedilo prije pisanja, jer valja uvažiti, da su mnogi zakoni, što ih *leges barbarorum* sadržavaju samo sankcionisanje otprije postojećeg prava, a ne stvaraju nipošto novih norma. U nekim pravima ima

pače privatnih sastavaka o postojećem običajnom pravu.

Pisalo se narodno pravo sudjelovanjem vladara i naroda. Narod uvijek sudjeluje, kad se ustanovljuju pravila, koja valja napisati. Kod nekih se leges ističe narod kao glavni faktor u tom poslu (lex Salica, Alamanorum). Kod drugih radilo se po nalogu u ime kralja, a narod daje privolu. (Langobardski kralj Rotharij predlaže svoj edikt narodu, da ga prihvati, a burgundski Gundobadus u uvodu svoje zbirke veli, da je napisana »ex tractatu nostro et comuni omnium voluntate«.) Shvaćalo se, da se pravila, koja se imadu napisati ustanovljuju sporazunkom svih članova naroda. To se lijepo izražava u nazivu pactus, kako se same zovu — bar u nekim rukopisima lex Salica, Ribuarua i stari pactus Alamanorum.

Kod ustanove pravila, što će se napisati, ističe se osobito djelovanje u pravu iskusnih ljudi; oni formuliraju zakone ili izriču Weistume. Zovu se ti muževi sapientes, legislatores, a njihovo djelovanje legem dictare.

Kraljev upliv kod pisanja raste sve više, tako da se za Karlovića piše narodno pravo baš zato, jer je to kralj odredio. Prilično pouzdanih vijesti imademo o djelovanju Karla Velikoga oko pisanih narodnih prava. Vrlo je vjerojatno, da je po Karlovoj odredbi pisano pravo Saksonaca, Angla i Verina te Chamava. Sigurno pak znamo, da se je Karlo Veliki i zato brinuo, da se od kraljevskog dvora šire bolji i jednoličniji tekstovi narodnog prava.

Izvorni tekstovi pisanih narodnih prava promijenili su se mnogo tečajem vremena, samo langobardski zakoni sačuvali su nam se u izvornom obliku, jer bi u rukopisima naprosto pripisivali nove zakone starina, te ih označivati imenom dotičnog

kralja. Vrlo različito, ali uvijek bez sustava pripisivali bi tečajem vijekova nove ustanove izvornom tekstu pisanih prava ostalih germanskih plemena.

Do novijeg vremena držalo se općenito, da je većina pisanih plemenskih prava doživjelo više službenih redakcija. Sigurno je to samo za pisano pravo zapadnih Gota, za ostale pak leges barbarorum oborila je prilično nova kritika ovu hipotezu, pa je prevladalo mnijenje, da druge leges barbarorum nisu po više put službeno redigovane, nego da se je prepisivačima prepuštalo, da spajaju nove ustanove sa starim pravom.

Leges barbarorum nisu pravni zbornici (codices) u modernom smislu riječi, ne idu one naime za tim, da prikažu cijelo pravo, koje je vrijedilo kod pojedinih plemena, već bi se pisalo samo ono, za što je bilo posebnih razloga, da se napiše.

Najviše sadržavaju leges barbarorum kaznenoga prava, osobito u starijim nalazimo čitave kataloge globa. Uz kazneno ima najviše procesualnog prava, dosta malo privatnog, a najmanje državnog. Samo lex Ribuarua Alamanorum i Bajuvariorum sadržavaju nešto više državnog prava.

Često se naročito nalagalo sudovima, da se imadu držati pisanog prava, ali samo iz nekih krajeva imademo podataka, iz kojih možemo zaključiti, da su se narodni sudovi i zbilja strogo držali pisanog prava (napose u Septimaniji i u Langobarda). Staro običajno pravo vrijedilo je i nadalje bar za popunjavanje pisanoga prava, pa se ono dakako u narodu i dalje razvija (Brissaud, I. 77.). U državi zapadnih Gota i Burgunda bilo je određeno, da sud ne smije riješiti slučaj, za koji nema u pisanom pravu norme, već da se mora taj slučaj priopćiti vladaru. Ne vjerujemo, da se je to u praksi provodilo, a posve je sigurno, da je ta odredba zaborav-

ljena. Dodajemo (niže u §. 32.—38.) pregled najvažnijih pravnih spomenika za uputu onima, koji žele izučavati vrela franačkoga prava.

§. 32. Pojedine leges Barbarorum.

1. *Lex Salica*. Po dobi i sadržaju jedan od najznamenitijih pravnih sredovječnih spomenika izvan područja rimskog prava. Kako najnovija istraživanja pokazuju, vrlo je vjerojatno, da je najstariji dio legis Salicae napisan za Klodviga u posljednjem deceniju 5. stoljeća, a u 6. stoljeću nastavljena je legislacijom za istoga kralja za tim za Kildeberta I. i Klotara I., a zaključena zajedničkom sankcijom potonjih (524.—527.). O načinu, kako je nastala, govori nam jedan od njezinih prologa. — Veli se tamo, da su rectores naroda izabrali 4 muža Uuisogasta, Bodogasta, Saligasta i Uuisogasta, a ovi, veli se dalje u prologu: convenientes, per tres mallos de singulis iudiciis decreverunt hoc modo. Inače imadu vijesti prologa karakter priče, ali su djelomice osnovane na vjerodostojnom vrelu.

Pa najstarijem sadržaju, koliko ga možemo ustanoviti iz sačuvanih rukopisa legis Salicae, vlada već nad Francima jedan kralj. U njoj nema poganskih, a ni kršćanskih institucija, što se dade tako protumačiti, da je nastala baš onda, pošto se je kralj s jednim dijelom naroda pokrstio, a ostali dio naroda ostao je još nekršten, pa se radi kralja i kršćana nije htjelo uzimati u zakon poganskih uredba, a rad nekršćana nije se htjelo isticati kršćanstvo. Rimljani se luče od Franaka, pa nisu članovi narodne vojske ni trustis regiae. Predsjednikom narodnoga suda još nije grof. Kod sastavljanja pojedinih ustanova služili su očito zakoni zapadnogotskoga kralja Eurika (466.—485.)

Sve to vrijedi za prvobitni sadržaj legis Salicae, u koliko ga uopće možemo ustanoviti, jer nam se izvorni tekst nije sačuvao. Rukopisi, u kojim nani se je sačuvao taj spomenik, potječu iz razne dobe, te se u mnogom razlikuju, jer su prepisivači umetali nove pravne ustanove ili iz više rukopisa kušali sastaviti novi potpuni tekst. Izvorni je tekst novim dodacima bitno promijenjen. I vanjšina legis Salicae po raznim je rukopisima vrlo različita. Po jednim se rukopisima dijeli na 65, po drugima na 99, a po trećim na 70 titula. Rukopisi sa 70 titula sadržavaju tekst, koji se zove *lex Salica emendata*, a odlikuje se i boljom latinštinom, te je redigiran za Karla Velikog. Zove se i *vulgata*, jer je bio najviše rasprostranjen. U starijim rukopisima nalazimo umetnutih u latinski tekst nelatinskih riječi, a pred svakom takovom riječi stoji kratica: *mall.* a to će reći *mallobergo*. O toj t. zv. *maloberškoj* glosi pisana je čitava literatura. Pristati nam je uz mnijenje, koje drži, da su to starofranačke riječi umetnute u tekst, da se narodnim tehničkim izrazima razjasni i popuni tekst zakona. Nego su te starofranačke riječi u rukopisima vrlo iskvarene.

Kasnije dodavaju kraljevi dodatke tomu zborniku. Od tih dodataka istaknuti nam je zakon o zemaljskom miru (*pactus pro tenore pacis*) Klotara I. (558.—561.), i Kildeberta I. (511.—558.), *edictum Chilperici* (561.—584.), a najmlađi je dodatak capitula legis Salicae Ljudevita Pobožnoga od 820.. Dodane su i neke privatne radnje, tako prijedlog delikta i vražda, u opće izvaci, kojim je svrha olakotiti praktičnu porabu zbornika.

2. *Lex Ribuarica*. Ne znamo pravo, kada ni kako je sastavljena *lex Ribuarica* t. j. pisano pravo ribuarskih Franaka. Sačuvala nam se je u formi, koja je sastavljena u karolinško vrijeme, ali sva-

kako prije god. 803. Sastavljena je od vrlo raznovrsnih dijelova iz razne dobe, od kojih najstariji siže u merovinško doba, ali svakako je napisan poslije legis Salicae. koja mu je služila podlogom, a jedan mladi dio nije drugo nego prerađena lex Salica.

3. *Pactus i lex Alamanorum*. Najstarije pisano pravo Alamana (Švaba) nosi naslov *pactus*; od njega nam se sačuvalo pet fragmenata. Služi se pravnom terminologijom salijskog prava. Napisan je *pactus* valjda pod Dagobertom I. (618.—639.).

Mlada je bolje uređena i opširnija lex Alamanorum, prihvaćena na skupštini alamanskog plemena 717.—719. za hercega Lanfrita (vidi Brunner, Grundzüge, 40).

4. *Lex Bajuvariorum*. Sastavljači služili su se mnogo zakonima zapadnogotskoga kralja Eurika, koji su ostali na snazi u onim krajevima Galije, što su ih napustili Goti poslije poraza Alarika II. Po rasporedu sadržaja i po riječima pokazuju ustanove srodnost s lex Alamanorum. Redakcija, koja nam se sačuvala, nastala je uz sudjelovanje franačke državne vlasti pod hercegom Odilom (743.—748.). Ima u dodatku novele hercega Tassila III. izdane na osnovu zaključka skupštine bavariskog plemena god. 771.

5. *Lex Wisigothorum*. Pod tim naslovom sačuvala nam se službena zbirka zakona zapadno gotskih kraljeva, koja se dijeli u knjige, titule i capita. Capita zovu se i constitutiones, te sadržavaju pojedine zakone, a svaki caput imade natpis (inscriptio) u kom se navodi ime zakonodavca ili pak oznaka »antiqua«.

Evo u kratko, što znamo o postanku i razvitku te zbirke. U Parizu se čuva manuscriptum palimpsestum, u kom nam se sačuvalo odlomak vrlo stare, bez sumnje dosta opsežne zbirke zapadno got-

skih zakona sa 52 djelomice oštećena članka. Pristajemo uz mnijenje, da je to ostanak zakona kralja Eurika (466.—485.), izdanoga valjda oko 475., koji je imao vrijediti za Gote i za prijepore između Gota i Romana. To je najstariji germanski poznati nam sredovječni zakon, kojim su se služili kod sastavka legis Salicae, Burgundionum, langobardskog edikta i legis Bajuvariorum. — Zapadno gotski kralj Leovigild (umro 586.) htio je izgladiti opreke između Gota i Romana te je u tom duhu preduzeo reviziju Eurikovog zakonika. Ovaj »codex Leovigildi revisus« nije nam se sačuvalo. Od polovice 7. stoljeća idu zapadno gotski kraljevi energično za ciljem, da se uvede pravno jedinstvo u njihovoj državi, pa da za Gote i Romane vrijedi isto pravo. U tu svrhu dade sastaviti kralj Reccesvind (649—672) po svoj prilici god. 654. od zakona svojih i svojih prešasnika sistematski zbornik pod naslovom »Liber iudiciorum«, u kom zakoni preuzeti iz Leovigildovog zbornika nose natpis »antiqua« (sc. lex), a noviji zakoni po primjeru rimskih konstitucija ime zakonodavca kralja. Taj je zakonik imao vrijediti za sve državljane Romane i Gote, pa naročito zabranjuje sudovima porabu rimskih pravnih vrela, i uopće ikakvih drugih zakonika.

Kralj Ervig dao je godine 681. prirediti i publicirati novu redakciju, u kojoj se dodacima mnogo mijenjaju stari zakoni; to je »Lex Wisigothorum Ervigiana«, kojoj su kasnije nasljednici dodavali svoje novele, pa je tako došlo do zbornika pod imenom »Lex Wisigothorum vulgata«.

Od 7. stoljeća dalje zakoni zapadno gotskih kraljeva vrijede sve manje te im je stilistika s gledišta legislativnog upravo užasna. Izuzev »antiquae« ovaj je zbornik jasno ogledalo žalosnih

političkih i socijalnih prilika u zapadno-gotskoj državi, te nije čudo, da je podlegla Arapima.

Poslije invazije arapskih Mauri rabi se lex Wisigotorum još u sjevernim slobodnim krajevima Španije i jugoistočnim krajevima franačke države, gdje je bilo zapadnog gotskog pučanstva. Ferdinand III., kralj Kastilije i Leona (1229.—34.) dao je prevesti vulgatu na kastiljsko narječje za Kordovu, te je taj prijevod publiciran pod imenom Fuero de Cordova.

6. Lex Burgundionum je zbirka burgundskih kraljevskih zakona, koji potječu od kralja Gundobada (474.—516.), po kome se naprosto i »Gundobada« nazivlje, pa je veći dio njenog sadržaja od istoga kralja. Gundobado dao je naime od zakona svojih predšasnika i od svojih još prije god. 501. sastaviti zbirku pod naslovom »Liber constitutionum«, kojoj je on sam dodavao novele, a dodavali su ih i njegovi nasljednici.

Lex Burgundionum vrijedila je za pravne prilike Burgunda i za prilike među Burgundima i Romanima. Za odnose među Romanima samim nije vrijedila. U izvornoj formi nije nam se sačuvala, već sa novelama, koje su umetnute u tekst, kamo spadaju po svom sadržaju.

7. Edictus Langobardorum. Povijest toga zbornika dobro nam je poznata. God. 643. dao je kralj Rothari napisati narodno langobardsko pravo. Ta se zbirka naziva »Edictus regis Rothari«. Sastavljen je edikat po savjetu i s odobrenjem velikaša i naroda, te formalno prihvaćen u narodnoj skupštini. Između svih leges barbarorum odlikuje se tim, da je jedinstveno i po stalnoj osnovi izrađeno djelo. Iz njegova se sadržaja razabire, da su redaktorima bili poznati Justinijanovi zakonici, Eurikova zbirka i da je već narod stajao na nešto

višemu stepenu kulture. Po svojoj prilici imao je edictus vrijediti u javno pravnom pogledu i za Rimljane pa i za privatno pravne prilike među Rimljanima i Langobardima, a za prilike među Rimljanima ostalo je, čini se, na snazi rimsko pravo. U sadržaju pravnih normi kao i u pravnoj terminologiji nalazimo mnogo srodnosti sa saksonskim i anglosaskim pravom. Potječe to bez sumnje iz stare domovine Langobarda na donjoj Labi.

Edictus se dijeli na 390 kapita. Nasljednici Rotharijevi dodavali su edictu svoje zakone. Tako je god. 668. dodao Grimoald 9 capita, Liutprant (713. do 735.) svoje zakone, u kojima se već ističe upliv katolicizma, zatim Ratchis god. 746. 8 kapita i napokon posljednji domaći zakonodavac Aistulf g. 755. još 13 capita. Za langobarsku kneževinu Beneventum, koja je od 774. bila posve samostalna, služila je posebna redakcija edikta. Ona je između 829. i 832. obradena u sistematsko djelo pod naslovom Concordia za porabu markgrofa Eberharda Friaulskoga.

I pod vladom franačkih, kasnije njemačkih vladara, ujedno kraljeva Italije vrijedio je edikat još u 13. vijeku kao izvor narodnog langobardskog prava, sve dok se nije razvila jedinstvena talijanska narodnost te u Italiji zavladao rimsko pravo. Ediktu dodan je »Capitulare« sastavljen u početku 11. stoljeća. To je privatna zbirka zakona franačkih i njemačkih kraljeva počam od 774. god. u koliko se tiču Italije. Zajedno sa kapitulatom marljivo se edikat proučava u prvoj polovici 11. stoli. u talijanskim i to najprije lombardskim gradovima, a središte tomu studiju bila je pravna škola u Paviji. Najznamenitiji učitelji te škole bili su Walcausus, Bonusfilius, Wilhelmus i sin mu Ugo, preteče su to kasnije romanističke glosatorske škole. Najvaž-

niji je literarni produkt toga studija »liber Papiensis« - kronološka zbirka zakona, sadržanih u ediktu i u kapitularu s glosama i procesualnim formulama, sastavljena od radnja raznih učitelja među 1019.—1054. i to jedino za školske potrebe.

Oko god. 1070. sastavio je nepoznati auktor vrlo dobro djelo pod naslovom »Expositio«. To je komentar zakona za praktičnu potrebu. Vrijedno su djelo konačno i tzv. »Quaestiones ac monita« nastalo početkom 11. stoljeća, koje radi o salijskom i langobardskom pravu (napose nasljednom) pripodabljajući ga s rimskim pravom. Po svoj prilici pod konac 11. stoljeća sastavljeno je o sadržaju »Libri Papiensis« sistematično djelo u 3 knjige pod naslovom »Lombarda«, na koje se nadovezuje čitava literatura glosa summa i komentara. — To se djelo obrađivalo na bolonjskom sveučilištu.

§. 33. Leges Barbarorum napisane za Karla Velikoga.

1. Lex Frisionum jest sačuvana kompilacija staroga friškog prava od 22 titula; u njoj ima institucija, koje pokazuju, da je narod bio već pokršten, ali ima i pretkršćanskih uredaba. Dodana je zbirka pravorjeka dvaju pravoznanaca pod naslovom Additio sapientium. Lex Frisionum jest privatna kompilacija komada sastavljenih u različito vrijeme. Glavni dio, čini se, sastavljen je za Karla Velikoga, možda kao predradnje, da se napiše narodno pravo.

2. Lex Saxonum. Da učvrsti kršćanstvo i franačko gospodstvo u podjarmljenih Saksonaca, izdao je Karlo Veliki 782. svoju Capitulatio de partibus Saxoniae, koju zovu lex crudelissima, jer strogim kaznama prijeti povreditelju crkvenih i

državnih odredaba. Blaži je Capitulare Saxonicum od 797. Na saboru pak u Aachenu god. 802.—903. sastavljena je uz porabu legis Ribuariae lex Saxonum t. j. plemensko pravo Saksonaca.

4. Lex Angliorum et Werinorum. Plemensko pravo Angla i Verina, stanovnika sjeveroistočnog dijela Tiringije. Dao ga sastaviti Karlo Veliki, po svoj prilici na ahenskom saboru.

3. Lex Francorum Chamavorum sadržaje odgovore pravoznanaca na službeno stavljenja pitanja o narodnom pravu, što je vrijedilo u dukatu chamavskom, koji je pripadao ripuarskom plemenu. Vrlo je vjerojatno, da je to partikularno ripuarsko pravo napisao na ahenskom saboru god. 802.

§. 34. Leges Romanae Barbarorum.

1. Lex Romana Burgundionum jest pravna knjiga o rimskom pravu, koje je vrijedilo u burgundskoj državi za međusobne prilike burgundskih Romana. Izrađena je prema Gundobadi (lex Burgundionum) kao naputak za suce, da znadu, kojih im se postojećih načela rimskog prava valja držati, kad se radi o pravnim prilikama među Romanima. Sastavljena je bez sumnje za kralja Gundobada poslije lex Burgundionum, a prije godine 506., te se nije namjeravalo njome istisnuti iz porabe neposredne izvore rimskoga prava, već je ona bila naputak za najpreču potrebu, a uz nju ostali su u krjeposti — prema potrebi čisti izvori rimskoga prava. Nu doskora je te izvore istisnula iz burgundske prakse lex Romana Wisigotorum, te je napokon ona vrijedila za burgundske Romane, kad nije bilo ustanova u lex Romana Burgundionum. Uslijed toga pripisivao bi se taj zbor-

nik u rukopisima iza lex Romana Wisigotorum, pa pošto potonja svršava kratkim mjestom iz responsa Papinianovih, koje glasi: »Incipit Papiniani liber I. responsorum«, to su pravnici pometnjom držali taj naslov naslovom legis Romanae Burgundionum te je nazvali »Papinianus«.

2. Lex Romana Wisigothorum je zbornik rimskog prava, što ga je dao godine 506. prirediti zapadnogotski kralj Alarik II. za svoje romanske podanike. Zove se i Breviarium Alaricianum. Zbirka je to izvadaka iz vrela rimskog prava, koja su najviše služila u državi Zapadnih Gota, i to odabranih konstitucija iz Teodozijeveg kodeksa, te novela poslije Teodozija do 463. Nadalje sadržaje prerađene Gajeve institucije, tako da je pridržano ono, što je još imalo praktičnu vrijednost, Paulove sentencije, nadalje 22 konstitucije iz kodeksa Gregorijanovog i dvije iz Hermogenianovog, konačno jedno mjesto Papinianovih responsa.

Premda je kralj Reccesvint zabranio porabu toga zbornika, određivši, da za sve ima vrijediti lex Wisigotorum, uzdržao se je ipak Breviarium Alaricianum u nekadanjim gotskim krajevima franačke monarhije, a i svagdje u franačkoj državi, gdje je vrijedilo rimsko pravo, osim u Italiji, gdje su se služili Justinijanovim zakonima. Ali i tu ih je breviar kasnije istisnuo. Ima praktičnih izvadaka iz breviara, a napose se ističe Epitome Aegidii, izvadak sastavljen valjda već u polovici 8. stoljeća.

3. Lex Romana Curiensis izrađena je na osnovu leg. Rom. Wisigot., a svrha joj je, da prikaže vulgarno rimsko pravo ne ograničujući se na određeni teritorij. Jasno se ističe osobito upliv plemenskog franačkog prava. Prijepono je kad i gdje je (između 750.—850.) nastala i gdje je sve

- KLAIĆ VJEKOSL.: KRČKI KNEZOVI FRANKAPANI.
Cijena Din. 15.—.
- KLAIĆ VJEKOSLAV: LISINSKI VATROSLAV (1819.—1854.). Cijena Din. 6.—.
- KLAIĆ VJ.: POVIJEST HRVATA od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća. Prvo doba (641.—1102.). Drugo doba (1102.—1301.) — Cijena Din. 50.—.
- KLAIĆ VJ.: POVJEST HRVATA. Sv. II. Dio drugi. (Knjiga III.) Treće doba (130.—1526.). Cijena D. 50.—.
- KLAIĆ VJ.: POVJEST HRVATA. Svezak III. Dio prvi. Treće doba. Cijena Din. 55.—.
- KLAIĆ VJ.: POVJEST HRVATA. Svezak III. Dio prvi. Četvrto doba. Cijena Din. 60.—.
- KLAIĆ VJ.: POVJEST HRVATA. Svezak VI., 1. snopić. Cijena Din. 30.—.
- KLAIĆ-BOJNIČIĆ: SLAVONIEN VON X. BIS ZUM XIII. JAHRHUNDERT. Cijena Din. 5.—.
- KLAIĆ VJ.: SLIKE IZ SLAVENSKE POVIJESTI. Cijena Din. 10.—.
- KLAIĆ VJ.: ZAGREB. Cijena Din. 11.25.
- KLAIĆ VJ.: ŽIVOT I DJELA PAVLA RITTERA VITEZOVIĆA. Cijena Din. 15.—.
- KOHARIĆ JANKO: DAS ENDE DER KROATISCHEN NATIONAL-KÖNIGTUMS. Cijena Din. 7.50.
- KORINEK FR. B.: POVJESNICA NOVOGA VIJEKA. — Cijena Din. 15.—.
- KUHAČ F. Ž.: GLAZBENO NASTOJANJE GAJEVIH ILIRA. Cijena Din. 4.50.
- KUHAČ F. Ž.: VATROSLAV LISINSKI I NJEGOVO DOBA. Cijena Din. 16.—.
- KUKULJEVIĆ I. S.: ARKIV ZA POVJESNICU JUGOSLAVENSKU. Knjiga XI. Cijena Din. 15.—.
- KUKULJEVIĆ JOANES aliter BASSAM de SACCHI: JURA REGNI CROATIAE, DALMATIAE ET SLAVONIAE. Cijena Din. 130.—.

KNJIŽARA ST. KUGLI, ZAGREB, ILICA 30.

- KUKULJEVIĆ I. S.: LEBEN SÜDSLAWISCHER
KÜNSTLER. Sv. 1. i 2. Cijena sveska Din. 13.50.
- KUKULJEVIĆ I. S.: LEBEN DES G. JULIUS CLOV
Cijena Din. 8.75.
- KUKULJEVIĆ I. S.: LEBEN SÜDSLAWISCHER
KÜNSTLER. Sv. 5. Cijena Din. 6.—.
- KUKULJEVIĆ I. S.: ANDREAS MEDULIĆ SCHIAVO-
NE. Cijena Din. 9.—.
- KUKULJEVIĆ I. S.: POVJEST PORODICE DRAŠKO-
VIĆA TRAKOŠĆANSKIH. Cijena Din. 2.50.
- KUKULJEVIĆ I. S.: SLOVNIK UMJETNIKA JU-
SLAVENSKIH. Sv. 2., 3., 4. Cijena sveska Din. 6.—.
- KUKULJEVIĆ I. S.: PAVAO SKALIĆ. Cijena Din. 6.—.
- KUKULJEVIĆ I. S.: ZWEI SLAVEN. Cijena Din. 4.50.
- LASZOWSKI EMILIJ: RIBNIK. Cijena Din. 2.50.
- LOPAŠIĆ RADOŠLAV: OKO KUPE I KORANE. Cijena
Din. 15.—.
- LJUBIĆ ŠIME: OPIS JUGOSLAVENSKIH NOVA
Zagreb 1875. Cijena Din. 30.—.
- MACAULAY TH. B.: ODABRANI ESSAY-I. Preveo
Krišković. Cijena Din. 15.—.
- MEDAKOVIĆ: ŽIVOT I OBICAJI CRNOGORACA.
Cijena Din. 10.—.
- MARCHETI M. Dr.: JEANNE D' ARC (DJEVICA OR-
LEANSKA). Cijena Din. 2.—.
- MATASOVIĆ JOS. Dr.: IZ GALANTNOG STOLJEĆA.
Kulturno-historijski fragmenti. Knjiga prva. — Cijena
Din. 30.—.
- MILAKOVIĆ J.: TUGOMIR ALAUPOVIĆ. — Cijena
Din. 6.—.
- MILINOVIĆ O. Š.: BIAČ, STARODAVNA HRVATSKA
PRIJESTOLNICA U KASTELIMA. Cijena Din. 2.—.
- ORTNER ST. Dr.: POVJEST KRAPINE. — Cijena
Din. 30.—.

1241

S. 1
Seminarska biblioteka pravnog fakulteta

IX-584

a

OPĆA

PRAVNA POVIJEST

DIO I.

UVOD. — POVJEST JAVNOG PRAVA
FRANAČKE DRŽAVE

PREDAVANJA

DR. MILIVOJA MAUROVIĆA

(STAMPANO KAO RUKOPIS)

TISAK I NAKLADA ST. KUGLI, ZAGREB